

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1973

A TARTALOMBÓL:

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
LADÁNYI MIHÁLYAL

ILLÉS LÁSZLÓ:
LADÁNYI MIHÁLY
ÚJABB VERSEIRŐL

•
CSORBA GYÖZÖ
EORSI ISTVÁN
HÉRA ZOLTÁN
LADÁNYI MIHÁLY
ORBÁN OTTÓ
VERSEI

•
WEÖRES SÁNDOR:
A KÉTFEJŰ FENEVAD
AVAGY
PÉCS 1686-BAN

•
SZÁVAI JÁNOS:
AZ ÖNÉLETRAJZ
STRUKTÚRAJA

VARGA HAJDU ISTVÁN:
SZÁZ ÉVE SZÜLETETT
NAGY ISTVÁN

6,—Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

ANDRÁSSY LAJOS
ANGYAL ENDRE
BERTHA BULCSU
BODRI FERENC
BÖGEL JÓZSEF
CSORBA GYÖZÖ
CSULAK MIHÁLY
EÖRSI ISTVÁN
FUTAKY HAJNA
HERA ZOLTÁN
HORPÁCSI SÁNDOR
ILLES LÁSZLÓ
KÁLDI JÁNOS
KERÉK IMRE
LADANYI MIHÁLY
NÉMETH TIBOR GYÖRGY
ORBÁN OTTÓ
PÉCSI GABRIELLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SZÁVAI JÁNOS
TAXNER ERNŐ
TUSKÉS TIBOR
VARGA HAJDU ISTVÁN
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

EGRY JÓZSEF
MÓSER ZOLTÁN
NAGY ISTVÁN
VÉGVÁRI JÁNOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1973. ÁPRILIS

TARTALOM

LADÁNYI MIHÁLY versei: Dalocska, Dialektika, Ha, Freudizmus, Idill, Címzett nélkül - - - - -	291
BERTHA BULCSU: Interjú Ladányi Mihállyal - - - - -	295
ILLÉS LÁSZLÓ: Ladányi Mihály újabb verseiről - - - - -	305
•	
CSORBA GYÖZÖ versei: 1973. január, Megérezné, Ha élnétek, Nehezen s gazdagon - - - - -	309
WEÖRES SÁNDOR: A kétfejű fenevad avagy Pécs 1686-ban	312
ORBÁN OTTÓ: A régi idők hölgyei (vers) - - - - -	334
EÖRSI ISTVÁN versei: Szerepek, Kutyaszemmel - - - - -	336
VARGA HAJDÚ ISTVÁN: Száz éve született Nagy István -	338
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika - - - - -	340
HÉRA ZOLTÁN: Kettős arckép (vers) - - - - -	343
ANDRÁSSY LAJOS: Mint verekedő pásztorok (vers) - -	346
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - - -	347
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték - - - - -	353
BÓGEL JÓZSEF: A Pécsi Amatőr Színpad vendégjátéka az Egyetemi Színpadon - - - - -	358
PÉCSI GABRIELLA versei: „Édes néném, csak vigyázzunk”, Mi van, Achilles?! - - - - -	360
KERÉK IMRE versei: Csak a fák, Rózsák a vaskerítésen -	361
•	
SZÁVAI JÁNOS: Az önéletrajz struktúrája - - - - -	363
HORPÁCSI SÁNDOR: Lengyel József: Isten ostora - - -	373
RÓNAY LÁSZLÓ: Thurzó Gábor: A rászédettek - - -	374

KALDI JÁNOS: Pozsgai Zoltán: Add ide, bátyám, a hátadat	376
NÉMETH TIBOR GYÖRGY: Tóth Judit: Két város	— — 377
CSULÁK MIHÁLY: Kunszabó Ferenc: Sárköz	— — — 378
ANGYAL ENDRE: Jakov Ignjatović: Örök vőlegény	— — 379
TÜSKÉS TIBOR: Somogy megye múltjából 3.	— — — 381
A Jelenkor krónikája	— — — — — 383

KÉPEK

NAGY ISTVÁN: Havas tájkép (304), Jegenyefák (308), Fenyőtörzsek (311), Galíciai táj (333), Fiume (352), Kapálók (372), Kacsák (375), Dombos táj legelésző állatokkal (382).
 EGRY JÓZSEF rajza (337)
 VÉGVÁRI JÁNOS: Szicília (342).

Műmellékleten

- 1–2. Ladányi Mihály-portrék
 (MÖSER ZOLTÁN fotói)
 3–4. NAGY ISTVÁN: Édesanyám
 Székely legény

A borítón

NAGY ISTVÁN: Tányérsapkás fiú,
 Harmónium előtt,
 Édesanyám,
 Hunyorító fiú

(Nagy István műveit a pécsi Modern Magyar Képtár anyagából válogattuk.
 A fotókat Nádor Katalin készítette.)

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
 Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

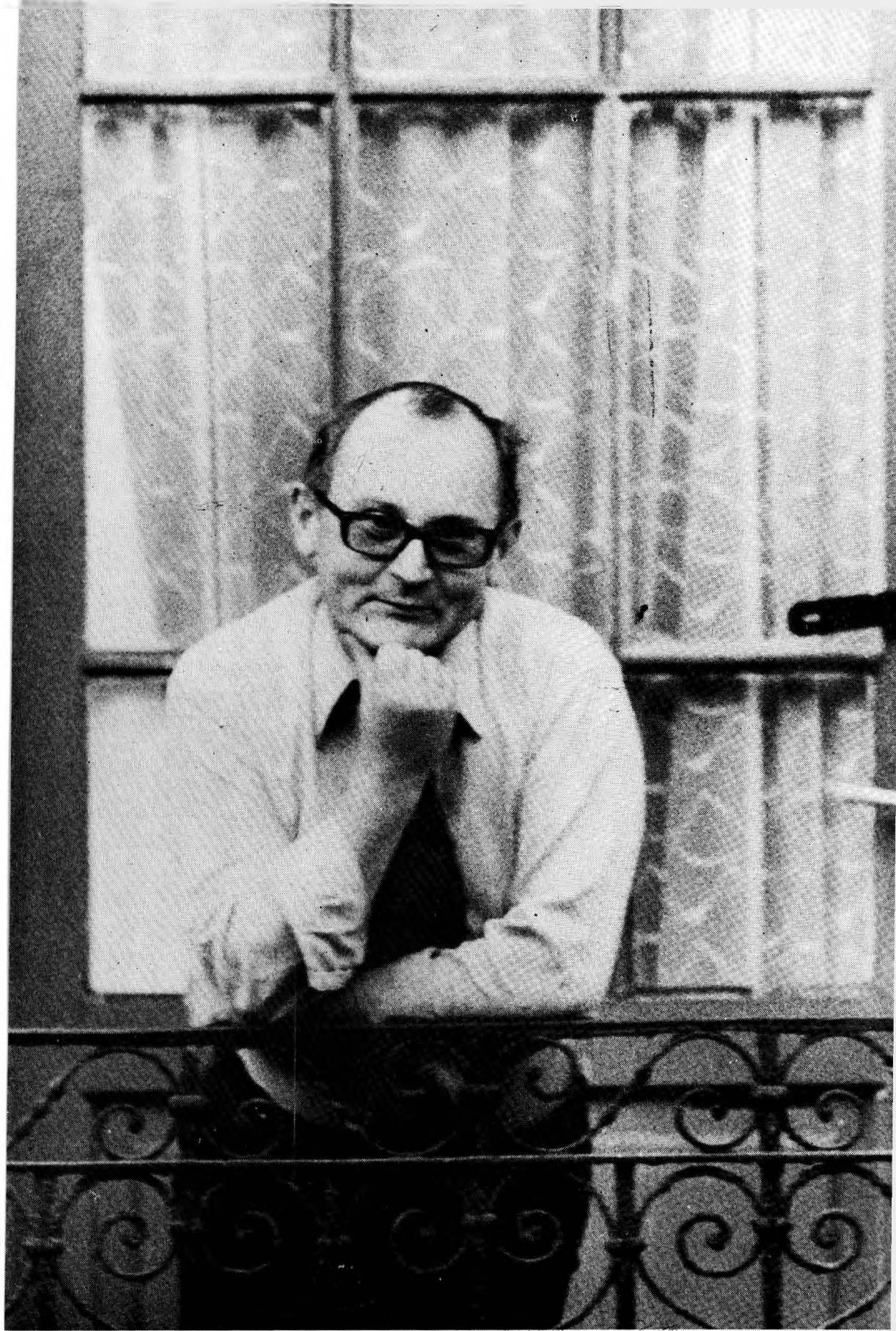
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-009. F. k.: Braun Károly
 Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

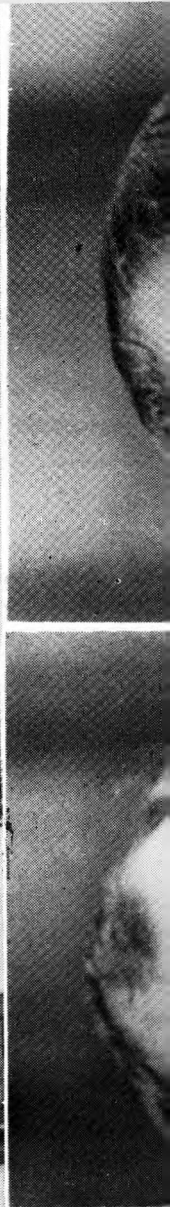
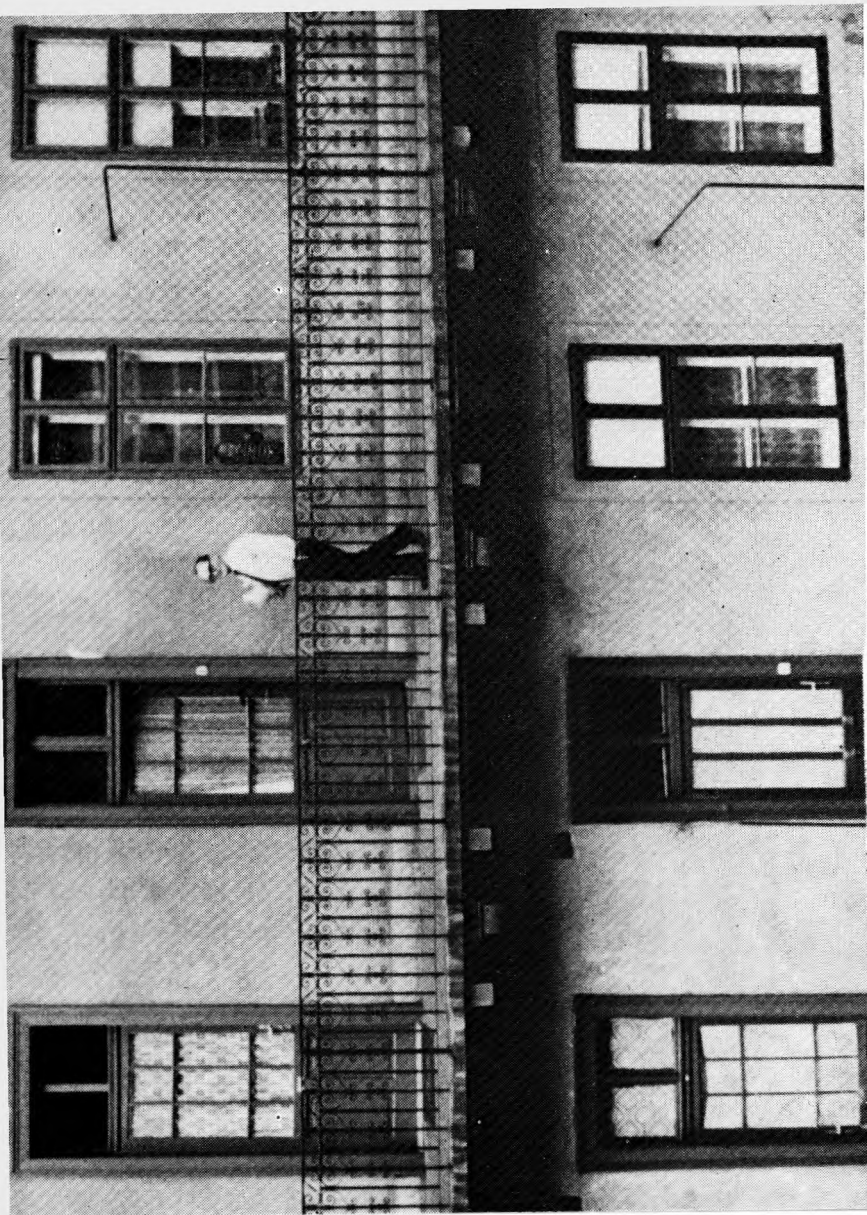
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
 (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHL MNB 215—96162 pénzforgalmi
 jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

73-1095 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Ladányi Miklós:

Dalcsoka
2 2

Mondom, ne állj a tételtől köze –
mesteryuk jámbor és megtévesztő.
Jelraja: mestery és teli bende,
s a körtelen az képe a köze.

Sorod nem néfken áll. S ki ilyen olcsó,
azt hivatal papírkönyvára várja.
A nál egy dalt dádóg, a nál, az ánya,
hogy ez a hanc még nem utólag.

Mondom, ne állj a tételtől köze.
A pénz az csak pörög, néha lapjaiban jattan –
Ját ott még önmagad bán adataimban,
de mégse állj a tételtől köze.

Ladany Mihály:

Dialekta

=

(Kézelt szövegek)

Amikor mindent lemondtam
és csak a lemondás
maradt már lemondatlan,
az egzisztencia alján,
ahol nem volt mit vesztennem
és ömltem: rége a jóit
négyes nélkül
asztalom mellé ülhet:
csak makothat
vies tungsé schar,
de kiállítások
kiállításának.

Ha

Ha

*a szabadságdal-fesztiválokon
a közönség döntene
meg a szabadságdalokat
piacra dobó lemezvállalat,
baj nélkül menne az egész,
ámde
a zsüri
hát bizony
a zsüri
időnként kissé kompromittáló lenne.*

Freudizmus

*A nők tele vannak kívánczossággal, mialatt
a férjek újságot olvasnak és távoli nőkről álmodoznak.*

*A nők takarójukra ejtik a könyvet és
lágyan szuszognak álombeli idegenek tülébe.*

*A férjek mohón átölelik a hetilapot, amelyben
távoli nők ülnek idegen városok fodrászüzleteiben.*

*Másnap a hétórás hírek bejelentik a háborút,
az általános bevonulást és az özvegyi nyugdíjat.*

*Az állomások megtelnek kipirult emberekkel,
a kupékban a katonák a nemi erőszakról beszélgetnek.*

*Az özvegyek pedig
átázott cipőben sokáig integetnek
az izzadt, idegen katonák elé.*

Idill

*Az asszony egész nap farát vakarja és
farát vakarván térfjét várja haza,*

*s térfjét várván, farát vakarván és
körmet rágván a szerelemre gondol,*

*s a szerelemre gondolván egész nap
farát vakarván körmet rágja serényen –*

*S este megjő a térje a munkából haza,
s végre magát a nő kedvére kialussza,*

*hisz másnap kezdődik ismét a herce-hurca,
farvakarás, körömrágás, satöbbi . . .*

Címzett nélkül

*Jó volna, ha egyetlen arcod lenne,
örömtől fényes arcod, szomoruságok nélkül.
Ha nem forognék nők után az utcán,
ha nem örülnék minden hozzám-préselt csipőnek.
Jó volna, ha az utcazajból hangod
úgy nőne ki, mint a virág a földből,
s hangodba heverhetnék, mint a mesékbe régen,
ha illatodtól lenne édes a szél az őszben,*

*amely közeledik, hogy
zörgő kóróival betedje arcom,
még mielőtt egyetlenszer is
láttalak volna téged.*

Interjú Ladányi Mihállyal

Hol van már az a Ladányi, aki belső lázaktól üzötten örökké vonatra szállt, s átrobogott az Alföldön, a Dunántúlon, a Duna–Tisza közén és hitte, egyszerscak megérkezik valahová... Hol van már az a Ladányi, aki bízón édes álomra szenderült a vonatok gyomrában, s azok valósággal megemésztették... Hol van már az a Ladányi, aki nyugodtan elaludta az átszállásokat, mert bízott a vonatokban, a robogás és a célbaérés törvényében... Hol van már az a Ladányi, aki vasúti klozetokban kezdte a reggelt, vizelt, mosdott, borotválkozott, s a MÁLHÁZO-ban tartotta ingjeit... Hol van már az a Ladányi, akit a felcsinált lányok a szerkesztőségek pénztáráig követtek, s eret vágtak rajta, ahogy lehetett. Hol van már az a Ladányi, aki a társadalmi forradalmat úgy élte át, mint a legszebb vallásos ünnepet, s a hangja őszinte zengésével felhívta a figyelmet a művészek és munkások közös kórusára...

A Dob utcában lakik, szabadúszó. Egy szoba konyhás lakása van. Kicsit kopasz, kicsit olyan, mint a holdvilág. A függőfolyosón áll, s a karjában két gyermeket tart. A nagyobbik kétéves, a kisebbik tíz hónapos. Nem köszön, helyette a lányához fordul: „Gabriella, mit írt a Lenin bácsi?” – „Az empiricizmust” – vágja rá a tudós kislány.

A szoba valójában gyerekszoba, családi menedékhely. De vidámak, színesek a falak, a lámpaernyőket szalmafonatú zsomborfedél helyettesíti, egyiken egy játékzebra is áll. A falon rajzok, plakátok, bicikliző majom, oroszlán, fülesbagoly. Néhány kép, Bornemissza László Sárga nap című zománckompozíciója, s odább egy Vasarely plakát.

Egy pillanatra bejön Ladányi Mihály felesége, bemutatkozom. Kimegy, ülünk, játszunk a gyermekekkel, nézzük egymást, s a tárgyakat.

- *Abban a kis tulipános ládában mit tartasz?* – fordulok Ladányihoz.
- *Az írógépet összehajtogatva...* Zálogcédulákat – válaszolja.

Ladányi Mihály 1934. február 12-én született Dévaványán. A mai napig nyolc könyve jelent meg. Művei: *Az út kezdete* (versek, 1959); *Öklök és tenyerek* (versek, 1961); *Mint a madarak* (versek, 1963); *Máttra* (tv-dokumentumfilm, 1964); *Utánad köszálok* (versek, 1965); *Dobszóló* (versek, 1967); *A túloldalon* (versek, 1969); *Elhettem volna gyönyörűen* (válogatott versek, 1970); *Kedvesebb hazát* (versek, 1971); *Öklök és tenyerek* című kötetéért 1963-ban József Attila-díjat kapott.

Ladányi arcát figyelem... Felesleges... Ironikusan mosolyog. Mozdítok a fejemen, s a falra akasztott polcon egy könyvet pillantok meg a sok között: Malraux: *A remény*.

- Lakik itt lejjebb egy ostyasütő, a Móser úr, menjünk le hozzá...
- *De miért?*
- Gyere csak, rendes pasi...

Leereszkedünk a lépcsőkön. Móser úrnál a lakás csak alig-alig lakás, valójában műhely. A hálószobában, az asztal mellett éppen egy pirospozsgás,

falusias külsejű fiatalemberrel tárgyal. Nem értem miről folyik a szó, Móser úr viszont tudja, hogy én író vagyok, hallott, olvasott, könyveket sorol. Ostyát is kapunk több csomaggal. Később a lakásban azt morzsolgatjuk a bor mellé. A lakásban, mondom. Igen a lakásban, a költő dolgozószobájában...

Ladányi Mihály dolgozószobája a konyha. Polc edényekkel, gáztűzhely, vagy valami hasonló. Paprikafűzerek, tányérok, bögrék, fűszeres ibrikék. A fal szabad részén egy Goya-plakát a bikaviadalról, s a szomszédságában egy Ché Guevara kép. Ez is plakát nagyságú. Különös konyha. Az asztalon kockás abrosz, az abroszon egy üveg csemői bor. Nehezen szólalok meg:

– *Emberi lakhelynek mit tartasz alkalmasabbnak, a falut vagy a várost?*

– Valamikor A. G. újságírónál laktam, aki szintén hipochonder. A takarítást úgy oldotta meg, hogy időnként lakástalan lányokat fogadott be. Velük kellett megosztanom a kis szobát. Így délután még soha nem tudtam, hogy kivel fogok aludni éjszaka. Ez ilyen éjjeli menedékhely volt. Az éjjel mélye, a lipótvárosi éjjel mélye... Most itt lakunk...

– *Úgy tudom, van azért egy vészkijáratod a Dob utcából... Azt hallom, vettél valahol az Alföldön egy darabka szőlőt, tanyával?*

– Cegléd mellett, Csemőn megvettem 400 négyszögöl szőlőt egy prés-házzal. Csemő kilenc kilométer átmérőjű község, mindenütt szőlők, gyümölcsösök. A csemői tuszkulánomot tulajdonképpen mérgemben vettem... Májusban bemegy az ember a boltba és nyolcvan forint egy kilogramm paradicsom... Egy mázsa primőr paradicsom áráért vettem a csemői birtokot. A csemői iskolaigazgató kérdezte, hogy nem akarok-e szőlőt venni... Eszembe jutott minden keserűségem... Milyen rossz borokat kell innom... Most ott van ez a szőlő... Öreg, de vidáman terem. Van egy csomó gyümölcsfa, tizenöt meggyfa, huszonöt szilvafa... Nagyon szeretek dolgozni, nagyon szeretem a kétkézi munkát. Nemrég egy tenyérjós megnézte a kezemet és azt mondta, hogy igazában képzőművészként futottam volna ki magamat. A földművelést is nagyon szeretem. Itthon a villanytól a cipőig mindent megjavítok. Csemőn minden megterem, zöldbabtól kezdve minden, ami a családnak kell. A kölykök is imádnak ott lenni. Városban éppen olyan problematikus gyereket tartani, mint kutyát. Az idegbaj a tűzfalaktól van, még a huliganizmus is. Ugyanolyan rossz itt gyerekeknek, mint akár kutyának vagy lónak lenni.

– *Milyen a szabadúszó költő életformája, milyenek a lehetőségei?*

– Nekem a világon semmi problémám sincs, mert én előre dolgozom mindig. Előre kalkulálom a jövedelmemet. Egyedül arra kell vigyáznom, hogy ne vegyek fel kényelmes életstílust. Nem egyhetes terminusokban, hanem hónapokban kell gondolkodnom. Megőriztem a régi tulajdonságomat, hogy gátlástalanul mindent megírok, legfeljebb nem adom le. Az ember feltétlenül ír olyan dolgokat, amiket a hétköznapi élet nyom az orra alá... A feleségem időnként megpróbál rábeszélni, hogy menjek állásba. De ha lapnál dolgoznék, kevesebbet írnék. Jobb ez így nekem. Teljesen elégedett vagyok a lehetőségeimmel.

– *Írásra a reggeleket vagy az estéket tartod alkalmasabbnak? És egyáltalán hol írsz? Bárhol, vagy csak egy meghatározott asztal mellett, a megszokott környezetben?*

– Én akkor szeretek írni, amikor süt a nap. Itt most kényszerítő körülmények között élek. Egyébként korán kelek, mint a parasztok. Amikor a ka-

kasok kukorékolnak. A nyár közepén négy órakor, augusztusban öt órakor kukorékolnak. A nyári munkám úgy alakult, hogy ébredés után egy-két órát dolgoztam a csemői szőlőben. Utána jó, bőséges reggeli következett, úgy hét óra tájban... Reggeli után olvastam, és úgy kilenc-tíz óra tájban elkezdtem a munkát. A derűs táj és a kellemes vidék nagyon inspirált a munkára. Persze a családi állapotok nem kedveznek az írói munkának. – Most azért álltam át az éjszakai munkára, mert nekem az kell, hogy hat-nyolc szabad órát lássak magam előtt. Ha közben a gyereket meg kell etetni, nehéz... Ez nagyon egészségtelen, és az embernek más gondolatai vannak éjszaka, mint nappal. Estére az emberben összehalmozódik egy csomó fáradtság. A keserű verseim oda vezethetők vissza, hogy Budapesten éjszaka kényszerülök írni. Egyébként ha éjszaka kettőkor fekszem le, akkor is felébredek hajnali négykor. Nappal állandó önkontrollban élek. Figyelem hány kávé ment belém, mert estére kell tartogatnom magam. Ha nem munkával fejezem be a napot, borzasztóan sajnálom... Itt a konyhában írok, nincs helyem másutt. Különböző módszereket találtam ki, hogyan indítsam meg a motort. Elkezdek olvasni egy ismeretlen nyelvű szöveget, s a zenéje bepergeti a motort. A másik módszerem, hogy az újságra leteszek egy vonalzót, s a vonalzó két oldalán kilógó szavakkal elkezdek játszani. Jó módszer az is, ha az üres konyhaasztal előtt ülök és nem csinállok semmit. Ez a semmittevés olyan ellenmérget termel ki bennem, hogy elkezdek dolgozni.

– *Rendszeresen dolgozol?*

– Minden éjszaka. A családomnak rengeteg haszna van abból, hogy a semmittevést nem bírom elviselni. Például én főzök itthon.

– *Min dolgozol most?*

– Most adtam le Egyik kiegészítés című kötetemet, 1973-ban megjelenik. Közben dolgozom egy Békés megyei szociográfián, címe Békétlen Békés. Alcím: A megoldatlan állapotok rajza Békés megyében. Például ha letelepül egy ipari üzem és kiképzí a munkásokat, a tévesz izgatottan várakozik. Aztán elviszi őket, mert kétszázal többet ígér. Ilyen problémák tömege.

– *Első könyveid megjelenésének idején az irodalmi közvélemény hamar felfedezte benned a forradalmár költőt. A tíz évvel ezelőtti forradalmiságból, elveidből mit őriztél meg, mit hoztál magaddal a mába?*

– Ez egy olyan probléma, amivel mostanában sokat foglalkozom. Megpróbálom visszafelé... Most úgy találom, hogy a költészet maga egy kamaszkorbeli megrekedés állapota. Ez az egész én-kultusz... A kamasz úgy érzi, őt támadja mindenki. A költő a kamaszkorban való megrekedés típusa. A kamaszkorral együtt jár egy csomó romantika. Nem tudja, hogy a világ nem arra vár, hogy ő megváltsa... Mégis végigcsinálja. Mindez olyan mintha forradalmiság lenne. Ebben a fiatalkori forradalmiságban sok a szerepjátszás, a romantika, a hősi póz. Ami aztán a versekben fényt is kap. A költészet rendkívüli szuggesztivitása révén ez a hősi póz szépen fest. Aztán, ha az ember kicsit vénül, észreveszi, hogy nem minden úgy van, ahogy az ifjúkori romantikus pózból látszott. Persze távol áll tőlem, hogy a korábbi könyveimet le-szóljam, de más dolog az, hogy egy motorbiciklit bemelegítés közben bögetnek, és más, ha a motorbicikli az országúton egyenletesen halad. A funkcióját akkor tölti be, ha az országúton egyenletesen viszi az utasát, és ekkor sokkal kisebb a hangja is. Úgy gondolom, a forradalmár magatartás olyasféle, hogy az ember közösségben gondolkodik állandóan. Az egyéni érdekeinek föléje

helyezi a közösségi érdekeket. Ebben az ügyben az egyenletes munka (legyen az akár művészi munka) sokkal többet használhat a közösségnek, mint a nagy berregés és a füst. Szép lassan átállítottam magamat.

– *Hangod újabban rezignált. Csalódtál valamiben? Csalódásod közéleti, társadalmi jellegű?*

– Nem látok sok különbséget az elmúlt húsz évben a társadalom és az emberek viszonyában. Nagyon sok esetben tapasztaltam azt, hogy akik az ötvenes években feljelentgették az embert, hogy egyéni érdemeket szerezzenek, azok most nem hisznek, de csatlakoznak, támogatják a politikát. Bérházban élek, kapcsolatam van az emberekkel, rengeteg tanulságot vonok le. Sajnos, az úgynevezett munkásosztály sok esetben követője a kispolgárságnak. Rossz véleményem van a kispolgári vircsafról, ami berághatja magát a mozgalomba.

– *Mit tartasz mint író a legfontosabb feladatodnak?*

– Azzal le kellett számolnom, hogy én érvényes recepteket tudok adni a jövőcsináláshoz. Ezzel le kellett számolni! Az előző kor irodalmából nőtem ki, ahol a receptcsinálás divat volt. Ez tulajdonképpen alkimia. Egyetlen lehetőségem maradt: a mai állapotok feltárása.

– *Az írók között érzékelhető bizonyos nyugtalanság. Sokan úgy vélik, nincsenek még a helyükön, szeretnének lapot szerkeszteni, részt venni valamiben. Neked is vannak ilyen ambícióid?*

– Az író helyzetét nem az határozza meg, hogy melyik szerkesztőségben csücsül. Az író attól író, hogy szabadon, felelősségtudattal leírhatja egy papírra a véleményét a korról. De nem a fióknak. Nem az írók hibája, hogy ez a lehetőség nem tökéletes még. Bizonyos fokon a hivatalnokok részéről van egy gyanakvás az írókkal szemben. Így aztán jön a stílusbravúr, és az, hogy az íróknak nincs íróasztaluk a szerkesztőségekben. Ez ál-probléma. Mi kell? Papír, ceruza, és demokratikus megjelenési lehetőség. Előfordulhat, hogy az író úgy érzi az egzisztenciáját biztosítottnak, ha a kenyerét valamilyen irodalmon belüli tevékenységgel keresi meg. Ezzel is a hasznosság látszatát lehet kelteni. Az ember szereti, ha önmaga előtt becsben állhat. Nem szívesen vallja be, hogy munkakerülő, vagy kevés munkával élő ember. Innen ered a háborgás, ami tapasztalható. Nem íróknak való feladat. Pótszereken élés. Olyan, mint amikor valaki cukorbeteg és édesen szereti a teát, ezért szaharinnal issza. Sokan megkapják a fizetésüket, ha dolgoznak, ha nem, ez a kényelmes hivatalnok-szemlélet az, ami időnként az írókat is elfogja. Végül egy lírai költő nem képzelheti el, hogy bekerül egy napilaphoz, és ott versekkel tölti meg a lapot. Arra gondol, hogy van ott egy fizetés, egy íróasztal. – Kicsit öreg az irodalom, és az öregek léttől való félelme van bennük. Hiányzik az a kamaszos energia, hogy egy farmernadrágban is lehet irodalmat csinálni.

– *Véleményed szerint mi a költő és a költészet szerepe a mai társadalomban?*

– Nincs semmi szerepe egyetlen művészetnek se. Ebben nem a művészek ludasak... Ebben pesszimista vagyok. A kérdésnek ez egy olyan felfogása, mintha Petőfi azért ment volna el Segesvár alá, hogy harminc kozákot lenyakkazzon. Másként kell felfogni, napi hatása nincs. Soha nem tapasztaltam, hogy a versnek gyakorlati haszna lett volna. Ugyanígy nincs a filmművészetnek. A közönség, a befogadóközeg élvezetvágyból közeledik ezekhez a művészetek-

hez, úgy olvas el egy verset, ahogy kitölt egy pohár italt, és nem arra gondol, amikor a versnek nekifog, hogy egy világgal ismerkedik, s az ugyanolyan fáradsággal jár, mint egy turistaút. Mindenben ez a kényelem-szemlélet tapasztalható a társadalomban, ugyanez a művészetek körül is. De ez mindig csak féligazság. Mert ha egy szerkesztő magáévá teszi ezt a szemléletet, hogy mindegy, mi kerül bele, abból baj lesz. Ezt az álláspontot nem kell elfogadni. Valamit tenni kell. Én például előszeretettel alkalmazom azt, hogy disznó szavakat írok bele a versbe. Ha csak azért vette le a polcra a könyvet, hogy vakarózzon felette, lepődjön meg, amikor csokoládéevés közben az a szó kerül eléje, hogy szar. Olvasó-ellenes dühömben írom a nyers verseket, amiket néha kiírok magamból. Elképzelem azt az öregasszonyt vagy bakfist, aki desztillált művészetre vágyik és a tizedik sorban beleírok egy olyan szót, ami megharagítja. Az író az elvárásokat is érzi, amikor ír, és ezekre is reagál. Ki megalkudva, ki dühösen...

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Nincs generációm. Írógenerációm nincs, mivel szétszórt közegben élek, barátaim alig-alig vannak, így a generációm jelenlétét sem érzem magam körül. Ha háborúba vinnének, egy generáció kerülne egy lövészárkba, de ilyen behívóparancsok nincsenek. Nem látom, hogy a negyven évesek valamilyen speciális helyzetben lennének az irodalomban vagy az életben. Sokan emlegetik a generációkat, de amit mondanak, a háború utáni nemzedékekre nem nagyon érvényes. Azt tapasztalom, sokkal szívesebben vagyok együtt a huszonöt éves Bérés Attilával, mint egy-egy generációbéli férfiúval. Ennek nyilván oka van. Úgy találom, generációm tagjai többnyire elpuhultak, egy-két ember ha akad, aki megmaradt a réginek. Generáció az én életemben nem adódott. Íróbarátaim nincsenek. Pedagógusok, egy-két festő. Más az ivócimbora és más a barát. A mai társadalom valahogyan nem inspirálja azt, hogy az embernek barátai legyenek.

– *El tudnád képzelni, hogy a foglalkozásod nem az írás, hanem valami más?*

– Sokféle foglalkozást el tudok képzelni magamnak. Meg tudnék élni mezőgazdasági munkából, holott azt mondják, nem rentábilis. Nagyon gyorsan meg tudnék tanulni bármilyen szakmát. A famunkák állnak hozzám a legközelebb. Mindkét kezemet egyforma értékkel tudom használni. El tudom képzelni, hogy nem írással keresem a kenyeremet, de akkor csak gyakorlati munkával. Ifjú koromban a Nagykúnsági Állami Gazdaságban lovász voltam. Az összes mezőgazdasági munkákhoz értek, palántázástól a szőlőig. Egyik munka sem bűdös. Ugyanakkor frissebb sikerélményt ad az embernek, mint az írás. Jó-e amit írt? Ha bever egy szöveget, rögtön látja, hogy jól van beverve. A praktikusság iránti érzékem mindig megélhetést biztosítana nekem. Valamikor tanítottam, könyvtáros voltam. Egy idő után a szellemi foglalkozásokat meguntam. Viszont a lakásomat magam festem ki, s amióta városlakó lettem, semmihez nem hívtam iparost. Ha felrobbant a gázbojlerem, beforrasztottam.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz?*

– Körülnézek, hogy mit tudok csinálni a lakásban? Könyvespolcot ácsolok, bevásárolok, főzök...

Nyílik az ajtó. Ladányiné Gabriellát átvonszolja a konyhán, s a toaletten megpisilteti. Zubog a víz. Várunk, nézzük egymást Ladányival. Amikor elvonulnak, újra megszólalok:

– *Úgy tudom, nagy utazó vagy.*

– Meglehetősen sokat megyek. Magyarországon nincs is olyan hely, ahol nem jártam. Elsősorban Magyarországon szeretek utazni. Ha külföldre megyek, azt nézem, hogyan élnek az emberek. Az épületek, romok nem érdekelnek. A csavargás szinte mániám. Néha az egy helyben élés depressziót okoz az embernek . . . Amíg nem voltam újra nő, addig azt csináltam, hogy kimentem az Emke-sarokra, s amelyik pályaudvar felé előbb ment villamos, arra felszálltam. A vasúton kiválasztottam magamnak egy olyan helyet, ahol rég voltam vagy sohasem. Paksot felfedezni van olyan, mint Kievet. Ennek ellenére utazásaim az utóbbi évtizedben Erdélybe irányultak, mert van egy könyvtervem, amit szeretnék megoldani. Erdélyi szépművesek . . . Esszé-riportok. Ebben a könyvben a mai romániai magyar szellemi életet próbálom feltérképezni. Ezt saját zsebemre csinálom, ahogy a Békés megyei szociográfiához sem kapok állami támogatást. Területenként járom be Erdélyt. Nagyon élvezetes munka.

– Mindig valamilyen munkakapcsolatot alakítok ki magam körül. Most például azon fáradozom, hogy a feleségem jól megtanuljon fényképezni, és segíteni tudjon nekem a munkámban.

Újra nyílik az ajtó, s Ladányiné a kisebb gyereket is átvonszolja a konyhán. Túl az ajtón megpisilteti, zubog a víz. Visszavonulnak. Nézzük egymást Ladányival. Megszólalok:

– *Érzel magadban valamilyen hiányt?*

– Többet kellene olvasnom. Elmaradásokat érzek. Vannak problémáim, melyeken nem tudok segíteni, a körülményeim miatt. Éjszaka dolgozni nagyon rohadt. Van még egy dolog amit hiányként vetek fel. Bármennyire is csinál az író ideológiát ahhoz, hogy a helyzeteket lefényképezzi, felméri, nekem például egyre többet kell foglalkoznom azzal, ha valamire nemet mondok, tudjak valamire igent is mondani. Az elképzeléseimet karakterisztikusabbá kell tennem. Ma ez nem megy olyan romantikusan, mint a múlt században. Közgazdasági képzettség kell a jövőbelátáshoz. Tanulás, olvasás . . . Kielégületlenséget okoz például, ha látom, hogy sok ember a társadalomban nincs a helyén. De hiányzik a társadalomból az az erőállapot, ami a jobb híján pozícióba helyezett emberek helyére megfelelő embereket nevezne ki. Szerintem egy írónak alaposan be kellene avatkozni ezekbe a társadalmi problémákba. Szorgalmazni kellene a demokratizmust! Az emberekben van egy bizonyos közöny és gyávaság.

– *Ha lehetne, lemondanál valamilyen tulajdonságodról?*

– Néha sokat iszom, erről szívesen lemondanék, mert rendkívül szeretem azt az állapotot, amikor tiszta a fejem. Csakhogy az ember tudatára egész nap annyi minden rárakódik, hogy szükségét érzi valamilyen kábítószernek, görcsoldónak. A tv-műsort nem nézem évek óta. Este leginkább megiszom egy üveg bort, ami után őszi ködben nézem a világot. Részeg még soha nem voltam, de szeretném, ha nem szeretném az italt. Nem szívesen ülök le írni, ha nincs az asztalon egy üveg bor. Ilyenkor sajnálom magamat, hogy húszéves írói működés után negyven éves fejjel egy segédmunkás életszínvonalán élek. A saját értékemet ismerem. Van aki negyedannyit tett, és tízszer olyan jól él, mint én. Sajnálom magamat. Ezt a sajnálatot akarom kiirtani magamból.

Kint csengetnek. Hangok. Úgy tűnik, egy asszony érkezett a kisgyermekével. Bemennek a szobába.

– *Vannak ellenségeid?*

– Vannak, de szeretem őket. Azért szeretem őket, mivelhogy utálhatom őket, tehát indulatot kapok tőlük, és és indulatból írok. Az ellenségek gondoskodnak az indulatomról. Sok mindent tesznek ellenem, feljelentenek, akadályoznak a munkámban.

Nyílik az ajtó, Ladányiné a szomszéd gyereket átvonszolja a konyhán, s az ajtó mögött megpisilteti. Zubog a víz. Várunk. Nézzük egymást Ladányival. Visszamennek. Csendesednek a csapok.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Én általában megértő vagyok az emberekkel, még a hibáikkal is. A gyűlölet hiányzik belőlem. Arra is képes vagyok, hogy ha tudom, hogy ellenségem, mégis elcsevegek vele egy pofa bor mellett. Van egy képességem: a villamoson megismerem az embereket arról, ahogy a fogantyút fogják, tolakszanak... Tudom kinek milyen a jelleme. Nem túlságosan érdekelnek az életkörülményeim, így nem érzem, hogy az ellenségeim veszélyeztetnek. Egy dolog érdekel: a lakásajtón belül normális állapotok legyenek. A barátaim ne csapjanak be, és én ne csapjam be őket. A lakásajtón kívül tudomásul veszem, hogy a társadalomban időnként bizonyos dzsungeltörvények uralkodnak. Ezeket figyelmesen kell kikerülni. Ennek következménye, hogy amióta a társadalmi mozgást figyelem, semmiféle meglepetés nem ér.

– *Hiszel a barátságban?*

– Hiszek, és számítok rá. A barátaim, nagyon kevesen, tizenöt-húsz éve a barátaim. Nagyon sokat köszönhetek ezeknek a stabil barátságoknak. A kényes helyzetek az ember kopásával nehezebben emészthetők meg. Ilyenkor bizonyos kételyek felmerülnek: szükség van a barátokra. Létszükséglet, hogy az embernek néhány barátja legyen. Fontosabb, mint az ennivaló.

– *A nők, gondolom, többet jelentenek, mint a barátok?*

– A nők sokkal kevesebbet jelentenek. Egy ideig csodáltam őket, aztán rájöttem, felesleges. Nem hiszek az emancipációban. Nagyon kevés nőt láttam, aki komolyan vette társadalmi jogait. Nagyon szeretem a nőkben az anyát, azokat, akik már szültek. Ez átalakítja őket, másként viselkednek, akik felelősséggel gyermeket szültek, mint a nomád nők. A nők széplelkűségében nem hiszek, erős kételyeim vannak a nők érzékeny széplelkűségében. Mindenesetre én nagyon sokat köszönhetek a nőknek. Azt például, hogy lehúztak a hétköznapi életbe... Mást ne mondjak, két tartásdíjat fizetek. Vagyis nem engedték, hogy elszakadjak a valóságtól.

– *Mi a kedvenc ételed és italod?*

– A friss homoki borokat szeretem. A kedvenc ételeim pedig friss húsból állnak. Általában csak húsokat eszem, különböző formában. Népi gusztusom van, a fűszeres ételeket szeretem, a paprikás, szaftos húsokat. Külföldi útjaimon is a helyi jellegű ételek érdekelnek. Egy jó helyi íz legalább annyira, mint egy rossz színházlátogatás. Az idegen városokat jobban megismerem a szagukról, mint az ottlakókról... Belaktam a szűkebb Balkánt. Néha rövid ideig egy-egy idegen városban jobban otthon vagyok, mint a saját hazámban. Aztán egyszer csak elkezdenek hiányzani a saját hazám kellemetlenségei, és hazajövök.

Feláll, serpenyőt helyez a tűzhelyre. Nagy sistergés támad, biztató illatok párállnak szerteszét a szűk helyiségben. Ladányi néhány perc múlva nyírségi

töltöttkáposztát talál sült hússal. Eszegetünk, kortyolgatjuk rá a csemői bort. Főzni tud, a jelek szerint a borhoz is ért. Falatozás közben faggatom tovább.

– *Voltál már komolyan beteg?*

– Még soha életemben, nem ismerem a betegséget. Hála istennek... Vigyázok magamra... Kétségbeejtő lenne ilyen körülmények között egy betegség. A betegség szabad pályán katasztrofális. Semmi mástól nem félek, csak a betegségtől. Kezdetben több minden kikezdte az életemet, de a szabad természetben való munka, a hasznos tevékenység teljesen rendbe tette az életemet, egészségemet.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Nem szoktam... Teljesen mélyen alszom. Nagyon keveset, négy-öt órát alszom egy éjszaka. Ha elkezdek álmodni, akkor már baj van az egészségemmel. Ha nyugi van, egyik percről a másikra frissen ébredek. A szakkönyvekben is utánanéztam, miért nem álmodok... Biztosan álmodok, de nem emlékszem rá. Az élet kényszerített rá a rövid alvásokra. Megtanultam jógázni, és percek alatt, önhipnotikus módszerrel elaltatom magamat. Elalvás előtt lezárom a napot. Visszapergetem az eseményeket, és arra igyekszem, hogy megoldatlan, lezáratlan ügyem ne maradjon. Ez a módszer nagyon alkalmas arra, hogy az ember ilyen lehetetlen körülmények között is dolgozni tudjon.

– *Mit vennél most, ha nyernél egymillió forintot?*

– Nagyon hülyén elverném. Nem tudnék többre menni vele, mint a havi jövedelemmel. Egy kocsira nagy szükségem lenne, hogy a Békés megyei szociográfiát befejezzem. Így is előbb-utóbb kell. Azt hiszem, hiányokat pótolnék. Fiatal íróknak befizetnék például egy albérlők házára. Semmiképpen nem igyekeznék ebből magamnak jobb, elegánsabb életet kialakítani. Nagyon jól tudom, hogy az én művészetem az életforma függvénye. Ha jómódba kerülnék, befejezném a pályát. Így aztán nem költöznék fel a Rózsadombra, de egy lakótelepre sem, a kerületet sem hagynám el szívesen. Tulajdonképpen nincs is szükségem egy ilyen lottónyereményre. Egyszer volt egy négyes találatom, de a szelvényt elfelejtettem bedobni.

– *A szorongást, mint érzést ismered?*

– Különösebben nem... Egy időben féltem a hatósági tisztviselőktől. Mostanában abszolút semmi szorongásom nincs. Keserűség is csak akkor fog el, ha úgy fekszem le, hogy nem dolgoztam. Az ilyen rossz nap, semmiféle ki-elégülése nincs az embernek.

– *Voltál életveszélyben?*

– Voltam egyszer-kétszer... 1956-ban átmentem a Szabadság-hidon. Az egyetemről hazafelé tartottam... A pesti hídfőnél pufajkás nemzetőrök füstölögték. Valószínűleg gyújtógolyóval lőttek beléjük. Már nem éltek. A Gellért-fürdő bejáratával pontosan szemben, a híd baloldalánál fegyveresek közeledtek... Nagyon álmos voltam, három napja nem aludtam. Szembefordult velem egy géppisztolyos katona, és hirtelen felöltött bennem, hogy mit csináljak? Beugorjak a vasszerkezet mögé, vagy menjek tovább nyugodtan? Mentem. Nem lőtt. Akkoriban maradhatott abba a lövöldözés. – Azért nem tanultam meg úszni, mert 1945-ben egy légógödörrel ástunk az udvaron apámmal. Egy kétfedelű felderítő repülőgépről lövöldöztek és bombát dobtak le ránk. A légnyomás beledobott egy vályoggödörbe, ami tele volt vízzel. Ha az apám ki

nem húz, ottmaradok. Az volt a szerencse, hogy tőlünk öt méterre esett le a bomba, de nem robbant fel. Ezután nem vágytam többet fürödni, maig sem tudok úszni. Hajón nem szívesen utazom, inkább repülőgépen. A vizet csak fürdőkádban szeretem, vagy szódavízként . . .

– *Kártyázni tudsz?*

– Nem tudok, sajnáltam rá az időt. A sakktól is. Gyermekkoromban sem játszottam semmit. Nem a játék, hanem a lényeg érdekelt. A költészetben ezért nem érdekel a forma. Általában sajnálom az időt az ilyen ügyektől. Lehet, hogy szegényebb lettem vele.

– *Mi a véleményed a családi életéről, és a család szerepéről a társadalomban?*

– Gyereket igazán csak akkor lehet szeretni, ha az ember maga neveli. Egy saját gyerek fantasztikusan kellemes tud lenni. Nagyon fontos, hogy az embernek gyereke legyen. A gyermeknek is megvan az az aranyos tulajdonsága, hogy általa, gyermeknevelés közben nem lehet szarrá válni. Más felelősséggel él, dolgozik az ember a társadalomban, ha gyerek közelében él. Másként alakítja a jövőjét. Nagy ösztönző a tehetetlen kis jószág, aki az emberre rá van bízva. A gyerek tényleg olyan, hogy az ember életének a görcsét feloldja. Nem véletlen, hogy több a válás azokban a családokban, ahol nincs gyermek. A házastársak között más a kapcsolat, ha gyerek van. Türelemesebbek egymáshoz, mert van egy türelmet próbára tevő gyerek. Óriási dolog, hogy az ember napja úgy kezdődik, hogy egy törpe meglovagolja, és kiveri az álmot a szeméből. Én például nagyon szeretem a törpéimet. Ha nem vagyok itthon, a lányom egész nap emleget.

– *Mit tartasz a legnagyobb hazai gondnak?*

– A legnagyobb hazai gond szerintem az érdektelenség, az, hogy az emberek cinikusak a társadalom menetével szemben. Szerintem ez az egy nagy hazai gond van. Nem érzik az emberek, hogy közösségben élnek, s az utca és a gyár az övéké . . .

– *Van olyan szó, íz, illat, ami nosztalgiát kelt benned?*

– Vannak. Például a szülőföld szó. A községem nem nagyon szeret engemet. Nem vagyok próféta a saját hazámban. Főleg a Békés megyei szociográfiám miatt. Pedig szeretem a szülővidéket, sárba ragadt vidék. Szegény is . . . Ahol nagy a szegénység, ott az ösztönök nem a legszerencsésebben működnek. Szikes is . . . Borsod jobban a szívemhez nőtt, mint a szülőföldem. Három évig tanítottam Borsodban, Rudolftelepen. Életem egyik legszebb időszaka volt. Itt még az értelmiség is különb volt, mint a szülőföldemen.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb?*

– Semmi a világon . . . Általában mindennap dolgozom. Vannak jó napjaim, amikor süt a nap, jó idő van, ezek az ünnepek. Általában semmiféle tekintélytisztelet nincs bennem. Nem szeretem az ünnepeket. Azt sem tudom, mikor van a nevem napja. Különösebben semmit sem tartok számon. A társadalmi ceremóniák engem nagyon untatnak. Az emberek a saját életük eseménytelenségének enyhítésére találták ki őket.

– *Dévaványán kinek a házában laktatok? Miből éltek a szüleid?*

– Bérlok voltak általában . . . Az utóbbi években megvettek egy rossz házat. Bár ne vették volna. Apám cipész, bőrdíszműves, felsőrészkészítő, de jó

ács és kőműves is. Az egész család ácsokból állt. Apám volt a legkisebb gyerek, és suszterinasnak adták. Rendkívül jó mester volt, vidám, megelégedett. Hatvanon felül van, de még mindig hajnalban kel. Anyám pásztorcsaládból származik, anyai nagyapám községi csordás volt, Tóth Mártonnak hívták... – mondja Ladányi Mihály, aztán bort önt a poharakba, iszik, és hátradől. Én is iszom. Egy konyhában ülünk, a Dob utca közepe táján. Szóval a belvárosban...

LADÁNYI MIHÁLY ÚJABB VERSEIRŐL

Minden olyan kritikai kísérlet, amely ki akarja szabadítani Ladányi Mihály költészetét az ideológiai övezetekből, eleve reménytelen. Velejég közéleti költészet Ladányi lírája, szavára oda kell figyelnünk, hiszen nekünk szól, a szocializmus hétköznapijai építőinek, és nem az a legfőbb gondja változatlanul, hogy a privátköltészet kicsiszolt Parnasszusa felé építgesse ösvényeit. Talán azért nem árt ezt tudni költőnkéről, mert sorsa és költészete iránti jó szándéktól vezérelve is tettek már kísérletet arra, hogy kimentsék őt, a szegénylegényt a haragvó Hivatal látköréből, azzal, hogy mentőcédulát dobna feléje, amely a költői költő bizonylatát tartalmazza. Az elmúlt év során keletkezett versei, amelyek hovatovább kötetbe sorakozva várják, hogy kilépjenek rendezett fegyelmetlenségükkel a Kiadó kapuján, élénk cáfolatát adják a dezideologizáló kritikai igyekezetnek; Ladányi maradt, aki volt, noha kétségtelenül nem úgy maradt az, ahogy egykor megismertük. Vele változott való létünkkel, szerkesztült nagy ügyeinkkel, és hétköznapijainkkal, hú tükre az ő költészete időnkénti haragvásainknak, hol igazságos, hol elfogult kitöréseinknek.

Helytelen lenne, ha a szocialista irodalom sokszínűségét gondosan ápoló kritika mostohán bánná Ladányival, mivelhogy kormos az éneke és keserű füstölgéssel szállanak dalai. Nem kerülgethetjük a fő problémát, amelyet ez a költészet magába foglal, sőt ellenkezőleg, nyilvánosan felmutat: ez a magányos otthontalanság, az üzött egyedüliség. A legközepében él egy kétmillió nagyvárosnak, tágasabb tanyája az egész ország, sőt még azon is túl jön-megy, család, nép, szocialista nemzet veszik körül, – és Ladányi nem az általános igazságot szívja tüdejébe, hanem a részletek porát, s ez sebzi fel hangképző szerveit. Való ez vagy nem, nem sokat törődik vele, úgy érzi – ezt kell mondania, ez az ő része. Nyomban látszik, hogy tekintete egyetlen sávot fog be, s noha ez is elég széles, mégis szelete csak az egésznek, s a skála hangszerelése is épp ezért némileg monoton.

De valljuk meg: ez a zene jólesően hat a kedélyre, ha rezignációra vagyunk éppen hangolva; befészkei magát bánataink redőzetébe; vereséget érző, önsebeit nyaldosó melankóliája elérzékenyíti azt is, aki erősnek szereti hinni magát. Ladányi vezető műfaja az elégia lett, hangszerelésében ennek ellenpontja a könnyű dalocska, amely azonban ólomnehéz gondokat emel, lebegtet. Fűszere is van az ízesítéshez, hiszen nemcsak a szentimentalizmus olvaszthatja szét a művet, de a panasz és a sírás is, ha folyamatosan lamentál. Ez a fűszer Ladányinál a frivolitás és az ordénaré hangvétel; kihívó módon vágja arcunkba gusztustalan megállapításait, széttépni kívánja vélelmünket, hogy a költészet emelkedettebb szféráiból el van távolítva a mindennapok sara. Ha elandalodnánk fájdalmas dallamain, váratlanul arculüt bennünket, felvilágosítván arról: a játék nem babra megy. Nem póz és szerepjátszás Ladányi életvitele és költői magatartása, még akkor sem, ha nagyonis jellegzetesnek tetsző tartásra kényszerült, s ha ebbe bele is szorították, ha fogva maradt is benne némiképp. A sablonra hajló közgondolkodás megmerevíti az ilyet attitűdöket, „bemérvén”

a költői-állampolgári pozíciót, megfejtettnek ítéli azt, sajnálkozik vagy akár derül felette, tudomásulvéve a vagabundust, akinek árokszél az alvóhelye, tücskök a társalkodói és a vak ösztön a célt mutató útjelzője.

Nagyon kevés igazság van ebben a vélekedésben, aminthogy a szerelem szabadságának könnyed kezelése sem stigmája szerzőnknek inkább, mint az álszent szemforgatók és purifikátorok sokaságának. Érzékeny és sebzett idegvégződésekkkel élő ember Ladányi, aki éppúgy a teljes életre vágyik, mint bárki más, különbsége a nagy erejű költői tehetségen túl még az, hogy megveszekedett moralista, aki a melankolikus dalokba, a bánatos elégiákba aknákat és töröket telepít, ingerült indulattal vágja át az ájtatos megnyugvás, a kispolgári derű fojtó fonadékát; még zokogása sem részvételre számító, hanem támadó és kellemetlen, nem lehet igazság koldusaként kifizetni aprópénzzel.

Mi fáj hát végül is Ladányinak? – mit hiányol, mi az a képzelem, amelyre szeitit függesztve folytonosan tuskéken lépdél haladtában. Nem valamely délibáb, sem modern mítosz nem kápráztatja őt, hanem a „purement ideál” Diderotnál, Brecht nagy tanítómesterénél kiképzett aktivista követelményrendszere, helyesebben annak kísértő metodikája, amelyet napjaink hazai szocialista társadalmi szerkezetére, praxisára illesztve a marxista klasszikusok tanításaihoz képest analízisre használ fel. (Ahol is nyomban meg kell jegyeznünk, hogy az analízis kifejezést csak nagy megszorításokkal tarthatjuk helyénvalónak.) Ha az emberi-művészi készség jellegét ilyenmódon helyesen látjuk, máris evidens, hogy miért a líra anyanyelvén szólalt meg Ladányi, s magyarázatunk van arra is, hogy boldog ez a költő sohasem lehet. Valószínűnek tartható, hogy hétköznapi léte konszolidációra, kiegyensúlyozottságra, nagyobb anyagi biztonságra nehezen juthat; az irracionáliákban gyökerezik az elementáris erő, amely tiltakozik ez ellen, mégpedig nem az önpusztítás mazochista kéjével, hanem valamely tudatalatti tisztességérzésből, merő szolidaritásból mindazzal, ami még elmarad az „ideális modell” képzetétől. Erre a szolidaritásra kimeríthetetlen alkalma van költőnknek; szabad vadászterülete a sohasem-elég, a mindig-tovább végtelensége; ha csatlakozhatnánk az ő frivolitásához, azt mondanók: lubickolhat, mint hal a vízben, a még meg nem oldott keserőségek nagy folyamatában. Mondhatnánk: igazi eleme ez a folyam, amelynek – mily paradoxon – hatalmas sodrása dobta fel őt is, viszi előre a soha el nem érhető torkolat felé, s éppen ez a hömpölygő, örvénylő nagy áradat áramoltatja át öbelé is lüktető villamos energiáit, ez táplálja feszültségeit, s ez éppen ez kész-teti sistergő kilobbanásokra, csattanó villámlásra.

Kisszerű a szocialista demokráciáról vallott elképzelése annak, aki e költészeti társadalombírálatát eltúlzottnak érzi. A lázat, valamely betegséget nem a rejtegetés, hanem a gondos diagnózis, majd a terápia iktat ki a szervezetből. Ladányi költészete a társadalmi fejlődés bonyolult viszonylataiban elhelyezkedő osztályok és rétegek, a tömegek érzületeinek sajátos hullámain veti fel, fejezi ki; minden individuális expresszivitása ellenére a lét érzékelésének széles övezeteit sűríti a versbe és dobja a köz előterébe. Impulzivitásának ereje az oka, hogy a józan fontolgtatás, a méricskélő bölcselkedés módozatait félretolva robban ki, siet előre, elhagyja a tömeget, kiszakad azok közül, akikért saját fájdalmáról szólván küzd. Che Guevara szakállas prófétaarcából, ábrándos-szenvedő tekintetéből – szó sincs róla –, nem a retrográd perlekedés intelme sugárzik feléje, hanem az azonos ügy lelkesebbre buzdító szenvedélye. Lehet sebző és kész-tethet felszisszenésre az ideálra tekintő tekintetnélküliség,

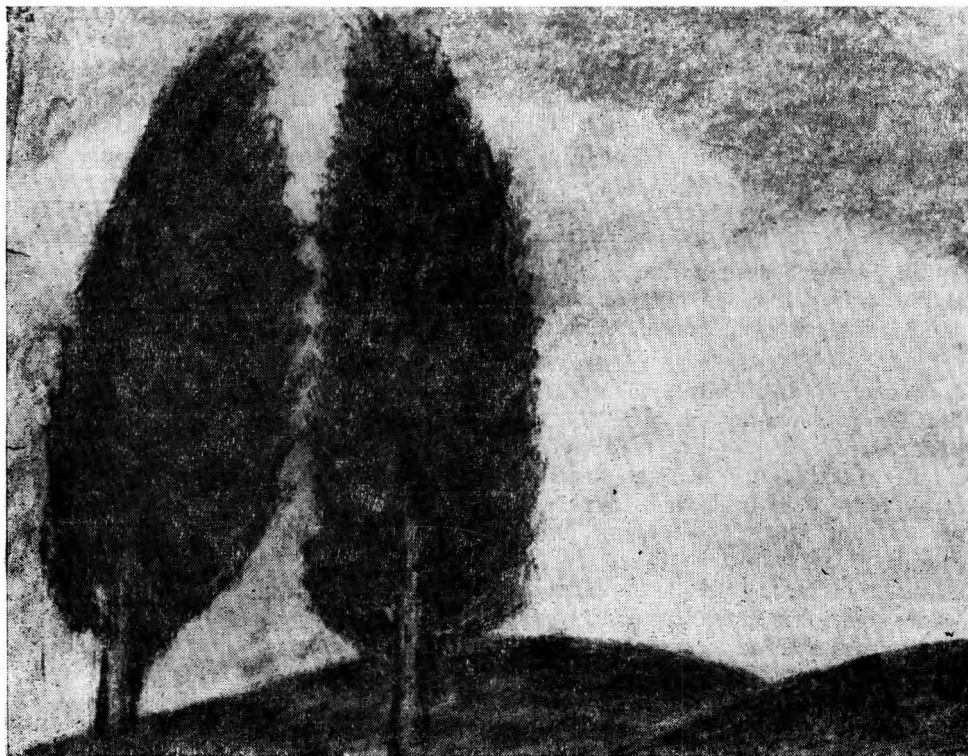
szükséges jelenlétét azonban nehezen lehetne kétségbevonni, midőn egy valóságos gond keres benne artikulációt.

Elnéző mosollyal mélyedhet el – mondjuk egy közgazdász – Ladányi lírájában, mert hiszen, mily tétován imbolygónak is tetszhet a néha elomló kontúrú költői kérdés a távlati termelési tervezés számadataihoz, statisztikáihoz és grafikonjaihoz képest; mit is mondhat lényegeset és pontosat a líra ott, ahol igen komplikált viszonylatrendszerek csapágyain gördül a társadalmi szisztéma gépezete, minden kétséget kizáróan előre, egyre feljebb és tovább. De Ladányi lírája e táblázatok és számadatok közül szivárog elő, valamennyi kötete közel másfél évtized távlatából egy jellegzetes korszak szülötte, mondhatnánk egy nagy kísérleti-átmeneti korszaké, amely megrázkódtatások után, a hatalmi kérdések meggyőző és végérvényes megoldódása után bontakozott ki, s amely egy nyugtalan világkonstellációban, a technikai-tudományos forradalom hajnalán kapta feladatul a szocialista társadalmi rend felnötte válásának deklarálhatóságát, ami mögött nemcsak a gazdasági alapok, a termelőerők nagyarányú kibontakoztatása áll, hanem az emberi közösség szocialista vonásainak elmélyítése, végleges meggyökereztetése is. Ladányi Mihály eddigi költői életműve erre a korszakra, erre a nagy és bonyolult történelmi folyamatra rákérdező és válaszoló hang. Nem eléggé árnyalt és sokhúrú hang ahhoz, hogy az emberi sorsok és történések teljességére rezonáljon, ehhez a hangulati szintnél, az empirikus benyomásoknál mélyebbre kellene szállnia, figyelmébe kellene idéznie, hogy kétségtelen mestere, Bertolt Brecht nemcsak az ideál konok követését kedvelte a francia racionalistáknál, hanem azok tudománytisztelét, mondhatni megszállottságát is. Nem azért, mintha ezzel halakulna bánata, és enyhülne felsebbzetsége, hanem mert tágasabb horizont feszülne műve fölé, és távlatokba helyeződne el az adott nap kényszerítő parancsára elmondott szava.

A bekerített hegyek látványa, az égből lógó lakatok szürrealista víziója, magyarán a vagyontgyűjtő mentalitás taszítja költőnket, az embertársi szolidaritás, ne kerüljessük a szót – a szeretet, az emberiesség gyakori hiánya, a bezárt ajtók, a lehúzott redőnyök, a bezárkózás és elhatárolódás járványa, a cinizmus és érdektelenség szálló miazmája. A közösségért működő tehetség jogositványával alakult értékrend érdekli, s emez elv sérelme háborítja fel, látván a pusztító politikai-erkölcsi hatását az efféle pimasz kihívásnak. Nyugtalanosságának méretei itt nagyon finom érzékenységből magyarázhatók; ami eddig hiányzott költészetéből: a közérdek szolgálata hazug álarcában graszszáló sunyi kis privátérdek mitosszá kezd növekedni nála, istenné fokozza, káromkodva imádja, átkozza, úgy lehet, megrettenve féli is, mozdíthatatlannak sejtí.

Készülő kötetének ezt a címet adta: *Egyik kiegészítés sem*. Ez jelszóként hangzik, arra utal, hogy költőnk elszántsága nem rendült meg. Sőt, a közeli múlt években megfigyelhető mutálás hangjában szünőben van; a töredezett versépítés, a torzók és szilánkok eltűnőben s növekedett készsége az építkezésre, a szerves versképződmény *alkotására*. A ritmus lüktetése, a kontrasztokat is beleértve, mesteri érzékre vall, sorainak és rímképleteinek komponálása pedig tudatosságra. Noha hajlamos arra Ladányi, hogy nyilatkozataiban lebecsülje a formálás gondját, meggyőző bizonyosságot szolgáltatnak újabb versei arra, hogy a gondolat erejét megnöveli a dikció szépsége, aholis szépségen a feszítőerők egységének bonyolultsága értendő. A kiegészítés kétféle változatát utasítja el e művészi meggyőzőerőben megsúlyosodott költészet, ez

pedig a lét kompromisszumokra hajló praktikuma előtti fegyverletételt illeti egyfelé, más irányban pedig – úgy tetszik – a rezignáció, a füstölgő bánat terméketlen tehetetlenségének dobja arcába a kesztyűt, korábbi önmagához intéz dacosan kihívó szót Ladányi. Felhajtó erőként működik az újabb versekben ez a szándék, egy teljesebb és rendezettebb világkép erezeteként. A valóság feltárásának programja valahol természetesen illeszkedik bele a valóság megváltoztatásának akaratába, így Ladányi költészete kétségtelenül e végtelen távlatú forradalom zengő éneke.

1973. január

„A rónára halvány ködök” . . . lám a vershez
alakul a táj vagy épp a vers mutatja
ilyennek a tájat: így vagy úgy: a költő
ajándéka

Fut a vonat fut a késő
délutánban fut a koraestben

Évek

ritka fordulója mindentéle módon
körünkbe idézi visszajött a költő
Fut a vonat itt ül mellettem szilárdan
tele vele minden

Lobogó melegnél
megbújó család most az ország meleg van
meleg és család a falakon belül s a
falakon kívül a szikár fák között
szerte a dér-verte legelők vetések
tehér-zöld térein miket a köd-árnyak
vattaként hatalmas fészekké kötöztek

„A rónára halvány . . .”

Megérezné

Valami földöntúli kutyaorr
a földöntúli szagokat
nyilván megérezné már szívenem:

gyakran topogtam a küszöb előtt
jártam a kerítésnél föl s alá
nézegettem betele és búcsúztam

s a kihajló tekete bokrok és
tekete virágok hozzám verődtek.

Ha élnétek

*Mit szólnátok ha élnétek
apám anyám szülőimnek?
Ha élnétek nevelnétek
Bizony sokszor elkelne még*

*Apám apám minek tetted?
Mért nemzettél fölfalókat?
Kedvedre volt hogy szerettek –
Kedvedre hogy megcsalódtak?*

*Anyám anyám minek tetted?
Minek szültél gáncsolókat?
Kedvedre volt hogy szerettek –
Kedvedre hogy megcsalódtak?*

*Ha élnétek nevelnétek:
meg is tudnám kancsiságom
meg is tudnám hogy mivégett
vagyunk itt mi a világon*

*Meg is tudnám: sem ők se mi –
Ha termettek: alig kedvük
Nem értek rá választani
választott a sors helyettük*

*Apám anyám ha élnétek
kényes-tényes pipiskedés
pőkésére nevelnétek
Emléketek hozzá kevés*

*Reng a talaj talpam alatt
Jól állok-e ha megállok?
Megtanulnom tudástokat
elkelne még a példátok.*

*Apám anyám én még vagyok
de hogyha majd . . . az én hármam
hiányol-e akit hagyok
széles földön szűk magányban?*

Nehezen s gazdagon

*Mihelyt egy háztal ledől
énbennem tüstént feláll
mihelyt egy utca leomlik
énbennem újra kinő
Menetben hosszú sorokban
vonulnak vonul a volt
város a változott létbe
belém és épül től ott
Nehezen s gazdagon élek
egyszerre kívül belül
Jó annak ki korán elment
s annak ki nemrég van itt
hordozza vagy csak a régit
vagy csak az egész mait
Jobb annak aki ha indul
járhat a kedve szerint
egyszerre többszörös útnak
járhatja meg köveit
sokszoros zsákmányt szereztve
tud hazatérni megint
fáradtan lábaremegve
fáradtan de boldogan.*

WEÖRES SANDOR

A kétfejű fenevad avagy Pécs 1686-ban

*Történelmi panoptikum 2. részben**

SZEREPLŐK

I. Lipót német-római császár és magyar király.
IV. Mehmed török szultán.
Szulejman basa, török nagyvezér.
Hajdar tatár khán.
Dzserdzsis janicsár aga.
Orkhán pécsi szandzsák-bég.
Hadzsi Ibrahim pécsi kádi (főbíró), igazi nevén *Mandelli Avram*.
Lea, Ibrahim lánya.
Szamuil, Ibrahim szolgálója.
Báthory Susánna hercegnő.
Radonay Mátyás zalavári bencés apát, később pécsi püspök.
Bornemissza Ambrus deák, református lelkipásztor.
Chernel Evelin, menyasszonya.
Windeck, császári komisszárius.
Kolláth Rudolf gróf
Korbách Farkas
Drakuletz Edelmund báró
Döröghy Gáspár
magyar urak a pécsi kádi szegényházában.
Pécsi Herákules, vagy *Hercsula*, cigány bakó.
Márton deák, komédiás.
Még két deák komédiás.
Pécsi török városkapu-őr.
Egy pécsi polgár.
Egy pécsi polgárasszony.
Részeg janicsár.
Janicsárok.
Pécsi polgárok és polgárasszonyok.

* Folyóiratunkban a mű első részét mutatjuk be. (A szerk.)

I. jelenés

(Terem a sárvári várban. Színjáték-próba: Márton deák mint Leila, keleti cifra női ruhában, elfátyolozva, párnákon hever; előtte áll Ambrus deák mint udvarló Medzsun.)

AMBRUS *(Medzsun szerepében).*

En sirázi rózsám ramazán havában,
Ha kebled kitárod a hold sugarában,
Nincs ékeesebb nálad egész Persiában,
Sem a két Irákban s kécncses Indiában.

Nem simogat szebbet libánoni szellő,
Bársony szárnyú Szimorg sincsen olyan kellő,
Sem Ararát bérce, a láng- s füst-lövellő,
Minden az te tükröd, bűv-bájjoddal tellő.

Sőt Arábiában, hol a szent Allahnak
S a hív Mahometnek tevői ballagnak,
Ott az égből hullt kő, mellyet befalaztak,
Már téged jelente mennybéli vigasznak.

Lejlám, ah! kegyetlen, ne hagyj elepednem,
Hajlíts félre fátyolt, csak te ülj szememben,
Kebeled völgyében te sétáltass engem,
Ma szült csecsemődet, megitass, esengem!

MARTON *(Leila szerepében).*

Jaj! meg ne ijessz,
Majd elveszítesz,
Jó Medzsunom,
Mivel atyámnak
Vitézi járnak
Tornácomon.

Tülem sokat kérsz,
Fátylam megé nézz,
Mellyemre szállj,
Aztán fuss hamar,
Mert el nem takar
Fáklyás homály.

AMBRUS *(egy pillanatra Mártonra borul, majd előbbi helyére áll).*

Hang kintről. Nem jó, nem jó! Több hevességgel, da capo con fuoco!

AMBRUS *(karja lópikulát int Mártonnak, az viszonozza).*

MARTON *(újra Leila szerepében).*

Jaj! meg ne ijessz,
Majd elveszítesz . . .

EVELIN *(belép, közbevág). Inkább én. Nem jól mímeli Márton deák, menjen innét, csak a fátyolt teritse reám. (Türelmetlenül a fátylat elveszi, Márton tornyos női parókája félreecsúszik.)*

MARTON *(sarokba áll). Melly Draufgänger a Chernel kisasszony.*

EVELIN (*Márton helyére, a párnákra terül.*)

Tülem sokat kérsz,
Fátylam megé nézz,
Mellyemre szállj,
Aztán fuss hamar,
Mert el nem takar
Fáklyás homály.

(*A fátylat fellibbenti, hívón Ambrusra mosolyog. Az melléje fekszik, hosszú csók.*)

WINDECK (*belép, bottal piszkálja szét őket. Felállnak.*) Mi ez? Török komédiát mutogatnak? Mikor a mi hős németjeink Budavárát sturmolják, hogy a töröktől visszaszerezzék!

AMBRUS. Herr Komissar, ez nem török játék, hanem arabus.

WINDECK. Alles eins, mohamedán.

EVELIN. Még ha sátán is, jaj ollan szép, csak igen szomorú. Leila szereti Medzsunt és vice versa, de tilalmas, mert a két atyafiság haragba vagon, valósággal dörög meg bömbölög egymásra! Eme tisztelendő Bornemissza Ambrus deák írta, no vígabbat is írhatott vóna.

AMBRUS. Nem én találtam ki, csak régi persa poétákból öszve szedegetém.

WINDECK. A prédikátor úr, ha szabad kérdenem, mért a mozlim poétákat bújja, mért nem a Szentírást? Úgy tudom, a lelkek épségire s idvességire lön ide invitálva.

AMBRUS. Valóba, Comes Nádasdy úr református prédikátornak Sárvára hívott. De itt csupa római katolikus van, és térítenem tilos, mivel a veszedelmes időben az is vizsálysztítás és rendzavarás. Mit tegyek? A deákoknak olyan játékot tanítok, az ifiak s asszonyok gyönyörűségire, amellyben nincs se Kálvin, se Pápa.

WINDECK. Csak vagon benn fertelmes paráznaság.

EVELIN. De nincsen! A tisztességes és sírig tartó szerelem már mégse parázna!

WINDECK. S a lelkeknek és testeknek izgatása. Folytassák, hadd látom. De Fräulein Evelina nem vehet részt, csak férfiaknak engedélyezettett a theatrumi alakoskodás.

MÁRTON. Hol is hagytuk el? (*Visszafekszik a női szerepbe.*) Leila és Medzsun bucsuzódik a csók után.

AMBRUS (*mint Medzsun*).

Lejlám, égen s földön ki egyetlen egy van,
Csókodtul megholtam, de fel is támadtam,
Már könnyebb virtussal, mint bülbül a lombban,
Szállalok és bolygván sem lészek magamban.

MARTON (*mint Leila*).

Én féltett szerelmem,
Bár ne hagynál engem
Bánatommal egyedül!
Tudom, üldözőknek
Lépései döngnek
És a titok kiderül,
Hát menj, amíg mehetsz,
S ha távul is szeretsz,
Megtérsz hozzám messzirül.

(*Ambrus a falig megy, ott hátat fordítva jelzi, hogy Medzsun távozott. Két török-ruhás deák berohan.*)

I. DEÁK.

Itt árnyékok kisuhantak,
Avagy léptek elosontak,
Mondd meg úrnő: szegény? gazdag?
Hadd jelentem nagy uramnak.

EVELIN (*betogja Márton száját és helyette mondja Leila szerepét*).

Diványomra hulló felhő,
Vagy a jázmin-bokron szellő,
Vagy kezemben könnyü kendő,
Tovább kutaszkodni meddő.

II. DEÁK.

Vallj, ki járt itt? bundás kalmár?
Szép leányért sok arany jár,
Szégyenellned s titkolnod kár,
Nemes kérőt családod vár.

EVELIN (*Mártont elnyomva*).

Bundás kalmár nem járt nálam,
Nemes kérőt nem is láttam,
Gyüretlen és hűs az ágyam,
Lepke szállt rá, vagy csak árnyam.

I. DEÁK.

Rejtened mi végre, monddsz, a
Bölcs atyád majd úgy is tudja,
Jó anyád kitapogatja,
Nincs titkodnak rejtek-útja.

EVELIN (*haraggal, és Windeckre néz*).

Titkom nincs, de szót se váltok
Véletek, ti két susárlók,
Kezemből öklöt csinálók
S az ti orcátokba vágok!

(*Remeg a dühtől.*)

WINDECK. Elég a maszkerádbul. Bornemissza prédikátor uram, beszélni valónk vagyon egymással.

AMBRUS. Állok elejbe.

EVELIN. Azomban én is jelen leszek!

WINDECK. Ohajtása nékem parancs, Evelina kisasszony. Szabad-é tudnom, Bornemissza úr miért tanít az ifiaknak mohammedánus tragédiát?

AMBRUS. Mert az egy másik világ. Oly messze furcsa tarka, minden beléje fér.

WINDECK. Messze? A török strázsák ottan állanak a Balaton déli partján. Egy hete itt Sárváron marsoltak hin und her, es war ein grosser Wirrwarr.

AMBRUS. Komisszárius úr látott-é már franciát?

WINDECK. Oui, naturellement.

AMBRUS. Taliánt?

WINDECK. Si-si-si, ma perchè?

AMBRUS. Angliust?

WINDECK. O yes.

AMBRUS. Kinézert?

WINDECK. A Hofburgban a pekingi delegációt.

AMBRUS. Szerecsent? Indiánust?

WINDECK. Kettőt hármát, az mikor Londonban múltattam.

AMBRUS. Hát törököt?

WINDECK (*elképedve*). Nie! Még soha.

AMBRUS. Lássá, így vagyón ez. Itt Sárvárótt vonultak által, nem is egyszer, s mi marada utánok? Talám egy turbán-gomb valamely láda szegletén, vagy egy réz kurus az esső-lefolyóban. Ha jönnek, minden tellve vélők, az asszonyok veszekőlnék, a jányok nyögellnek – s ha mennek, már nyomtalanok, mint az álom. Hiába strázsálnak egy kőhajításnyira, mégis megszibb honolnak a holdvilágnál. Ezért a mozlem mesébe, miként az éjtszaka látásiba, minden beléje fér.

WINDECK. Mutat nekik török Édenkertet, hogy oda kíváncsozzanak! Völl mit herzigen Huren! Amikor éppen hadakoznak ellenök a miéink, unser grosser Kaiser Leopold és a német birodalmi seregek rótyogó ticsőséggel! A Zweiköpfiger Adler, hoty is montyák matyar?

MARTON. Monstrum bifrons.

WINDECK. Ne latin! Matyar, hotyan montya?

EVELIN. A kétfejű fenevad.

WINDECK. De nem fenevad! Az Adler az madár, mint pacsirta, pintyőke!

AMBRUS. Dufla homlokú fene pacsirta.

EVELIN. Kétfejű dühös pintyőke.

WINDECK. Csúfolkodnak, vihognak, mind Thekelianerek, a törököt várják. Ecce conspiratio! Majd én szétverek itten. Bornemissza deák úr, ez egyszer még választhat: vagy lánccon vitetem a császár börtönébe, vagy mehet a törökjeihez, szabad az út.

EVELIN. Aber Herr Komissar! Wenn sie mich wirklich lieben...

WINDECK. Evelina hallgasson, a Thekelianerek elbolondítják. Itt a katolikus Sárváron úgy sincs helye kálomista deáknak, Ambrus ecsém prédikálna inkább a törökjeinek, vagy térne Allah kebelébe. Holnap indul Nádasdy úr követsége Pécs városába, Ibrahim kádihoz, magyar lovakat adni mecsekalji bor ellenében; mind e buzgó arabusok, nosza, csatlakoznának a menethez, jó szívvvel mondom: mire megiratik ellenek az elfogató parancs a conspiratio miatt, már hült helyeket lelném.

(*Windeck elmegy. Ambrus és Evelin marad.*)

EVELIN (*Ambrusra borul, sír*). Édes Ambrusom, melly veszedelmed énmiattam!

AMBRUS. Eddig sem lehetett maradásom sohult. Miért épp most lehetne nálad, galambom?

EVELIN. Beszelnék végetted ama vadszamárral...

AMBRUS. Hasztalan. Ő el akar venni téged.

EVELIN. Már pedig én komisszárné soha nem leszek! Akkor se lennék, ha tégedet nem ösmernélek. De tiéd vagyok – lehet, már szívem alatt a magzatunk –

AMBRUS. Isten ne adja! Addig ne, valameddig el nem vehetlek.

EVELIN. Hívem maradsz?

AMBRUS. Míg élek, virágom.

EVELIN. Testben, lélekben?

AMBRUS. Lélekben – bizonyosan; testben – ki tudja?

EVELIN (*pityereg*). Még átölelsz, és máris hűtelen vagy!

AMBRUS. Érts meg. Nem akartam én soha paráználkodnom, ezután sem akarok. Szerettem volna szűz tisztán élnem a házasságomig, ezért könnyörgtem Istennek, de ...

EVELIN. Nem segélt téged?

AMBRUS. Talám segélt, ám az ő segedelme felfoghatatlan. Menekülés, bujdosás egész életem, és többnyire az asszonyok rejtenek és mentenek – mint most te – hát lehetett így szűz maradnom?

EVELIN. Eszerint én nem a megmentőd, hanem a megrontód vagyok. Mit meg nem érek!

AMBRUS. Ne balgáskodj, reám figyelmezz. Már kamasz fővel futnom kelle Kolozsvárrul, Blandrata doctor arianus hívei elül, hogy meg ne öljenek, mivel Kálvin hitű vagyok. Egy cigány jány szöktete Debrecenbe – semmim se volt, mivel fizessek néki? A kamaszfi tisztaságát önála hagyám. Vajjon Isten is így akarta? Vagy maradtam volna megmentőmnek adósa? Nem tudom. Te tudod? Felelj!

EVELIN. Ambrus, annyinak maradunk adósok... Egy cigán lotyónak, mér ne...

AMBRUS. Aztán Debrecenben a kálvinisták vertek, csaknem megköveztek, nékik túlságosan arianus valék. Egy szép piros orcájú mészárosné ragadta ki karmaik közül. Ura vén vala, s a menyecske gyermeket akara. Hálából meg is csináltam néki, gonoszúl cselekedtem?

EVELIN. Még majdan eljő hozzád és attyának szóllit a kurafi – még én tápláljam és öltetsem! Mit nem!

AMBRUS. Debrecenből futás Kassára, ott éppen vértörvényszék – egy cipster fraj rejtegetett. Iramodás Nagyszombatra, ez katolikus darázsfaszék, hol a nem pápistát agyonszúrdalják – itt egy plébános gazdasszonya takargatott; éjtszaka, mihelyt az öreg római pap elaludott, osont az ifiú helvét paphoz a padlásra.

EVELIN. Fertelem!

AMBRUS. Várj szivem. Akkor jövélt te. Béajánlottál Sárvarra Nádasdy grófhhoz, aki katolikus ugyan, de bármelly hitűek nemzeti egyességének híve a mostani országvesztő veszedelemben. S immáron újfent menekülhetek, fedelem az ég! Út közben ki fogad be? az kinek favágó és vízfordó legény kellett, mert férfiú nem maradt a háznál, mindent felfalt a Bifrons Monstrum.

EVELIN. A kétfejű veszett filemile.

AMBRUS. Ismét üldözni fognak engem – katonák, papok, martalócok – s ha egy fejrénp elrejtne: mondd – őrizzem-e meg életemet néked az ő karjaiban – vagy megholjak, mert nem az övé, hanem a tiéd vagyok?

EVELIN. Hát... rejtsem el a fejrénp, csak ne kívánná azt, ami az enyém.

AMBRUS. De ha jámbor bolondnak, vagy tehetetlennek alít, biza kivet a fegyverek s a lópaták elé. Mert míg uralkodik a kétfejű szörnyeteg, ott lapped az ágyban is: a magános asszony s a menekvő férfiú kétfejű vadállattá búvik össze. Vagy a rémség elgázolja.

EVELIN. Így élni s így halni: egyaránt isszonyat – ne kínozz tovább! Ha eként vagy, inkább legyek siket és vak, én tudni nem bírom!

AMBRUS. Evelinám, fogadjuk meg nagy erősen: egymáshoz hívek vagyunk, ameddig lehet. Amde ha tám a háború reád tátja torkát, s egy férfiúval kell menekülned; én felmentlek fogadalmad alól. Ugyanezt kérem tőled. Isten őrizzen meg bennünket.
EVELIN. Isten őrizzen, Ambrusom, téged és engem, óvjon Isten!

11. jelenés

(Zalavár, terem a bencés apátságban. A szín üres.)

Zajongás kint. Te császári, te bécsi! – Te kincstári, megdöglesztünk! – Hol a kötél? – Hogy enné meg a rosseb!

(Radonay apát és Ambrus belép. A pap barna csuhát és nagy kardot visel.)

RADONAY (kiszól). Ti kis verebek, ne csiripeljete. Exite sancti fratres, in nomine Domini amen. (Csend lett.) Mitül se féljen kelmed az én oltalmamban, Radonay Mátyás prior vagyok.

AMBRUS. Hová jutottam? Hol vagynak a társaim?

RADONAY. Ez itten a zalavári benedictinus kolostor. Kendtekkkel ugyan elbántak a zsványok, mindenükből kifosztották, az élve maradottakat elcepelték.

AMBRUS. De kicsodák? Törökök, németek, magyarok?

RADONAY. Ah dehogy. Az átellenbeni convictus benedictinusai, mivel azok mégnagyobb lókötők, mint a miéink, van köztök mindenfajta náció. Persze itt a Kisbalaton mocsarai közt mindenki zsákmánybul él, nem is lehet más-ként, de azért ami sok, az sok. Az én frátereim csak a lovakat és a rakományt veszik el, de a ruhát s éltet meghagyják.

AMBRUS. Engem mégis csaknem agyonverték.

RADONAY. Ajúltan lelék kendet a sás közt, és felszedték s hozták, ahogy bencés barátokhoz illő. Aztán megtalálták a bécsi útlevelet, hát ezen felhergelődtek, mivel az úrhatnám osztrák Herrschaftot nem szeretik. Szerencséje, hogy ott voltam s idejében közbeléptem.

AMBRUS. Nem is bécsi útlevél, csak sárvári.

RADONAY. Akkor eltéveszték, ritkán olvasnak ezek. Mit neheztel reájok. (Az oldalán tüggő kulacsból kínálja.) Nunc est bibendum.

(Kintről női sivalkodás hallatszik.)

RADONAY. Lám, most meg vászoncselédeket ragadoztak az én csuhásim. Nem férnek a bőrükbe. (Kitekint.) Apage Satanas! No nem baj. Itt a második meg ötödik az enyém, ma éjtszakára; holnap azokat is megkapjátok. (Női vihogás.)

AMBRUS (telhábordva). Apát uram!

RADONAY (ököllel Ambrus álla alá üt). He, mit bámúl? Ugye ilyet még sose látott? Tudja meg az úr: én és szörzetes társim félszázan védelmezünk négy vármegyét, nagy hadseregek ellen; ma élünk, holnap halunk; az se csuda, ha kicsinyég csintalankodunk. Isten megbocsájtja nekünk. (A kulaccsal kínálja.) Bibamus!

AMBRUS. Szerencsétlen asszonyok. (Kint női nevetés.)

RADONAY. Nem hallja, hogy kacagnak? Mert a harcos elül úgy menekül a nő, hogy futás közben elessék. Kiváltképp, ha otthon nincs mit enni. S ha nincs már férfi a faluban.

AMBRUS. Ez a szerzetesi nőtelenség? Mi református papok, nősülhetünk, de...

RADONAY *(elhülve hátrál)*. Református? *(Hátrálva leül.)* Református? *(Két kezét égnek emeli.)* Református! Mégis ember-formájú, pedig zuhan a feke te gyeheennába, míg én és szent rendtársaim majdan a mennyben örvendezünk! Térjen meg, nyomorult eltévelyedett atyámfia – rögtön térjen meg, vagy átadom a frátereimnek, sárvári útlevelével meg Kálvin-hitével egyetemben, aztán lássa, hogy fogják az ördögök szaggatni darabokra! *(Ordítózás, robogás.)*

AMBRUS. Úgy vélem, máris elszabadult a pokol.

RADONAY. Ezek az én törökjeim! A határ-menti janicsárok. Megegyeztem veled, de nem mindenben tartják meg az egyességet. *(Kitekint.)* Ti hogy kerültök ide, halkkal lopakodtatok? Hát ez a barátság? Elvittétek az asszonyokat – pincém feltörve – megittátok minden boromat, átkozottak!

JANICSÁROK *(berobognak)*.

EGY JANICSÁR *(megkötözi, kihurcolja Radonayt)*. Hajde, babadzsi, hajde! *(Ambrus és egy részeg janicsár marad.)*

RÉSZEG JANICSÁR *(egyik kezében flakó, másikban kés és hurka; tántorog)*. Te török vagy? *(A késsel Ambrus felé bök.)*

AMBRUS *(bólint)*. Dzsán, oszmanli, karakan neszli.

RÉSZEG JANICSÁR. Török vagy! Tudd meg, a törökök irtották ki mind egész családom. *(Feléje szúrkál.)* Ezért megöllek!

AMBRUS. Dejszen te is török vagy.

RÉSZEG JANICSÁR. Én? Soha! Egyetlen muzulmán sincsen közöttünk, Thököly hajdúi valánk, és szökött jobbágyok, csak janicsár zsódos szógálatba léptünk. De te török vagy, hát én elemésztlek. *(Döfköd.)*

AMBRUS. Magyar vagyok én is, ne bolondázz...

RÉSZEG JANICSÁR. Te török, rád esmérek, te ölted meg anyámat, apámat. *(Szeliden kínálja.)* Igyál! Nem kortyintasz? Egyél, jó a papok hurkája. *(Hirtelenül dühöngővé válik.)* Én most leszúrlak!

AMBRUS. Hiszen akkoron még gyerkőc lehettem Erdélyországban.

RÉSZEG JANICSÁR. Hát hogy kerülsz ide?

AMBRUS. Pécsre vándorolok.

RÉSZEG JANICSÁR. A még messze innét. No igyál, faljál, birjad az úti fáradalmat. *(Megint a késsel.)* Feleségemet elragadtad!

AMBRUS. Soha nem láttam őtet.

RÉSZEG JANICSÁR. Mondád nékie, güli meg büli, osztég máris vitted; ezért most kimetszem a tőkeid. *(Szeliden.)* Mink is Pécs felé vonulunk, velünk utazhatsz, egyedül elvesznél a somogyi berekben. No, zabálj, üres hassal nem győzöd, fiam, hallgass az öregre.

AMBRUS. Az imént ettem-ittam.

RÉSZEG JANICSÁR. Kis hugomat is – illen picin vót még – falhoz csaptad. *(Sir.)* Megrepedt a koponyája, s vége vala, te csecsemőgyilkos, kitaposom a béled! *(Ráborul, zokog.)*

AMBRUS *(cirógatja)*. Egy ember ilyen gonoszságot cselekedett – én is ember vagyok – tehát én cselekedtem, igazságod vagy – soha meg nem bocsájtod nekem.

RÉSZEG JANICSÁR *(öleli, csókolja)*. Jaj, testvér! Beh bides az élet! Egyél már, csak egy falatot. Mehetsz velünk Pécsre, jobban fogok vigyázni reád, mint tulajdon életemre. *(Ellöki, ordít.)* Te török vagy, megöllek!

III. jelenés

(Pécsett, a városfal és a Barbakán torony tövében, a városkapu előtt. – Ambrus és néhány férfi meg asszony a földön, rongyokon hever, várakozik.)

AMBRUS *(álmosan)*. Mikor nyitják Pécsett a város kapuját?

EGY ASSZONY *(tekve feléje fordul)*. Mi már dél óta itt várakozunk. Estve sem engedtek be, csak kikajabáltak, várjunk reggelig.

EGY FÉRFI *(dörmög)*. Nem tom mitű félnek.

AZ ASSZONY. Egész nap kénozó hévség vala, csupán a Barbakán torony terített hüst reánk.

AMBRUS. Micsoda világ ez! Zalavártul délebbre már csak hírbül tudják, mi az asztal, az ágy, a terítő.

AZ ASSZONY. Meg a szappany. Azt mondják, itt Pécsett van egy, holmi gazdag kufáré, tiz esztendeie nem használta senkise; de mindenki a kufár házára mutogat: ott bent vagyon a szappany! Mesélik, hajdan a longobárd királyné mosdózott vele. Mások szerint egy párizi híres szépasszonyé volt, s midőn elveszté, menten megöregült . . .

ÖR *(megjelenik a falon)*. Kapu-nyitás!

A CSOPORT *(sűrög)*. Hun a bugyrom? – Ne húzd, az enyém! – Akarsz egy körmöset? – Én jöttem előbb!

ÖR. Mit ti gondoltok? Csak egyenkint. Kit eresztek be, majd én mondom meg. *(A férfi s az asszony valamit susog, mutat, ad neki.)* Jó, bemehetnek. *(Ambrushoz.)* És ked?

AMBRUS. Én a balatoni janicsárokkal jövék. Hova lettek?

ÖR. Azok már jól megvagynak. Mind függenek a fán.

AMBRUS. De miért? Nem raboltak, mit se vétettek.

ÖR. Bár raboltak s gyilkoltak volna! Attúl vígan élhetnének. Az lön a bajuk, hogy a Balatonnál nyilván sokszor találkoztak a német s magyar hadakkal. Már pedig, aki sokat látott volt, és mindenféle híreket tud, aztat nem szeretik. S ha ked vélők társalkodék . . . Jere csak, Hercsula, te cigán bakó, aligha munkád nem akad.

HERCSULA *(hatalmas termetű fekete ember, kis targoncával, a kapuban)*. Fogadjisten, effendi, fáradozzsék bésállani.

AMBRUS. Én a sárvári Nádasdy Péter gróf úr követe vagyok.

ÖR. Azt bárki mondhatja. Hercsula, vonjad a Hadzsi Ibrahim kádihoz, hadd ítélne felette. Jó utat a másvilágra. *(Elmegy.)*

HERCSULA *(Ambrust a kordéra rakja)*. Baksis, baksis!

AMBRUS. Nincs egy fityingem.

HERCSULA. Akkor te nem is vagy effendi, csak tetves csávargó, magám fájtá csóró mangatóró. *(Húzza a kordét.)* Azs illen anyátlant seretem. Ne féjj, nem huzslak karóba, sép gyengén felákástlák, vagy lenyákázlák, hogy egyet se nyikkansz. *(Egy kapuban megáll, ott vár Ibrahim.)*

AMBRUS *(kiszáll, hajlong)*. La illaha il Allah! ja kerim, ja rahim, ja fettah!

IBRAHIM. Ne fáradozzék, melly nyelven beszél? Ich spreche teutsch, ungarisch, italienisch. Avram Mandelli vagyok Pozsonyból, csak itt hívnak Ibrahimnak. Io sono a sok Unbetamt közt ein Gebildeter, nem kell félni tőlem, parancsoljon besétálni.

AMBRUS. Hatalmas az Üristen irtalma! *(Bemennek.)*

IV. jelenés

(Ibrahim házában. Ibrahim, Ambrus, Lea, Susánna.)

IBRAHIM. Idvezlem, Bornemissza uram, érezze jól magát szerény hajlékom-ban. Ez itt a háremem. Nű, nem egy echt hárem, mert én csak kifelé va-gyok Allah-hitű, bent Jehovát követjük. Csak egy feleséget tartok; Eszter, most épp nincsen itten, főz a konyhán. Eme hölgy, védelmem és fedelem alatt, az üldözött hercegnő, Báthory Susánna.

AMBRUS (meglepve). Oh! sokat hallék felüle.

SUSÁNNA (bókol Ambrus előtt). Salve.

AMBRUS (térdet hajt). Salve.

IBRAHIM. Imez pedig tulajdon édes leányom.

AMBRUS (Lea felé imbolyog, mint álomban). Evelina!

LEA (nevet). Miért gondolja? Én Lea vagyok.

AMBRUS. Igen hasonlít valakire, kit Evelinnek neveznek.

SUSÁNNA (nevet). Ha Evelina szép és szerelmetes, Lea nem is bánja talám a hasonlatosságot.

LEA (meglegyinti Susánnát). Eriggy már!

IBRAHIM. Kellemesen mulassanak. Sajnos, én mostan nem érek rá tovább, kezdődik a diván, a hadi tanács.

(Egy függöny félrehúzódik. Hosszú alacsony asztal mellett a földön, párnákon sorjában ül négy turbános, szakállas férfi: Szulejman basa nagyvezér, Hajdar tatár khán, Dzserdzsis janicsár aga és Orkhán pécsi szandzsák-bég. Szamuil szolgál, kezében lótarkas zászló, mellettük áll.)

SZULEJMAN. Magunkra kívánunk maradni.

(Lea és Susánna, Ambrust közrefogva, elmegy.)

SZAMUIL (a zászlónyéllel hármat koppant a padlón). Kezdetik az igaz szere-tőknek társalkodások a rósa-lugasban. (Vigyázzban áll, a zászlót ünnepé-lyesen, egyenesen tartja. Az ülő csoportozat is rangosan megdermed.)

IBRAHIM (fején a piros fezt turbánra cseréli, a sorba ül ötödiknek). Köszön-töm a Napként tündöklő Padisah helyettesét, a Holdként ragyogó Szulej-man basa nagyvezírt, ki nekem szépséges szerelmesem. (Hajlong.)

SZULEJMAN. Idvezlem az aleppói seiket, a Mekkát-járt szent hadzsit, Pecsevi Ibrahim kádit, aki nekem mézes csóku kedvesem a mennyei pálmafák alatt. (Hajlong.)

IBRAHIM. És mind az én gyönyörűséges szerelmesimet, Hajdar tatár khánt, Orkhán béget és Dzserdzsis agát, akikkel éjjel-nappal szeretkezni kívá-nok. (Hajlong.)

HAJDAR. Mink is csókoljuk csattogó ajakú bülbül madarunkat, Pecsevi főbí-ráját, kinek jázmin lehellete nélkül élni sem tudunk. (Hajlong.)

SZULEJMAN (kifelé szól). Irnokok, jegyzettétek az elhangzott fontos hadi tit-kokat? – Igen? – Akkor kissé enyelegjünk, ezt nem kell jegyezni.

(Szamuil a zászlót lelógatja, testtartása lötyögős, két lábleje többnyire betele-fordul. A rangos csoport is minden átmenet nélkül ellazul; egyik vaka-ródzik, másik a lábát az asztalra rakja, stb.)

HAJDAR. Szulejman nagyvezir, te sápoló gazember, aki a megvesztegetés dé-nárjait és tallérjait tíz körömmel kaparod magadhoz: megint mit fizetett néked a bécsi császár? Hogy nem engeded Buda várát megvédenem! Két-három hétbe se tellik, és Abdi basa helett Károly herceg fogja Buda várá-

ban az üllepit türülni szultáni hártypapirossal. Tudd meg, tatárjaim harcra készen állanak Móduvában, Kipcsakban, annyian vannak, mint a felhő, akár a Rajnáig és Szajnáig meg sem állok velők – s ha nem hagysz cselekednem, te kötnivaló disznóhólag . . .

SZULEJMAN. Kuss, hájfejű bihal, esztelen vizilő. (*Kiszól.*) Folytatjuk a tárgyalást, jegyezzék. (*A csoport megint rangossá merevedett; Szamuil délcegen, vigyázban áll.*) Tám valamit ohajt Hajdar khán, az én mósusz-illatu gilicém?

HAJDAR. Oh Szulejman nagyvezir, mámorító nézésű bűbajosom, ki okozna búbánatot téjfejér keblednek? Inkább pihenjenek hadaim s vesszék Buda, mintsem csillagfényes könyüid árját fakasztánm.

SZULEJMAN. Az én igaz szeretőm nem szomorít meg engem.

DZSERDZSIS. Orkhán bég, vaniliát és szekfűszeget lehellő szívszomjúhozgatóm! mekkora kéjmámor nekem, hogy véled éldelhetek a paradicsomi fényű Pecsevi városnak balsamum-ligetjei s nárdus-kertjei közepett . . .

ORKHÁN (*kiált*). Szünet! (*Megint általános ellazulás.*)

DZSERDZSIS. . . a csatornátlan kátyús Pécsnek lapulevelei s csollánjai közepett, ahol katonáink holtrészezen henteregnek – ámbátor a Korán megtiltá a borivást –, mert a rác, sokác, bunyevác szőlősgazdákat és borárusokat nem engedek fölaggatnom a kerti fáikra. Mustosat fosnak a fejedre, te hüle! Értvel?

ORKHÁN. Te ocsondok véreshurka, folyvást akasztanál; ha rád nézek, még a gerincvelőmet is kiokádok. Te köttetéd fel a balatoni janicsár határőreinket, miért? Hősiesen harcoltak, mit sem ártottak.

DZSERDZSIS. Az én janicsárjaim, azt mívelek velők, amit jónak látok. De közülők egy még bujkál. Bornemissza Ambrus deák eme gyaurnak neve. Te rejtegeted, Ibrahim kádi!

IBRAHIM. Így görbüljek meg . . .

DZSERDZSIS. És Báthory Susánnát. Pedig fején halálos ítélet . . .

IBRAHIM. Mit vétett? kérdem én.

DZSERDZSIS. Thököly híve és közeli rokona.

IBRAHIM. Thököly pediglen a szultánnak híve.

DZSERDZSIS. Csakhogy a nagyváradi basa Thökölyt elfogató s bészaratá. Tehát ellenség. Egy basa nem tévedhet, megértvel?

IBRAHIM. S ezért haljon meg szegény Susika? Az elv mián?

DZSERDZSIS. A kádi áruló!

ORKHÁN. Elég az enyelgésből, folytatjuk a komoly tárgyalást. (*Megint ünnepestes feszesség.*)

DZSERDZSIS. Szívdobogató kecsességű és gazella-bokáju imádatosom, Ibrahim kádi! Valljon s mikor ítéled el Susánnát s a csavargó deákot, hogy szépséged és bölcsességed dicsőségét égig emelnéd?

IBRAHIM. Majd ha benned nem édeleghetek, varázslatosom, mivel hogyha kellemidre pislantok, meglágyul a szívem.

SZULEJMAN (*ásít*). Vége a gyűlésnek! Csevegjünk. (*Megint lazulás. Némelyik részegen eldől.*)

SZAMUIL (*hármat koppant a zászlónyéllel*). Bevégeztetett az igaz szeretőknek társalkodások a rósa-lugasban.

IBRAHIM. Csevegjünk. Lóg a fejetek, áfiumot szívtatok. (*Kiált.*) Samesz! Mindet kidobni!

V. jelenés

(Ibrahim házában. Színjáték-próba. Ambrus tekete-fehér zarándok-ruhában, vállán tarisznya. Lea világoskék, Susánna piros lepelben. Középen Ambrus, jobbra-balra a két leány, egymás kezét fogva tánc-tűzérben állnak.)

AMBRUS *(mint Amarillisz).*

Én Amarillisz pásztor magamban
Fejér nyájamtul elkóboroltam,
Setét erdőben majdnem megholtam,
Két tündér-jányra végtére akadtam.

Sziciliában két tündér jányok!
Ide sodortak tengerhullámok,
Az Aethna torka előttem tátog,
Hol leszen útam, ti megmondanátok.

(A tűzér körbe-forog; Lea és Susánna helyet cserélt.)

LEA *(mint Klorinda).*

Az nevem Klorinda,
Sziklán termett inda,
Fonódó kegyes vagyok,
Csak engem szeressél,
Másikra ne lessél,
Igaz ösvényt mutatok.

SUSANNA *(mint Néra).*

Az én nevem Néra,
Hajlandó babérfa,
Parázs-piros szerelem,
Ha máshoz nem csábúlsz,
Somha el nem kábúlsz,
Lépted bizton vezetem.

(Megint kör-fordulat és a két lány helycseréje.)

AMBRUS *(mint Amarillisz).*

Két szép tündérem, próbáltatásom!
Egyikre nézek: másikat látom.
Egyiket hívom: másikra vágyom.
Két nap közt kereng planéta világom.

(A lányok Ambrust megpörgetik és elengedik.)

LEA *(mint Klorinda).*

Ingatag szív,
Ha nem vagy hív,
Pártolód megyen.
Én jó lélek
Repitnélek
Messzi tengeren.

SUSANNA (mint Néra).

Eridj máshoz,
Vagy megváltozz
S aztán légy enyém!
Az Aethnában,
Tűz torkában
Edzenélek én.

(Tánc: Ambrus hol egyiket, hol másikat megpörgeti, s azok elröppennek, elfordulnak tőle.)

AMBRUS (mint Amarillisz).

Ki se bírnátok, fel se fognátok:
Kétféle álmot egyszerre látok.
Kardot fogjatok, s ha ketté vágtok,
Salamon módján esik osztózástok.

LEA (mint Klorinda).

Kinod szánom,
Kettős álom
El nem igazít.
Férfi ember,
Tenéked kell
Választanod itt.

SUSANNA (mint Néra).

Válaszd ötet,
Meggyötrődöt,
Haggyál engem el;
Majd gondolsz rám,
Sietsz hozzám
Es rabom leszel.

AMBRUS (mint Amarillisz).

Elilló szépek, egy kegyet kérek,
Ajtaját látom völgyi szentélynek,
Vélném Apollo jósló helyének,
Jányok, jerünk bé, tanácsot reménylek.

(A játék félbemarad. Most látszanak a nézők: Ibrahim, Orkhán, Dzserdzsis.)

LEA. Mostan még csak eddig tanultuk. (Ibrahimhoz fut, ölébe ül, átkarolja apja nyakát.) Jól jácctam, Fatalébn?

IBRAHIM (megcsókolja). Mint ördög a pokolban.

SUSANNA. Lássá, eme Bornemissza tiszteletes hogy s mint rontja meg egyetlen leányát főbíró uramnak, meg engemet is!

LEA. Már úgy a komédiában élek, nem is Lea vagyok, hanem a gyenge Klo-
rinda, e meg itten a gonosz Néra.

DZSERDZSIS. Immáron vége a komédiának! Mivel a három játszó személl
közzül kettőre halálítélet borul. Nem élhetnek tovább.

ORKHÁN. Te hóhér, vadbarom, hiszen a szemed kigurul, ha Susira nézől.

DZSERDZSIS. A Sah-in-Sah rendelete. Követelem. Értvel?

ORKHÁN. Viszontag én vagyok a pecsevi szandzsák-bég, és megkegyelmezek.

IBRAHIM. Én meg a pecsevi kádi vagyok, és hitelesítem a kegyelmet.

DZSERDZSIS. Nem kádi, hanem elítélteket rejtegető áruló. Vélők egy végezet-
re jutsz.

IBRAHIM. Úgy éljek én! Miért, Dzserdzsis aga, te soha nem voltál halálra
ítélve? Ládamból húzhatom elő az ellened hozott végzéseket – na mi va-
gyon?

ORKHÁN. Én ügyelek, hogy Baranyában élni lehessen; hús, liszt, tej, bor le-
gyen; ő meg mindenkit kipusztítana. Főként a tükéket. Penig láttam, hogy
a bort csak úgy dönti magába. És multkor érkezett egy akasztási parancs,
holmi Ahmed ellen; hát Pécselt száz Ahmed is szaladgál; s ez követelé,
hogy valamelyik Ahmedet lógassam fel, csak a pecsétes papirosnak igaza
legyen.

DZSERDZSIS. Törvény, rend, tiszta erkölcs nélkül széztülyyed a birodalom. És
minemű színjáték taníttatik itt a kádi palotájában? Szicilia, Etna, taliánok.
S az ellenünk harcoló császári sereg csurig taliánokkal. Kedvet csinálnak
az ellenséggel való cimborálásra; netám muzulmán igazhitű játék nin-
csen?

LEA. Hogy ne vóna. Ambrus először Leila és Medzsnun szomorú históriáját
ajánlá, de nekünk nem teccett, mert ki se látunk a mozlím piszokbul és
szemétbül; folytonosan a müezzin gajdolási, a dervisek ümmögési, a mul-
lahok mormogási. Ha szebb nincs, tehát álmodjunk szebbet; s ezért szerzé
kértünkre ő a sziciliei versengést.

DZSERDZSIS. Ibrahim kádi! már elég koros vagy, legyen eszed, oltalmaznád
háremed eme fajtalan pogány veszedelemtül.

IBRAHIM. Legyen igazad. Várj Dzserdzsis aga, mutatok én külön komédiát!
Hol a csodatévő kádi varázslatos kerestály glóbusza? Mingyarást ollyat
kukucsáltak benn – hókusz-pókusz!

SUSÁNNA. Jaj! ezt én is látnám.

DZSERDZSIS. Csak mégfenébb pogányság ne legyen.

IBRAHIM. Nem leszen pogányság. Rögvest ti szemetekkel látandjátok, ti fü-
letekkel hallandjátok, hogy a fölséges és szentséges Padisah, negyedik
Mehmed, meg a hitetlen aljas bécsi császár, első Lipót, miképp alkudozik
Budának birtokolásáról és az egész világról.

*(Kétfelől betolnak két trónszéket, köztük jókora távolság marad. Egyiken fél-
hold és csillag, ráírva gót betűkkel: PORTA. Másikon a kettejű sas, és gót
telirat: BURG. A török trónon a nagyturbános IV. Mehmed, a németen
a koronás I. Lipót.)*

SUSÁNNA. Micsoda mirákulum!

ORKHÁN. Ibrahim, néked dzsinnek vagy, mint Aladinnek.

IBRAHIM. Mindenki veszteg figyelmezzon, mert aki a varázslat idején nem
ájétatos, annak púp kél a hátán. Kezdődjék.

MEHMED *(ordít)*. Te gyaur disznó!

LIPÓT (*ordit*). Te krisztustalan, pápátlan, körösztoletlen fosógém!

MEHMED. Te beszélsz? Te koszos, nálad még feredő sincsen, és disznóhúst, hüllőt, minden piszkot zabálsz, és körülmetélletlen vagy, mint az állat!

LIPÓT. Hát te? az én kertembe jársz rabolni, zabálni, és minálunk vásálsz kakukkos órát, mert nálad még egy jóra való mesterember sincsen! (*Körül-néz.*) Hallják a népeim?

MEHMED (*kutatva kopogtatja a trónját*). Itt nincs senki.

LIPÓT. Isz akkor kettesben vagyunk. (*Karját tárja.*) Édes szerelmesem, file-mile-csattogásu gyöngyvirágom!

MEHMED (*karját tárja*). Narancs-csecsü, darázs-derekü szép szeretöm, pa-csirta-szagu liliomszálom!

LIPÓT. Millen jó, szeressük egymást. Úgyis mind ollan gonoszak.

MEHMED. Vimádjuk egymást titkon, népeink feje felett. (*Gyanakodva.*) Nem hallja senki?

LIPÓT (*trónja mögé néz*). Nincs itt a Kamarilla.

MEHMED (*körültekint*). Nincs itt a Szerail. Hidd meg angyalom, még a saját testvér öcsémtől is félhetek. Csak tüled nem, mert mind terheimtől megszabadétsz engem.

LIPÓT. Penig féltem, hogy zokon veszed. A veszéles féktelen ifiú birodalmi hercegek – nem bírok vélek – folytonosan piszkálnak téged. Önteltségökben immár Budát fenyegetik.

MEHMED. Az a jó, vegyék el tülem! Azután tovább, Szegedet, Pécsét, Eszéket, a Dráva, Száva vidékét.

LIPÓT. Ugyan miért? Arany szívecském, ne hagyd meggyalázni magad. Küldd Buda felmentésére Hajdar khán tatárjait – megládd, az én rakoncátlan hercegeimet mind agyonverik.

MEHMED. Még mit nem! Hajdar meg nem állana Bécsig, Párizsig, csinálna roppant tatár birodalmat, és mink hova lennénk?

LIPÓT. Nem is vagy te nékem igaz szeretöm. A fiatal hercegek fejemre hágnak, ha ki nem pusztéjtod őket.

MEHMED. Édeni szálom, már penig el kell veszejtnem Buda várát s a Duna-Tisza mellyékét, mivel ottan táboroznak legravaszabb hadvezető basáim, és testvérimmel mind jóba vagynak, meddig rettegjek tőlök? Majd résznél csatában elesnek, részint elbánhatok velek a csatavesztésök mián.

LIPÓT. És engem hagysz a csapdában? Nyargalódzó ifjaim, ha diadalmaskodnak, engem megesznek. Nem én küldtem őket ellened, nem adtam nekik a hadjáratra egy fapitykét sem – Kurfürstjeim magok tették magokat hadvezérré. Nem őket neveztem ki, hanem olly vén agyalágyultakat, mint Carafa, Lobkowitz, Hoher, Löffelholtz; azok ugyan meg nem nyernek egy csatát sem, vezetésök alatt népeimből százezrek hullnak el, míg a tiéidből egy tucat. Akasztani antúl inkább tudnak, multságuk a vértörvényszék, lekaszálják nemzetjeimet, a rebellis magyart, a kedvtelen csehet, az osztrákot, németet, mindent. Így aztán semmi veszedelmem, dicőséggel trónolhatok. De hun vagyunk mán ettől!

MEHMED. Picinke húrim, én értelek, de te is érts meg: a népeim vérit nékem is folyvást folytatnom kellett, mert vagy ők élnek, vagy én. Annyi hep-ciás nemzetem vagyon, nyomorúságokban Allahot, Jézust, Jehovát kiált-nak, s etetni sem bírom őket, a szívem vérzik! Mivel tömjem bé azt a bé-kétlen tátogó nagy szájokat?

LIPÓT. Áldozatos Genovévám, könnyekre készletsz. Éhinség, mondd? Vagyon most egy újdón és felette szapora eledel, a burgundia gumó. Küldjek néked egy zsákkal? Kevés, de ha elültetik, hamar terjed.

MEHMED. Ősmérem. Se ézes, se savanyó, se kesserő. Szolgáimnak nem kell, válogatósak a gazemberek.

LIPÓT. Nálam is így van, csak én eszem. Még nagyatyám idején jobbágyink a szénát is befalták – ám e modern korszak, a haladás! Most küldjem őket legelni! Bátor az is igaz, hogy szénám elegendő a lovaknak sincsen. Ha nyakamba varrod Délmagyarországot, leszen ottan olyan miseria, pestilentia . . .

MEHMED. Ide figyelmezz, húgom Fatime. Terem nékem szója-bab, jól laktató csuda bogyó; fejvesztés terhe alatt a birodalmambul kivinni tilos. De ládd, mennyire szeretlek: delegációm vigyen néked egy bambusz-botot, annak rekeszeibe rejtve lelsz néhány szem szóját. Ültessed el, kevés esztendőök múltán mindeneket táplálsz véle. S majd ha delegációm visszatér, fejük leüttetem a kicsempészés miatt.

LIPÓT *(legyint)*. Hagyd, szép Euláliám. Van díszkertemben szója-cserje. De nem szeretik, azt mondják, felfúvódnak tüle, mint a szarvasmarha.

MEHMED. Millen idők! Leghelyesebb volna nemzetjeink az utolsóig kiirtani, hogy ne fájdnának szívünket.

LIPÓT. Biz a! Csupán mink ketten maradnánk, és végre zavartalan szeretnénk egymást.

MEHMED. De mindég csak szemtül szembe. Mivel ha egyik a másikat háttúrul szeretné: az elülső nem tudná, hogy a hátsótul nem sujtatik-e kupán.

LIPÓT *(ámúl)*. Amekkora szépséged, akkora bölcseséged!

MEHMED. Ilyeténképpen egyikünk magára maradna mind e világon. És éhkel volna. Mert se földműves, se kertész, se pásztor.

LIPÓT. Hát én nem is tarolom le végső szálíg a németet, a szlávot, de még a magyart se. Velem született jószágomnál fogva élek-halok minden népeimért, akármelly háládatlanok. *(Saját jószágán meghatódva könnyezik.)*

MEHMED *(szintén elérzékenyül)*. Engemet is ily bolond jó szívvel bélele Allah.

LIPÓT. Két angyeli szeretők, hát mit tehessünk?

MEHMED. Sirjunk.

(A két trónt kitolják, a két uralkodóval együtt.)

IBRAHIM. Vége a jelenésnek.

DZSERDZSIS. Mind szemenszedett hazudság!

IBRAHIM. Pedig mintha te szólaltál volna, Dzserdzsis aga, ott fekt ama trónuson. Avagy ily trónus szolgája vagy te?

(Mind elmennek. A terem üres. – Jön Lea edényekkel, más irányból Ambrus.)

AMBRUS. Melly fazokakkal csörömpöl, Lea kisasszony?

LEA. Persze, kelmed még nem tud róla. Esztendőknél előtte hollandus küldöttség jára itt Leidából. Ahol laktak, a ház exterritoriális just kapott, vagyis katonaság és milícia oda bé nem teheti lábát. Atyám e házat pénzért megvevé, de azt hiszik, most is a hollandusoké, s bent nem kutaszkodnak. Itt őrizünk menekülteket – hát azoknak viszek ebédet.

AMBRUS. Messzére?

LEA. Nem, a Főtérre, Gázi Kászim basa dzsámijának szomszédságába. Miért kíváncsi?

AMBRUS. Elkísérhetem?

LEA. Ha száját befogja s nem híreszteli.

AMBRUS. Kisasszony mit gondol rólam? Én fogom elárulni a bujdosókat, amikor magam is az vagyok?

LEA. Nem gondolom. Csak figyelmeztettem. Különben is, bárki látja, csak nem fű nagy ügyet belülre, még a tigris-pofájú Dzserdzsis aga sem; mert nem holmi veszélles konspirátorok – magyar urak, levitézlett hajdani nagyságok, egykor hatalmas politikusok – mostan négy aggastyán. Gyűjjön; segédem akadt, nem kell a nehezet magam cipelnem. *(Elmennek.)*

VI. jelenés

(Ibrahim másik házában. Az ablakon át látszik a kerek zöld kupolájú Gázi Kászim dzsámi, a pécsi belvárosi templom, egy minarettel. – Ül egy asztal körül négy öregúr; ruhájuk foltos, rongyos, oldalukon kard, mellükön több-kevesebb kitüntetés. A pozsonyi gróf Kolláth Rudolt fél-szakállú, másik fél-arca csupa torradás. A felvidéki báró Drakuletz Edelmund egyik szeme fekete kendővel bekötve. Az erdélyi Korbách Farkas mellett mankó. Az alföldi kurtanemes Döröghy Gáspár időnként fejrángásos. Harsányan vitáznak.)

KOLLÁTH *(az asztalt veri)*. Már pedig én declarálom, verificálom és manifestálom, kegyelmes uraim: az is huncfut, aki azt meri állítani, hogy Pécssett mink Törökországban volnánk. Hiszem ez Árpád olta magyar terület; hol vagyon olyan paragrafus az Arany Bullában, vagy a Tripartitumban, vagy bárhol is, mely megengedné idegen ármádia bėjövetelét? Tudnak illyet citálni? *(Diadalmasan körülnéz.)* Ugye nem? Ergo itt egy török sincs, ha csak nem vendégségben, punktum.

DÖRÖGHY *(szegediesen beszél)*. Igaza lönne Kolláth gróf uramnak, csakhogymagyarok az ottomán holdat hörgöjjük a kétfejű sas ellen. Ezt én mondom, Kokasházi Döröghy Gáspár, kuruc vitéz, Thököly alvezére!

KORBÁCH. Ez hűtelenség! Mastan épp Bécsset uszétjuk Konstancinápolyra!

DRAKULETZ *(felvidékiesen beszél, az a-t kissé á-nak ejti)*. Aki kuruc, az a pórokkal cimborál a rend ellen, s közöttünk helye nincsen. Új Dózsa rebelliót szít – s tákárodjék innét!

DÖRÖGHY. Még hogy engöm vetne ki Herr Freiherr Edelmund Drakuletz, Ausztria bérönce? Hol a kardom? *(Kivonná, de nem sikerül.)* Szöröncséje, hogy bérozsdállt. Talám a pápista angyal őrizé mög méltóságodat.

DRAKULETZ. Én, Ausztria bérence? Nézzen reám: fél szemem veszítém a Harmadik Ferdinandus elleni hadjáratban, a francia seregben. De már-talóc kuruc-labanc somha nem valék.

KOLLÁTH. Ólég baj! Mert igaz magyar ember nem lép holmi fránc batalionba!

DÖRÖGHY. Ja úgy? Csak a némötbe? Tudja meg az úr, én beállok még az ördögök hordájába is, ha mög köll vinunk édös hazánkért!

KOLLÁTH. Csend! Letevém a garast. Hungária szent és sérthetetlen. Ez alkotmányunkban foglaltatik. Maga az Úristen vigyáz reá, a Krisztus Jézus, az Szíz Mária, továbbá Szent István és Szent László királyaink nagy erősen, s a pokol sem veszen diadalmat felette. Ha török, tatár, burkus raj-

csúrozik rajtunk körösztül-kasul: jogtalan cselekszi azt, s kimérjük méltó penitenciáját.

KORBÁCH. Tahát mérne penitenciát Mahomedre meg Leopoldusra. Csak legyen, az ki foganatosítja. Mind adózunk ennek is, annak is – jobbágy nemes, főrend egyaránt – s mit tehetünk? a fogunk csikordítjuk.
(Közben belépett Lea és Ambrus, edényekkel. Szótlanul ki-be járnak, rakodnak.)

DRAKULETZ. Igen is tehetünk! Sokat tehetünk, példának okáért én – (Döröghyre mutat) nem tűröm tovább asztalomnál eme szemtelen bocskoros nemest, vagy nem-nemest.

DÖRÖGHY (telpattan). Hogy a rosseb!

DRAKULETZ. Tudja-e kend, ki vagyok én? Mágyárország voltaképpen nádora. Mert ha Rákóczi György győzött volna, nádora én lettem volna.

KORBÁCH. Ha-ha! György úr lengyel királynak készülődött, s tudván, hogy a honni rangokat úgy sem ő osztandja, könnyűden ígérgete.

DRAKULETZ. Hát hazudok én? (A mankót Korbách fejé felé emeli.)

KORBÁCH (a mankót megragadja, rángatja). Melly fajtú az úr, oláh, tót, cigány? Ugyanis ez a magyarok asztala. S ha nem akar együtt ülni a hős Döröghyvel: hát mi sem tűrünk itt pakulár mócot, puliszkás tótot, lajbis száaszt, trombitás cselákot, fütyölös sidót! (Váratlan nyájasan.) Mit szorgoskodik annyit, édes Lea kisasszony? Telepedjék már ide mellém.

LEA (nevet). Éppen most mondta Korbách Farkas uram, hogy nem ohajt együtt ülni sidóval.

KORBÁCH (tapogatja Leát). Szép sidó jánnyal ülni vagy fekünni – az más!

KOLLÁTH (szintén tapogatja, s a széken ringatózik). Jere gyermekem, hinta-palinta!

LEA. Ez már mégis sok. (Odább megy.)

AMBRUS. Én szégyenlem helettök. Vén szamarak. Bocsásson meg nekik – tekintse úgy, hogy én követtem el.

LEA (hirtelen átkarolja Ambrus fejét, megcsókolja). Megbocsájtok.

DRAKULETZ (mániásan az előbbi tárgyra visszatér). Mágyár vagyok én. Midőn Rákóczi Györgytől a némethez pártoltam, szegény házámért áldozatúl cselekedtem.

KORBÁCH. Én a törököt gyűlölöm, mégis kéntelenítették a váradi basához állanom.

KOLLÁTH (ring). Hinta-palinta!

DRAKULETZ. Birtokaim a hódolt vármegyékben vagynak, ezért állottam volt a némettől a törökhez.

KORBÁCH. Engemet a váradi basa rútul rászedett, s Bécshöz fordultam.

KOLLÁTH. Hinta-palinta!

DRAKULETZ. A töröknél minden marhám elprédáltatott, s földjeim felferé a sziksó, a lép – meheték vissza, osztrák ótalomba.

KORBÁCH. Bécs nem osztott igazságot nekem – javaim szertefolytak, még mentém is lekoszlott rólam... így menekültem Pécsre.

DRAKULETZ. Én is. A német még Abschiedot sem adott.

KOLLÁTH. Én is – hinta-palinta. (Leához.) Nem gyűössz? Virágom, hűtelen vagy hozzám?

LEA (a szomszéd szobából kiált). Uraim, terítve! tálalva!

DÖRÖGHY. Én Pécsre, török asyumba soha nem szaladtam. Hiszen e házban hollandus exterritoriumon, voltaképpen Leidában vagyok.

KORBÁCH. Igen, Leidában! S a hollandusoknál ghetto-törvény vagyon, kö-rösztvények lakta hajlékba sidó bé nem teheti lábát. Ceterum censeo, szánom, de távozzék innét, szépséges Lea kisasszony.

LEA (*a sértést tűrve, mosolyogva*). Ejnye már! ha tulajdon házunkból kitiltan-
nak engem, kicsoda fogja táplálni az urakat?

KOLLÁTH. Majd a kapuba lesétálunk, s ott fogadándjuk az eledelt.

DRAKULETZ. Az nem lehet! Főrendek vagyunk, nem végezhetünk szolgál-
munkát.

DÖRÖGHY. Piha, ghetto-törvény! Nagyobb a szív törvénye: örvendezzünk,
hogy Lea pillanása, mosolgása süt reánk. (*Feláll.*) Vivát szépség, ifjúság,
szerelem! (*Meghajol és kezét csókol Leának, nem bír fölegyenesülni.*)

LEA (*simogatja, dögönyözi Döröghy hátát, mellét, újra kiegyengeti*). Ha kezét
csókol nékem, máskor a kezemet emejje magasabbra.

KOLLÁTH (*makacsul*). Hanem a törvény: törvény. Errül nem lehet disputál-
nunk.

LEA. Menjenek má, kihül a leves.

KORBÁCH. Megént csak babot kaptunk? Cudarság. Panaszt emelünk.

(*A négy öreg kidőcög.*)

AMBRUS (*öleli, csókolja Leát*). Beh kedves voltál! Nem félsz, hogy meg-
eszlek?

LEA (*kifejtőzik az ölelésből*). Eridjen! Tám az öreg urak gusztust csináltak
reám?

AMBRUS. Nem is Lea vagy te, inkább Rebeka, a tevéket az ki megitatta. S az
aggok esztelen bántalmit gyámolítójok ellen, melly gráciával viseléd! E
sok méltóságos úr észre nem vevé, hogy itt az egyetlen méltóság te voltál
– irgalom és alázat méltósága, meg kell halni érted. (*Megint rátonódik.*)

LEA. Ambrus. Kérem, Ambrus. Gondolja meg, két másféle világban élünk. A
tiéd Jézus, az enyim Jehova. Eressz el.

AMBRUS (*földre dönti Leát*). Sem Jézus, sem Jehova nem tiltá, hogy szeres-
sük egymást.

LEA (*vergődik*). Én atyámé vagyok. Én sidó nő vagyok, az is maradok. Sze-
retlek Ambrus, de te körösztvény pap vagy, ne rontsd meg magadat. (*Si-
kolt.*) Ne gyalázz meg engem!

(*Az öregurak harsány vitája áthallatszik.*)

KORBÁCH (*hangja kintről*). A kétfejű sas!

AMBRUS. Isten így akarja.

DÖRÖGHY (*hangja kintről*). Dehogy is, a kétfejű szörnyeteg!

LEA. Ambrusom, kedvesem, irgalmazz! Jaj Ambrus, Ambrus!

VII. jelenés

(*Ibrahim házában. Ambrus, Lea és Susánna a Sziciliei Versengés előbbi
kosztümjeiben.*)

AMBRUS. Hölgyek, folytatnánk a theatrumi komédiát?

SUSANNA. Leával igen, vélem nem. Mára fájós a fejem.

LEA. Susa ne duzzogj. Nem illő hozzád, te kölk-tigris.

SUSANNA. Nem szívelem, ha mindenfélét susorogsz hátam megett. Csurig
vagy valamelly titokkal.

LEA. Én az vagyok, ki voltam. Te vizslatsz oly kutaszkodón.

AMBRUS. Hölgyeim, ne pereljenek, ártalmas a szépségökre. S azt ajánlnám, hogy . . .

(*Windeck, Orkhán és Dzserdzsis belép.*)

WINDECK. Szálem aleikum.

AMBRUS. Ni csak, a sárvári Herr Komissar! Mi szél hozta erre az oszmánok közzé?

WINDECK. Az mi a deák urat. Követségbe küldtenek, s itt ragadtam. Már én is török vagyok; Orkhán bég oly kegyes, hogy rezidenciáján ada szállást nekem. Budavár német ostroma immár kudarcba fúlt – mindenfelé diadalmas a félhold s a lófarkos boncsok – maholnap körülmetéltetem s Mahomet-vallású leszek. Allah akbar!

AMBRUS. Nagyot változa kelmed. Engem még elűzött volt, mivel oktanul Thököly s a törökök követőjének alíta.

WINDECK. Legyen hálás nekem! Már akkoron is titkos török-párti valék.

DZSERDZSIS (*a hölgyekhez, Ambrusra mutatva*). Ám e férfiú nincsen körülmetélve . . .

LEA (*közbevág*). Tudom.

SUSANNA (*elfintorítja arcát*). Tapasztalatból.

DZSERDZSIS (*megremeg*). Valóban?

SUSANNA. Csak truffáltam.

DZSERDZSIS. Szépeim, ovakodjanak ezen körösztén prédikátortúl. Ibrahim kádi jobban megnézhetné, kit fogad a palotájába.

ORKHÁN. Ah, nem veszedelmes; Ambrus úr komédiát tanít a leánykáknak, ezért szeretik. Mindég csak unatkozzanak?

WINDECK. Komédiát? Emlékezem: Leila és Medzsnun.

LEA. Dehogya is. Amarillisz, Klorinda és Néra.

WINDECK. Elég helytelen, hogy nem török játék.

AMBRUS. Annakidején pedig a török játékot helyteleníté, s miatta engemet elűldözött!

WINDECK. Változhat is az ember. Tudják mit? Kedvesim, fogadjanak bé engem is a játékba.

SUSANNA. Már a drámai personákat mind kiosztottuk. Legfeljebb, mikor belépünk Apollo szentélyébe, a Herr Komissar lehetne ajtó-nyitónk.

DZSERDZSIS (*vészjóslón*). Jöjjön csak tiszteletes úr!

ORKHÁN. De ha merészled bántalmaznod . . .

AMBRUS. Allok elibe. (*Dzserdzsis felvonul.*)

DZSERDZSIS. Hallja kend, e két dáma enyim. Értvel? És aki ezt nem érti, annak pofájába mondom – a ronda pofájába, megértvel? hogy velem gyűlik meg a baja.

ORKHÁN. Barom állat.

SUSANNA. Inkább kezdjük a szcénát. Játsszom én is.

AMBRUS (*középre áll*). Az elejét most elhagyjuk. Én Amarillisz pásztor, s két vezérlő tündérem, Apollo templomához közelgetünk, az istenség tanácsát kérnünk. (*Mutat.*) Ott a szentély ajtaja – oda áll Windeck úr; s akik nem játszanak, üljenek félre.

(*Ambrus, a két lány közt, megáll Apollo ajtaja előtt.*)

LEA (*mint Klorinda*).

Remegve félek!
Sok nagy veszély les,
Echo szorozza
A lépteket.
Az istenségnek
Nyugsága kényes,
Forduljunk vissza,
Amíg lehet.

WINDECK (*buzgón*). Darf ich öffnen?

AMBRUS (*int, hogy még nem*).

SUSANNA (*mint Néra*).

Ha lelked retteg,
Inkább maradj künt,
Csak én kísérem
Szép pásztorom.
Mérész szívemnek
Aggálya eltűnt,
Apollót kérdem
S meghallgatom.

AMBRUS (*Windeckhez*). Most!

(*Windeck ajtót tár. Benn trónol Szamuil mint Apollo, fején babérkoszorú, testén redőzetes palást, kezében lant.*)

LEA (*mint Klorinda, leborúl*).

Ah melly látvány:
Élő bálvány!
Elalélok Phöbusz láttán.

SUSANNA (*mint Néra, leborúl*).

Mint a márvány!
Illyet látván
Tigrisbül lesz kezes bárány.

AMBRUS (*mint Amarillisz, leborúl*).

Juppiter magzatja, szépség áradatja,
Minden bölcseségnek ékes foglalata,
Tehozzád, magasztos! esd a kétség rabja:
Igaz ösvényemet mellyik szűz mutatja?

SZAMUIL (*trónjáról telpattan*). Ajvé! Haszt e gezeresz!

SUSANNA. Beteg vagy Samukám?

LEA. Megbolondultál? Minek rontod el játékunkat?

SZAMUIL. Most kajadálák odakünt az utcán: elvesztettük Buda várát! (*Mind ide-oda rohannak.*)

IBRAHIM (*telbukkan az Apollo-trón mögül és belép*). Ténnap estve – a kö-rösztyn kalendáriom szerint ezerhatszáznyolcvanhatodik esztendő, szep-tember hó másodikán – elesett Buda. Szulejman nagyvezír gyorsfutárja épp most hozá a hírt.

ORKHÁN (*buzogányt ragad*). Mindenki készenlétben ...

DZSERDZSIS (*handzsárral vág Ambrus felé*). Itt a kém közöttünk ...

AMBRUS (*tőrrel védekezik*). Vigyázz, megjáród!

LEA (*a kettő közé ugrik*). No-no!

WINDECK (*felkap egy pajzsot*). Én nem tehetek róla!

SUSÁNNA (*a támolygó Szamuilt támogatja*). Rosszul lettél?

IBRAHIM (*magasra emelt tenyerekkel*). Kimmt e groisze dalesz, ne bomolja-tok, nyakunkon a há ...

(*A szó és mondat félbemarad, mindenki mozdulatlanra dermed említett hely-zetében, mintha megállt volna az idő – így megy le a FÜGGÖNY.*)

A régi idők hölgyei

*Hol vannak mágneses mellükkel Zsuzsa és Márta és a különböző
lakcímű Jutkák
puhára rágta az idő Melindát Verát és Erzsit akivel szalonnás rán-
tottát reggeliztünk
elhajózott egy dunai gőzhajóval Gizella is akinek nem emlékszem
a vezetéknévére
csak azt tudom róla hogy gépirónő volt valamilyen vállalatnál és
tőlem hallott először a fogamzásgátlásról
és a döbbenettől kigyulladtak szőke szemöldöke alatt Izolda már-
kájú azúr reflektorai
és eszembe jut Éva meg a barátnője a barlangi-ősemlék szobrász-
lány az alacsony homlokával
és föltaad az aranybarna örület mely a tartós tanulságot kereste
az ingatag csipkék között
indián ölükben az Újvilág kincsét és csipőjük kopernikuszi tanát
a babiloni redőny fölött fölizzik a HECKLER ALBERT ÚRISZABÓ
és elkárhozik a nyelvünk egy halaszthatatlanul sürgős csókban
és mit csinál Párizsban Toncsi a viharos aggszűz és hova autóbu-
szoznak tömött szatyraikkal a kalandor Ágik Katik és Andreák
tanulság nélkül szóródtak szét a civilizált tarlón
egyre megy ki mire vitte a pikáns részletek hogy példának okáért
melyikük férje esett ki részegen egy New York-i taxiból
élnek a földön jól vagy rosszul nincs ok az aggodalomra az energia
megmarad a tavalyi hó helyén zöldell az idei tavasz*

*Bukásra ítélt dinasztia göggel koronás ifjúság jól illett királyi ter-
metedre a zaciból kiváltott zakó
ah szívbe markoló elégiák szelleme fordítsd nemes tekinteted a
Kertész utcára
hulló vakolat kurvák és jobb napokat látott nyugdíjasok
T. GY. a napolajtól illatos költő egy újságot hordott a belső zsebé-
ben hogy alkalom adtán leteritse az ágyra repülő szőnyegnek
és a világot betöltő papírzörgésben egy testté lényegült két igaz sze-
rető*

*míg az asztalon Miguel Hernández haldoklott babérszagú tercinák
börtönében
és villámló csontjaitól fölragyogott a szoba és jól lehetett látni a
falra rajzszögezett föliratot BARÁTUNK LAKASA NEM KUP-
LERAJ
és a szabadság-zamatú bűdösbe kihangzott az itéletnap vinnyogás
a számlap nélküli órák örökké tartó napján amikor a nyelv még
nem találta föl a jövőidőt
ahol két gyermek tüzes hidegtelelésben edzett anyja egy tejeskanná-
val a kezében nekibiciklizik egy teherautónak
és a három kiterjedést ölelő végtagok belepréselődnek a beton-
emlékkönyv féknyomokkal csikozott síkjába
a boldog anyag jelenében zöld pengékkel vívta a föld a világ jegét
és viking ajkak vöröse úszott egy párna parttalan tengerén
és bolygó-vackán lustán hörgött a csillagbundás testtelen párdúc
bevonva hétköznapi-karmait*

*Poros föld csibéi pelyhes lények kemény hússotok az eleganciátok
csilingel nyelveteken az „állandójan” és a „szokok odajárni”
de professzor ujjatok esztétik csodálni örökké élek egy rozszant vas-
ágyon
hűlt helyetektől fázik a menny és vacog az emlékezet
de géppuska-himlős házak között karotok pórázán járni a világot
gyönyörű volt
sirtól fintorgó orrom testetek parazsától kapott halhatatlan szímatot
láttam az ostromlott ólban a bombák mocskán rőfögni elvarázsolt
fajtámat
és a háborús Kirké nem viselt khitont sem isteni loknikat és egyál-
talan nem hasonlított görög-vázakép alakotokra
nincs veszélyesebb szépség öletek eleven aknáinál
a nap körül keringő bombatölcsérben örömet zizeg hajatok törté-
nete
karotokat a sors rokkája végleg csigolyáimra csavarta
hogy kombinéitok csipkebokrából kilépve rekedten mondjátok ADJ
TÜZET
míg mézet izzadva bámulják egymást didergő sejtjeink
és ujjainkban a rontva-teremtés tavaszi parazsa süt*

Szerepek

*Lehetséges szerepeim közül
a kölyökét csak maszkkal játszhatom már,
ami feszélyez, s Don Quijote sem megy,
amióta megettük Rocinantét
és bedőltek a szélmalmok, viszont
a donjuani szerepkörre még
rátermett volnék, habár termetem
nem elég sudár és hibádzik az üstök –
forradalmár is lettem volna, de
a darabból a szerepet törölték,
marad még a bohóci lehetőség,
de sajna felszökött a rizspor ára,
nem kapok foltot pepita gatyámra,
s vidám szögek villognak a porondon,
hol kézenjárok és bukíencezek.*

Kutyaszemmel

*Ez a kopasz itt
megugatandó,
gyanús rohanással
ólálkodását leplezi nyilván.
Nem szeretem a kopaszokat,
mert a kopaszság
nyitva hagyja a kérdést,
hogy hova tűnt az egykori haj?
Kerítés mögül
nem olyan kitízetődő
ugatni: dupla
hangerővel is csak
fél-hatás az eredmény.
Máris berekedtem.
A pasas meg úgy tesz, mintha
nem az én ugatásom
futtatná meg
a kerítés túloldalán.
De engem nem lehet félrevezetni.
Ha elhallgatnék, megállna,*

*s bámulná ingyenesen
 rácsok résein át
 e kilenc meggyfát és három
 kajszibarackfát,
 piroscserepes házunkon
 a szőlőkacsokat,
 a gyepen heverő gumikigtyót,
 s a veranda előtt a lebarnult
 nőket, de kiváltképp
 lakályos ólamat.*

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT
NAGY ISTVÁN

Az évfordulók alkalmak arra, hogy megmutassuk, mennyire vállaljuk, becsüljük azt, akire emlékezünk. Az évfordulókon egy közösség vizsgálzik. Nagy István évfordulóján is. Még mindig kevesen vannak, akik ismerik és becsülik, pedig 1967-ben emlékkiállítás volt a Nemzeti Galériában. Fiatalok között próbát tettem. Hatvan, közvetlen érettségi után levő budapesti fiataalt faggattam: tudnak-e Nagy Istvánról és mennyit. Bár különösen jó eredményre nem számítottam, válaszuk megdöbbenett. Mindössze ketten hallottak róla! Képeket már kérdezni sem mertem. Volt, aki focistát, más futót sejtett a név mögött. Hivatkoztam a Magyar Nemzeti Galériában levő képeire, s magam is elmentem, hogy megnézzem, jelenleg mivel is reprezentálják ott Nagy Istvánt. Úgy találtam, hogy valamilyen okból nem a legjobb képeivel. Nagy Istvánt, a festőt nem ismerni szinte olyan, mint Móriczot, az írókat nem ismerni.

Száz éve, 1873. március 28-án született Csikmindszenten. Szülei parasztok voltak. A kolozsvári Tanítóképzőben tanítói oklevelet szerzett. A Duna-Tisza közére, Homokmégyre került néptanítónak. A rajzolás izgatta. Kelety Gusztáv hívására 1895-ben a Mintarajziskolába került, ahol Székely Bertalan is tanította. Münchenben, majd Párizsban a Julian Akadémián folytatta tanulmányait, de ellátogatott Olaszországba is. Fáradhatatlanul járta a múzeumokat és kiállításokat. Egyaránt tanult Giottótól és az új mesterektől. Nem külsődleges jegyeket lesett el. Az átvett hatás inkább a szűkszavú képi fogalmazásban, a képszerkesztés tömörségében, a foltok elrendezésének ritmusában, a karakter megrajzolásának mélységében mutatkozik meg. Nem utánzott senkit, bízott tehetségében. Tudta, ha szó szerint vesz át bármit is, az meghamisítaná mondanivalóját, hiszen itt a más ritmusú élet más indulatokat táplál.

Nyugati tanulmányútja után visszament Erdélybe, ahol egy évtizedet töltött. Bevette magát a csiki és gyimesi hegyek közé és szüntelenül dolgozott. Szerette és kereste is a magányt. Azt vallotta: „A nagy metropolisokból, izmusok, múltó divatok szolgálatából az út végül is a természet felé vezet vissza. Nincsen más iskola.” Eleinte az olajfestéssel próbálkozott. Hamar rájött, hogy ez az anyag sem csatangoló életmódjának, sem festői szándékának nem megfelelő. Az olajképei között kevés kiemelkedőt találunk. Korai munkái még emlékeztetnek a kortársakéra. Később egyre inkább rátalál a saját hangjára, a szénben és pasztellben legmegfelelőbb anyagára.

Az első világháborúban hadifestőként kikerült az erdélyi, a galíciai és az olasz frontokra. Nem az események érdekelték. A szögesdrótokkal teliaggatott sivár tájat és a katonákat rajzolta. Temérdek rajzot készített. Mind megrendítő ítélet a háború ellen.

Édesanyja, az egyszerű parasztasszony megértette és a család ellenében tőle telhetően támogatta. Még arra is talált módot, hogy küldjön utána Pá-

rizsba csomagot. Fia hozzá való ragaszkodásáról szépen tanúskodnak a róla készült képek.

Trianon után Magyarországon élt. Folytatta kőborló életmódját. Az országnak szinte minden zúgába eljutott. Hegyek közül jött, így magával hozta a hegyi ember látásmódját is. A síkságot ezért nem láthatja olyan végtelennek, mint az, aki ott született. A városi ember és a város mint festői téma nem érdekelte. Csak télen húzódott be a városba, melegedőbe. Képei és rajzai mindig modell előtt készültek. Nem másolt, a látványt azonnal képpé alakította. A látvány izgalomba hozta; s feszültséget teremtett benne. A valóság elemei csak kiindulás és eszköz voltak számára; általuk fejezte ki az időtlent, a mindig érvényeset.

A parasztember szorgalmával és szívósságával dolgozott. Tudta, hogy azt a munkát, amit önként vállalt, csak Ő végezheti el. Életében és munkásságában következetes volt. Ahogy Derkovits a városi proletárok közé, Egry a Balaton mellé húzódott, úgy ment Nagy István a falusi szegények közé. Meg akarta ismerni őket, s teljes közösséget vállalni életükkel. A maga kényelmével sohasem törődött. Abban a világban érezte otthonosan magát, amit Móricz az „Új földesurak” c. novellájában így ír le: „Itt vannak a riggyent-rogygyant szegény kalyibák, az apró putrik, mákszemnyi ablakokkal, amelyek homokkal vannak szigetelve; a félrebillent szalmafedelekkkel, amelyeket csak a szél irtalma őriz. Sem udvar, sem istálló, se kút, se kert az udvarokban...”

Műteremre nem volt szüksége. Maga ment a modelljei közé. Így tudta a maga emberi sorsát azonosítani a szegény parasztok, béresek és magányos pásztorok sorsával. Realista művész a szó legigazabb értelmében. Nem szépítette meg, amit látott, hitte, hogy minden szépítés csak gyengíti mondanivalóját. Alakjai fáradtak, beesett arcúak, kimerültek, szemükben a reménytelenség szomorúsága.

Képei szűkszavúak, szilárdan komponáltak, monumentális hatásúak. Nagy összefogott színfoltokból épülnek. Ezeket a foltokat sötét kontúrok szorítják, de nem abronccozzák. Amit ábrázol, azokat színekkel is jellemzi. Tiszta, élénk színeket egyetlen képen sem találhatunk. Többnyire barnákat, tompa zöldeket, szürkéket, tört sárgákat és kékeket használ. Képei szuggesztív erejűek, igaz költészettel telítettek. Tisztaságát, hűségét, komolyságát, de gyengédségét és azt a szándékát is tükrözik, hogyan kívánt a maga eszközeivel javítani a vállalt közösség szociális helyzetén. Azt akarta, amit Móricz: „Új világ legyen! Ebben az új világban nem szabad alázatos, nyomorék, úrtisztelő szolgálélelnek ácsorogni az útfélen...”

A 30-as években egyszerűsödik ábrázolásmódja. Nagy, széles síkokkal építkezik. Ezek a képei szinte kubisztikus hatásúak, s dekoratívabbak addigi munkáinál.

Utolsó munkáit – mivel betegsége akadályozta – nem modellek előtt készítette. Régi motívumokból szerkesztette őket. Emlékképek ezek. Ezekből hiányzik a belső feszültség és a plaszticitás. Fáradtak, meseszerűek, de az eredeti stílus visszénye rajtuk is átsugárzik. Képei ekkor is a falusi szegények iránt érzett természetes hűség dokumentumai. Utolsó éveit Baján éli. Munkáinak jelentős része található itt a Türr István múzeumban és magángyűjteményekben.

Hosszú betegség után 1937. február 13-án Baján is halt meg.

Fontos, időszerű és méltó feladat lenne megismertetni és megszerettetni Nagy István művészetét. Itt az ideje, hogy egész életművét számba vevő nagy monográfia készüljön róla.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

KASSÁK LAJOS: AZ IZMUSOK TÖRTÉNETE
(Pán Imre közreműködésével; Magvető 1972.)

Hosszas hányattatás és várankozás után, a nagyszerű író, képzőművész és avantgarde esztéta halála után hatodfél esztendővel került kiadásra Kassák 1955-ben kezdett és később többször átdolgozott könyve, *Az izmusok története*. Megjelenését az első fejezetek (A főbb izmusok) egykori szerzőtársa, Pán Imre sem érthette meg: a kitűnő író és művészettörténész, az Európai Iskola egykori szellemi irányítója az elmúlt esztendő nyarán halt meg Párizsban.

Az új Kassák-könyv bevezetőjét Dienes László egy 1926 elején írt levelének részlete helyettesíti: „... nagyon örülök, hogy magyar nyelven magyar szerzőtől én közölhettem először összefoglaló kritikai tanulmányt az „izmusokról”, vagyis a modern művészeti irányzatokról...” Dienes László akkor a kolozsvári Korunk szerkesztője volt, mondatai napjainkban sem avulhattak el. Az általa említett tanulmány az 1972-es kötetben is megtalálható, közvetlenül a bevezető levélrészlet után: A korszerű művészet él. Ezt bizonyítja az azóta formás kötetté kerekedett egykori manifestáció, de A korszerű művészet él című írást közölte egykor a *Tisztaság Könyve* című Kassák-gyűjtemény is (1926). Ez volt a Mester belépője a hazai kultúrába a hosszú bécsi emigráció után. A forradalmi, emberi és művészi tisztaság üzenete.

Az 1972-es kötet egy kitűnő és a csontvázára szűkített európai kronológia után összefoglalja a század jelesebb művészeti irányzatait a fauveizmustól a szürrealizmus korszakáig. A könyv első nagyobb egységét a Nagyvilág 1956–1957-es évfolyamaiban töredékesen már megjelent történelmi visszapillantások és dokumentum-részletek adják. Ezúttal viszont az akkorinál sokkal részletesebb bőséggel és megváltozott belső struktúrával is; ezek az írások a pontos információs tartalom, hivatott elemzés és ítélet értékén túl azért jelentősek, mert olyan szerző tollából eredtek, aki az európai avantgarde mozgalmaknak írói és képzőművészeti, szerkesztői és szervezői munkájával, kiemelkedő és nemzetközileg elismert jelentőséggel maga is cselekvő részese volt. Kassák az első hasonló témájú képantológiát (*Új Művészek Könyve*) Moholy Nagy László társaságában és szinte nemzetközi összefogásból (több nyelven) 1922-ben adta ki. A MA Bécsben a kelet-európai avantgarde egyik centruma volt, közvetített és tájékoztatott Kelet és Nyugat között. Kár, hogy az 1972-es kötetben a képanyag teljesen elmaradt, így szinte az említett bécsi album lehet a mai könyv kellő kiegészítése.

A mai könyv második része – *Az izmusok Magyarországon* – akár szubjektív és személyes emlékezésnek tekinthető, hiszen az óvatos és erőtlén kezdetek után Kassák folyóiratainak, irányító tevékenységének, írásainak és képzőművészetének a modern irányzatok hazai művelésében és ismertetésében kiemelkedő szerepe volt. Kassák és köre (Moholy Nagy, Uitz, Bortnyik, Mattis-Teutsch, Nemes Lampérth stb.) szinte egyenlő a korszak „izmusaival”. Kassák visszapillantása tehát korántsem pusztán dokumentatív és történelmi jelentőségű: itt maga a főszereplő szólal meg, aki pontos adatok, elemzések és értékelések kíséretében idézi fel az általa irányított és a tőle aligha független művészi fejlődés és kísérletek történetét. Elsősorban a szerző folyóiratainak (A Tett, MA, Dokumentum, Munka) elemzését és történetét olvashatjuk itt – egy nagyobb rész e fejezetből már megjelent a Helikon 1964-es évfolyamában –, és végül is ezekhez a folyóiratokhoz kapcsolódik a magyar avantgarde története. A *Közjáték* című fejezet tárgyalja a Kassák közvetlen irányításától és hatásától füg-

getlen hazai modern kísérletek (Palasovszky Ödön, Hevesy Iván, Szentkuthy Miklós stb.) történetét.

Kassák tevékenysége a forradalmakban és hazatérése után nemcsak művészeti és irodalmi, de része a korszak magyar baloldali mozgalmainak, az ő Munkaköréből nem egy forradalmi szellemű művész, társadalomtudós és vezető került az elkövetkező évtizedek történelmi és szociális fejlődésének élvonalába. A könyv emléket állít számukra, ugyanakkor elemzi a folyóiratok nemzetközi kapcsolatainak, a bennük megjelenő külföldi szerzők jelentkezésének történetét.

SOLYMÁR ISTVÁN: HAGYOMÁNY ÉS LELEMÉNY A KÉPZŐMŰVÉSZETBEN

Ha összeállítanánk *Solymár István* gyűjteményének névmutatóját, akkor egy nehezen körvonalazható érdeklődés bontakoznék elénk, amelybe a ma élő magyar művészek közül Borsos Miklós és Bartha László, Duray Tibor, Korniss Dezső és Martyn után néhány előttünk kevésbé revelációsnak tűnő művész is belefér. Meg a módfelett izgalmas fiatalok (Kondor, Schéner, Berki Viola, Hencze, Csiky, Keserű Ilona stb.), néhány fotós, a század külföldi művészetéből Picasso mellett az előttünk olykor kellemetlennek és bombasztikusnak ható mexikóiak, bár táblákon Orozcotól és Riverától egy-egy szép rajz látható. Az írások között művészettörténeti élmények (Egyiptom, Athén, Ravenna), utazások emlékei (naplórészletek a párizsi Modern Művészetek Múzeumából, a kasseli Documenta III-ról stb.) és néhány elvi tanulmány (az alkotószabadságról, a képzőművészetek jövőjéről), pár katalóguselőszó, könyvismertetés olvasható, a legtöbb megnyilatkozás valóban a címbéli „vad csatájának” emléke és dokumentuma. *Solymár* rokonszenves hitvallást tesz a szép és gazdagon illusztrált könyv előszavában felelősségről és kételyeiről, hiányérzeteiről, megvalósítatlan és eddig beváratlan szándékairól. A Művészetben, Tiszatájban, Nagyvilágban és másutt megjelent írások összegyűjtése és kötetkiadása olyan művel gazdagította képzőművészeti irodalmunkat, amire példa már régen volt; következetes és felelősségteljes alkotói pályát vetit elénk. A szerző útjára, szándékaira és az ittlevők-ből kibontható tervekre csak tisztelettel tekinthetünk. És az utóbbiakra várakozással is: nem egy tanulmányban (Mednyánszky, Nagy István, Korniss stb.) egy teljesebb monográfia „tézisei” és ígérete.

„Így esett jól, igaznak tartottam, ennyi a mentségem...” – írja *Solymár* a bevezetőben. És bár valóban „sokaknak adósa”, mentségre szüksége aligha lehet.

SÍK CSABA: REND ÉS KALAND

A szépen komponált és kitűnően szerkesztett, művészi módon kiállított könyv végéről nem maradt el a névmutató. Pedig *Sík Csaba* három tételre állított kötete pontosan határolja a szerző érdeklődéseit: a Kalandból új Rendet teremtetők iránt. Az első tételben a külhonban kibontakozott híres magyarok portréi olvashatók (Réth, Vasarely, Kemény Zoltán, Hajdu, Schöffner), művészetük valóban a nagy szellemi izgalmak közé tartozik. Az írások néhányáig éppen a Jelenkorban látott először olvasót (több művészről elsőként magyarul), vagy a Magvető Kiadó Almanachjában. *Sík* megközelítései és elemzései, az esszék kitűnő „irodalmi” címvilága, a jó képi dokumentáció csak ébren tartja és irányítja az izgalmakat. A kötet „második tétele” kitekintés: Brancusi, Léger portréja, a mai angol szobrászat legkiválóbbjainak (Moore, Armitage, Hepworth, Paolozzi stb.) bemutatása. A harmadik részben három egyedi portré (Borsos Miklós, Schaár Erzsébet, Fajó János), majd a fiatal magyar „pop-nemzedék” művészeinek (Bak, Csáji, Nádler, Hencze, Keserű, Haraszthi, Tóth Endre stb.) szenvedélyes, felelősséggel és széles tájékozottsággal, belső feszültséggel telt megközelítése olvasható. Szívesen képzelnék el egy hasonló írást az utóbbiak színes és gazdagon reprodukált albumában.

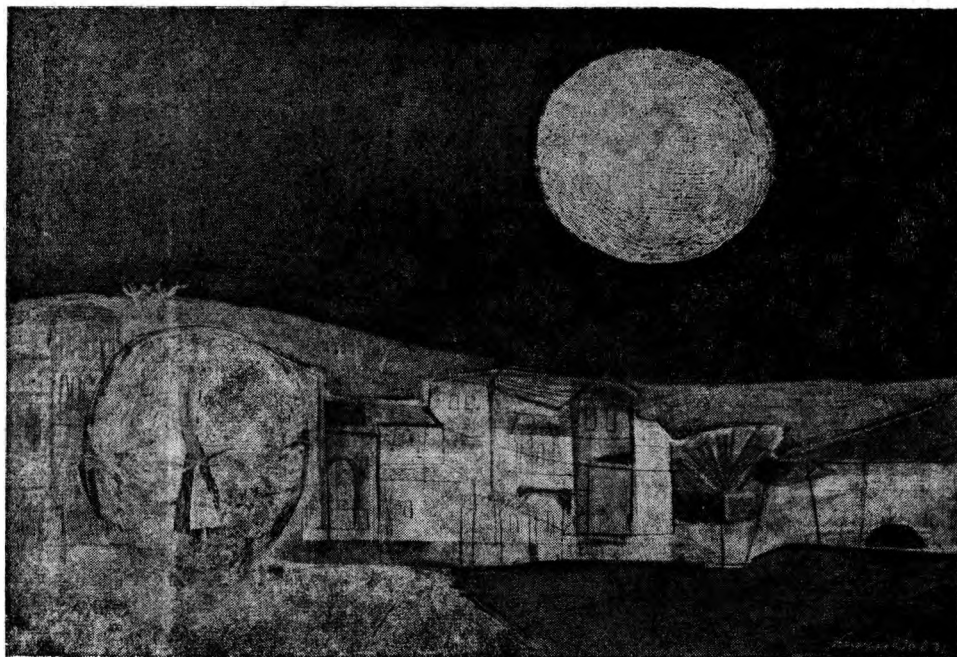
A szép könyv valójában egyetlen alapkérdésre és ennek „oldalágaira” keres választ: mi a magyar avantgarde szerepe itthon és Európában, és hogyan vállalja és hogyan teljesíti ezt a szerepet? *Sík* válasza egyértelmű és megnyugtató, korábbi mun-

kassága is. De a „téma teljesebb kibontása” csak úgy lehetséges, ha még jónéhány mester neve a névmutatóból és az emlékezetből újabb tanulmányok élére kerül. Tudja ezt nyilván az eddigiek szerzője is: Moholy Nagy, Kassák, Kepes, Vajda, Bálint és Korniss, Ferenczy Béni neve bukkan fel az esszéekben legtöbbször a magyarok közül. A glóbusz velük kerekedik.

VÉGVÁRI JÁNOS OLASZORSZÁGI TÁRLATAI

A Jelenkorban többször szereplő esztergomi festő az elmúlt évben másodszor töltött hosszabb időt a Római Magyar Akadémián. Először egy előkelő római galéria kollektív tárlatán szerepelt kvalitásos grafikáival, díjat is kapott. 1972-ben már önálló tárlata szerveződött az ott festett tempera és olajképekből, a negyvenkét műből álló gyűjteményt mutatták be Pesaro, Macerata és Termini városi múzeumaiban, a kiállításoknak emlékezetes sikere és sajtóvisszhangja volt. Végvári piktúrája mellett mindez tiszteletadás a magyar művészet előtt, a többnyire baloldali helyi magisztrátusok a tárlattal ünnepelték a szépen bővülő olasz–magyar kapcsolatokat.

A nagyméretű és szingazdag műveken letisztult egyszerűséggel, lényeglátóan jelentkezik az olasz városok és táj harmonikus összeilleszkedése, boltíves hidak az előtereken, mögöttük gótikus tornyok függőlegesei, reneszánsz homlokzatok és harcsány tetők. A horizontokat az ég alatt vidám hegyvonulat zárja, pineák adnak zöldet a falak egyszínűbb világába mellé. De megszólal az ezúttal távolból szemlélt magyar világ is, a képek kolorikájában mindenképpen így: akár paraszti tükrösök viasszal égetett szinképét látnánk, szökrönyök karcolt díszait, a szentendrei szokások leegyszerűsítő tendenciáit és formáit mindenek előtt. Az olasz újságok nemcsak a tárlatok tényéről számolnak be, de örömmel és képeinek reprodukcióival üdvözlük a festőt, az esemény részeseit. Szívesen várjuk a kinti vásárlásokkal szépen megfogyatkozott anyagi hazai bemutatóját.

Kettős arckép

POGÁNY KORÁL

*Íme, a mi országunk,
magasföldjeink, síkságaink,
a forrt hegyek, a fűtengervidék
az óriás láncolatok.*

*A mi országunk, a mi hatalmunk,
visszavett folyamunk, hódított fővárosunk.
Vigyázó partjaink, előőrs-szigeteink,
mindmáig veretlen tengeri armádiánk:*

*SZERELMÜNK – egyezségünk a vérben,
szentséges szövetezésünk,
dőlő bástyák között,
az irigy ég halálos malasztja alatt.*

Íme: fölséges rebbenésünk.

EGY ÉJRE, TE

*Perdült az ég, szeretve minket
egymásnak újra visszaadott.*

*Egy éjre én – megint urad,
véred szobrása, rászakadt*

*hivód, teremtőd, jóhived,
vadászod, hulló istened.*

*Egy éjre, te – megint velem,
megtalált felem, jó helyem,*

*derült időm, napzatonyom,
Ulisszesz őblén horgonyom.*

*Egy éje, te – megint velem,
végváram, üszkőm, életem.*

IDŐD IDŐMBEN

*Mikor megtalálod a hóba bújt városokat,
mikor tettenéred a hegyzúzó folyót,
mikor kibogozod a hanyattdőlt sírkövek üzenetét –*

*mikor a túlhangos békák várát beméred,
mikor a szerencsés vércsét megátkozod.*

Mikor órát ad hangod a tengeri teraszoknak.

BRONZDERŰ, BRONZDERENGÉS

*Bronzderű, bronzderengés
a bőrödön, szavaidban.
Mint aki most jött a jód-tavaktól,
mint aki ott élt
a buzogány-udvarú napban.*

*Esteledsz, éj vagy –
fölkél két tehér holdad.
Bolyongok halmukon, udvarodban.*

ADD

*Erkezésedet, a mindig új nyitányt,
az osonást, a bevonulást,
évszakod, órád szeszélye szerint.*

*Tekintetedet,
a mindig új gyűjtást,
a homályszélesztőt, elrendezőt,
a káprázat-kioltó kápráztatást –*

*A zuhanást,
háttal horgoknak, fulánkoknak,
csigák kertjének,
hangok kertjének –
látva külön életre,
kóstolva külön halált.*

*Kedved Szirakuzáját.
A leonidaszi rést.
Az aranypartot.
A ki nem oltható tengert.*

ÁRNYUNK A FALON

*Itt, itt, eloldva magunkat tusáinktól,
hálók szemein átjutva,*

*telejtve törvetést, csapda-csapást,
távol szerelmünk bírától –*

*a hontalanság havában újra
odakötözve magunkat a vér júliusához,*

*kitudva minden titkunkat,
sejtve már idők példázatát,*

*itt, itt, ráégetve e dolomittalra
a plutónium-hevű széllel,*

*te s én, hirosimai árnyak,
örökre összebújt élők.*

SOHA ÍGY

*Soha így, ilyen kormosan, ilyen ténylőn,
az időből kiesve, kilódulva a térből,
nem is tudva, hogy merre
– az éjtél valamely zátonyán,
az éjszaka valamely szigetén? –
soha ily túlzón.*

*Így csak a haldoklók szokták:
így csak az eléggő égitestek.
Nevedet tudod-e még?
Soha ily eltörlőn,
soha ily fojtón.*

*Holnap messzire még,
rejtenek sövény-hegyek.
Megakasztva az órát,
elnyesve minden ösvényt –
soha ily bújtón.*

*Te, ki nevedet levetetted,
ki az vagy, kinek ez az éjszaka mond
– torlódás teste, tűz szakadéka –
hogy többé már el ne éghess,
hogy porrá már ne omolhass,
soha így.*

Mint verekedő pásztorok

*Tranzisztoraim bokrait
tépázva nyakra-főre
öklöz a bolydult zsigerek
megrögzött csínytevője*

*e mennydörgések közt fogant
fékezhetetlen táltos
ami volt – mert hisz csökönyös
ziháló vén számár most*

*míg együtt ló, s kemény lovas:
vihar csak fúj mögöttünk
életre szóló szent kötést
hiszen mi így kötöttünk*

*évszak évszakot lött elénk
s tutottunk mint a zergék
a nyaktörőkön – ám az út
felén se jutva túl még*

*tölélted minden gyógyfűvét
kertemnek kerge jószág:
szívem szívem – mi kéne még
hisz széthord az adósság*

*de téged nyárban: fény gyötör
télben: köd is vacogtat
májusban: szédülsz mint a légy
s futásra ősz se nógat...*

*– se hús se hal! – mi lelt szívem
mifajta mérreg áztat
hogyan lényeged tagadva meg
rettent már gyatra látszat?*

*faggatlak: duzzogsz vén kölyök
szidlak: átalkodottak
minden dűhével rúgsz felém
de csak erőink fogynak...*

*ne tépjük egymást hasztalan
kaptassunk hát a dombnak:
ha verekednek pásztorok
könnyű a farkasoknak!*

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

– A FÖLÚJÍTÁSOKRÓL ÁLTALÁBAN – KARINTHY FERENC: SZELLEMI DÉZSŐ – SZOMORY DEZSŐ: II. LAJOS KIRÁLY – TAMÁSI ÁRON: ÉNEKES MADÁR

Ez az évad eddig nem kényeztetett el bennünket magyar drámák bemutatóival: igazán jelentős új mű nem került színpadra. Érdeklődésünk talán ezért is fordul fokozott figyelemmel drámatörténetünk néhány értékes darabjának fölújítása felé. Más oldalról viszont a kritikus bevallja, szívesen vészi a fölkinált lehetőséget. Örül, hogy színházaink a korábbinál bátrabban nyúlnak irodalom- és színháztörténetünk könyvtárába, hogy innen válasszanak időserű mondanivalójuk megszólaltatásához alkalmas műveket. Választásuk néha vitatható, de általában az új bemutatóknál jobban összhangban van a színház műsorpolitikájával.

Aligha véletlen, hogy a Vigszínház ismét Molnár Ferenc örökségét vette elő. Ezúttal irodalmi szempontból egyik legizgalmasabb művét mutatta be – igen jó színészekkel. A *Liliom* Molnár Ferenc legszívesebb alkotása: a remekül megszerkesztett, hatásos jelenetek ugyanis úgy mutatják be a ligeti hintáslegény érzelmes-romantikus történetét, hogy egyúttal megteremtik az ironikus megkérdőjelezés lehetőségét is. A Vigszínház előadása lényegében szerencsésen elkerüli az érzélgősség buktatóit, a hagyományosnál keményebb, szikárabb, fanyarabb humorú. Az ironikus kettősség teljes kibontásával azonban adós marad. A vásári komédiára utaló betétek szervetlenül illeszkednek a színpadon látott cselekményhez, nem tudják megteremteni ellentétét. Erre az ellenpontra különben is csak azért lenne szükség, mert a szövegben rejlő lehetőségeket a rendező Kapás Dezső nem merítette ki. Így aztán Molnár Ferenc híres darabja Tomanek Nándor (Ficsúr) emlékeztető alakítása és a szereplők színvonalas átlagteljesítménye ellenére Koncz Gábor jutalomjátékává szegényedik. Félreértés ne essék: nem az ellen szólok, hogy egy régi, sikeres darabot azért újítson föl a színház, mert egyik kiváló színésze szeretné eljátszani a főszerepet. Márcsak azért sem lenne ez illendő, mert Koncz Gábor nem csupán nagy élvezettel, de igen eredetien teremti újjá *Liliom* legendás, de irodalomtörténetileg nem egészen jó hírű figuráját. Nem a szánandó szegénylegényt, hanem az élet tűzében keményre égett, illúziótlan, mindenre elszánt lumpenproletárt játssza el, akit egy anyagi társadalom formált a saját képére, és tanított meg arra, hogy szabadságát, illetve annak töredékét, látszatát csak érzelmei földása árán, az alkalmazkodás önkéntes vállalása mellett őrizheti meg. Ennek a kitaszított, de sorsát dacosan vállaló embernek végzetét emberi gyöngesége okozza: engedi, hogy úrrá legyen rajta gyöngédsége, ami adott körülmények között gyöngeséget okoz. Koncz Gábor sokáig remekül valósítja meg célkitűzését, végén azonban megsajnálja magát, és ezzel gondosan kioltja az ellenhatást: az iróniát. Így aztán az történik, mint annyiszor a magyar színpadokon: egy kitűnő színész szándéka és tehetsége – más kitűnő színészek sikeres teljesítményével párosulva – sem elegendő egy irodalmi alkotás teljes színpadi újjáteremtéséhez.

Ugyancsak saját hagyományát folytatta a Nemzeti Színház is, amikor átdolgoztatta Csiky Gergely *Mukányi* című művét. Ez a hagyomány valahol ott kezdődött, amikor a veszprémi színház akkori főrendezője rávette Keresztúry Dezsőt Madách Imre *Mózes* című darabjának fölfrissítésére, és a kitűnően sikerült vidéki bemutató után – nagyon helyesen – az ország első színpadára került a mű, mégpedig kitűnő rendezésben, remek előadásban. A nagy siker nyomán került sor először Vörösmarty *Czillei és a Hunyadiak*, majd ismét Madách *Csák végnapjai* című színművének átdol-

goztatására. Az „irodalomcentrikus” színikritika már akkor megkérdőjelezte az átdolgozásnak azt a mértékét, amely irodalomtörténetünk jelentős alakjainak műveit alapvetően újjáformálja. Az „irodalomcentrikus” színikritika és a fenti színházi gyakorlat védelmezőinek vitája tavaly, az Irodalomtörténeti Társaság pécsi vándorgyűlésén folytatódott, ahol mindkét fél részletesen kifejtette álláspontját. Csiky Gergely színművének félresikerült átdolgozása ezúttal az aggodalmaskodó irodalmárok álláspontját erősíti.

Úgy látszik, a Madách Színház lesz az a színházunk, amelynek műsorpolitikájában a legnagyobb szerepet kapják a fölújítások, a drámatörténeti hagyományok. A hagyomány szó persze sokféleképpen értelmezhető. Karinthy Ferenc *Szellemidézés* című színművének fölújítására például a nézők és főleg színikritikusok idősebb nemzedéke magával vitte személyes emlékeit az első bemutatóról. Mások, s alighanem a nézők többsége viszont úgy ült be a nézőtérre, mintha egy új magyar dráma premierjére menne. E sorok írója egyik táborba sem tartozik egészen. Őriz néhány nagyon homályos emléket az ősbemutatóról (amire még a színházrajongó diák „felelőtlenségével” ment el), aztán persze valamelyik előző Karinthy-bemutató idején újra olvasta a *Szellemidézést* is. Mégis inkább a második táborhoz csatlakozik, mert ezen az előadáson fedezte föl, hogy Karinthy Ferenc színműve valóban jelentős, maradandó alkotás.

Talán Déry Tibor önéletrajzának idevágó részletei, talán a magyar irodalom egyik legkülönösebb egyénisége iránti irodalomtörténeti érdeklődés okozta, hogy olvasás közben túlságosan hatása alá kerültem a dráma önéletrajzi elemeinek. Az érdekes az, hogy Gábor Miklós kitűnő alakítása fokozza a főhős és Karinthy Frigyes azonosításának lehetőségét; az alakítás és az egész előadás végső soron mégis a dráma általános mondanivalóját erősíti föl. Ebben pedig egyfelől a bohém rendetlenség és az élethez tartózkodó rend igényének konfliktusát, másfelől és ezen túlmenően a két világháború közti magyar írósors, még tovább menve pedig a magyar értelmiség tragédiáját látjuk. A bohém életforma szervesen következik az író és általában az értelmiség helyzetének társadalmi rendezetlenségéből. A „rendezetlenség” fogalom pedig egyaránt érvényes anyagiakra és erkölcsiekre. Látszólag az anyagi helyzet rendezetlensége vezet a családi élet zűrzavarához, a bohém könnyelműséghez és kapkodáshoz. Ez a rendezetlenség azonban még megoldható, igaz egy teljes ember energiája szükséges hozzá, vagyis a megoldás ára a lemondás az alkotómunkáról, ami pedig végzetes ellenmondás. A dráma hősenek azonban szerencséje van, jelentkezik nála egy önkéntes titkár, aki rendbehozza magánügyeit. Ám ez a szerencse ismét csak látszat, mert az így biztosított anyagi függetlenségért az írónak szabadsága föláldozásával kellene fizetnie: a titkár hamarosan jogot formál rá, hogy legbensőbb ügyeibe is beleszóljon, legszemélyesebb ügyeinek intézését is kezébe vegye. Így aztán az adott helyzeten belül szükségszerű, hogy az író (értelmiségi) alkotó energiáinak jelentős részét az anyagiak előteremtéséért vívott küzdelem kösse le, és ez örölte föl idegrendszerét. (Ennek a helyzetnek az ad absurdumig vitt, következetes végiggondolása tükröződik az idősebb fiú kórosan elváltozott pszichikai állapotában.) Az pedig, hogy az író (értelmiségit), erkölcsi vákuum veszi körül, társadalmi tragédia. Történelmünk súlyos pillanatában a nemzet, az ország sorsáért felelősséget érző főhős „szíve vérével” írott fölhívására csak egy alkoholmámoros társaság viccelődése válaszol. Ez az a közeg, amelyhez szólhat, (ahová szavai eljutnak), s amely végső soron belefojtja a szót. Alapvetően – és helyesen – ennek nagyszerűen megoldott jelenetere építi a rendező Lengyel György a drámát, s az előadás talán legnagyobb érdeme, hogy ebben a közegben a tipikus figurák pontosan kirajzolódnak és összességükben szinte átfogó körképet adnak egy fontos társadalmi rétegről. Így mutatja be a rendező annak a cseppnek a metszetét, amely a két világháború közti magyar közép-osztály tükörképe. Itt az archimédesi pont, amelyen a főhős következő elhatározásának nagysága nyugszik. Ez mutatja döntésének – hogy mindenek ellenére mégis vállalja a művészi (értelmiségi) felelősséget, nem menekül el az olaszországi idillbe – erkölcsi értékét. A belül bomlasztó életforma ábrázolását, az alkotási lehetőségért vívott küzdelmet ebben a felelősség gondolatba összegezi Gábor Miklós nagy erejű

alakítása. Ez a kitűnő színész a mesterség minden titkát ismeri, s használni tudja annak érdekében, hogy mondanivalóját hitelesíteni tudja. Szerepértelmezése világos, intellektuálisan kidolgozott, mimikailag remekül megvalósított. Ilyen igényes színészi munka láttán már-már hajlamosak volnánk igazát elismerni, s amint egy rádiónyilatkozatában mondta, a gondolkozó színész elsőbbségét elfogadni a rendezői „diktátumokkal” szemben. Nem tudok ennek az előadásnak előkészületi „titkairól”, mégis hozzá kell ehhez tennem, hogy Gábor Miklós szerepértelmezése csak az előadás egészének keretében bontakozhat ki. Így van ez negatív és pozitív vonatkozásban egyaránt. Mivel Psota Irén (feleség) szerepe színészilag és rendezőileg némileg kidolgozatlan, Piros Ildikó (Rika) pedig íróilag kevésbé plasztikus, a főhős magánéletének ez a szférája Gábor Miklóst is bizonytalanná teszi. Némileg ez a bizonytalanság készíti arra, hogy szerepe súlyát a közéleti felelősségre helyezze, ugyanakkor azonban gyöngíti is azt. Az író és fiai viszonya azért áll előttünk világosan, mert a két fiú (Dégi István és Balázsovits Lajos) erőteljes, emlékezetes karaktereket formálnak. Ők részei a közegnek, amellyel az író szembetalálja magát. Ez a közeg azonban a könnyűvérű úriasszony, Fifi körül kristályosodik ki, mert Káldy Nóra nagyszerű játéka ezt a figurát rajzolja ki a legélénkebben. Csodálatos könnyed, finom jelenség, olyan, mintha a Színházi Életből lépne ki, és mégis hátborzongató, mert nyomatékokat tud adni annak a néhány mondatnak, amit sokszor megcsalt, politikai vonatkozásban mégis csalhatatlannak tartott jobboldali gondolkodású, gyáros férjétől hallott. Ez a férj hívja elő a többi szereplőből is a politikumot és ezzel a közeg színárnyalatait. Nem kis mértékben Káldy Nóra érdeme – a féktelenül jókedvű Balázsovits, a groteszk humort teremtő Dégi István és Gábor Miklós mellett –, hogy a Madách Kamaraszínházának előadása a vígjáték légkörében pereg, a nevessünk önmagunkon és családunkon hangulatát árasztja, s mégis világosan kibontja és emlékeztetne idezi a társadalmi tragédiát.

Ugyancsak kitűnő előadásban mutatta be a Madách Színház Szomory Dezső *II. Lajos király* című drámáját. Ez a fölújítás is állásfoglalás: egyrészt jelentős hozzájárulás az író sokáig vitatott értékeinek fölfedezéséhez, másrészt alkalom, hogy a színház keresett stíluseszményét sikeres előadáson bonthassa ki, közelíthesse meg. „A *II. Lajos király* csaknem olyan szerencsés szintézis Szomory életművében, mint amilyen a *II. József császár* volt: a történelmi igazságot, a magándramát – Mária és Lajos tragédiáját – szaggatott, furcsa színműszerkesztési módszerét és mámorosan zilált stílusának játékait ismét egységbe tudta fogni... a *II. Lajos király* operalibretto, vagy pontosabban opera zene nélkül: maga a szöveg próbálja végig a muzsika minden lehetőségét, az elhaló futamoktól a tomboló orkesztrális zengésekig” – írja a Szomory-életmű legmélyebb ismerője, Réz Pál az Arcok és vallomások című sorozat kitűnő kötetében. Ő sem tud azonban arról meggyőzőni, hogy a *II. József császár* valóban nagy drámai értékű „szintézis”. A *II. Lajos király* még kevésbé az. Legalább három drámai konfliktus lehetőségét hordja magában, de mindegyik egymást tompítva érvényesül. Az első, amire Réz Pál is utal, „Ludovicus” és Mária drámája. Az első három felvonás arról szól, hogyan nő a zaklatott idegrendszerű, gyenge, bizonytalan Lajos király egyre nagyobbra az erős Mária szemében; hogyan teljesedik ki szerelmük, elsősorban az asszonyé, hiszen a férfié eleve adott. Erre játszik rá a második konfliktus, Szapolyai János érdeklődése a királyné iránt. Mária ezt az érdeklődést eleinte mintha viszonzná, de a vajdát az egész ügy csak azért érdekli, mert a királyné „kézre kerítésében” is a hatalom megszerzésének egyik eszközét látja. Bár Szomory erotikus író hírében áll, a szexualitás semmi szerepet sem kap a királyné és Szapolyai kapcsolatában. (Ezt a hiányt talán az előadás pótolhatná – de nem teszi.) A romantikus asszony a nagyság, nemesség, hősiesség lehetőségét látja a férjében, akinek – a dráma szerint – meg volna a személyes ereje és világi hatalma, hogy más irányt szabjon történelmünknek. Ő azonban ehelyett előidézi és tétlenül nézi a király pusztulását, hogy elfoglalhassa trónját és ágyát. Ezzel pedig azokat az eszményeket is elárulja, amelyekkel Mária szerelmét elnyerhetné. A történelem drámája – az ország pusztulása – csak háttér. A király vesztésének okai között szerepel a szegénysége, az urak hatalmaskodása, önzése, viszálykodása, gyávasága; az

arisztokratikus érzelmű Szomory azonban teljesen megfelelkezik arról, hogy mind ennek társadalmi magyarázatát adja, és a legfőbb szenvedőt, a terhek viselőjét, a népet (jobbágyokat, polgárokat) és gondjaikat számbavegye. Ezért meglehetősen kisszerű az urak nyílt színpadi vitába kirobbanó veszekedése, s nehezen hihető, hogy ellentéteiket a király gesztusa – ígérete, hogy ő vezeti a török ellenes hadat – meg tudja változtatni. A dráma így csak közvetett vádirat II. Lajos korának társadalma, s ezen keresztül Szomory Magyarországnak feudális elmaradottsága, korrupt közszelleme ellen.

Ádám Ottó rendezése azonban nem ezeket a csomópontokat emeli ki, hanem a félelem és várakozás drámájára helyezi a hangsúlyt. Lajos élete csupa rettegés, nem tud aludni, lázálmok gyöttrik, szorongva várja a rossz híreket. Aztán egyszer csak szembe néz saját félelmével, s a kocka megfordul: következik a reményteli várakozás korszaka. Miután megszokta, hogy a rossz mindig bekövetkezik, csalódása szinte fölszabadítja. Leszámol az élettel, élvezi az utolsó szép pillanatot, reménytelenül, de megnyugodva várja a jövőt. Mária élete is szüntelen csalódás, végül, nem csupán megszeretett férjét veszti el, nem csupán a trónról kell távoznia, nem csupán földönfutóvá válik, de eszményeiben is csalódik: kénytelen tudomásul venni, hogy csak a hitványságnak, árulásnak, gátlástalan önzésnek van győzelmi kilátása. Az egyetlen tiszta ember, a fanatikus Tomori Pál, csak a halálban lát kiutat, bele is rohant, magával is ragadta – a királlyal együtt – mindazokat, akikre hitével és tiszteletre méltó elszántságával, a jó ügy iránti elkötelezettségével hatással tudott lenni. A jellemtelen Szapolyai kerekedik fölül, jut célhoz, de a siker kapujában ő, a nagy várakoztató is megtanulja, mit jelent a hiába való várakozás, a csalódás – és megismeri a félelmet. A rendíthetetlen és gátlástalan „hős” félelme Szomory drámájának végső pontja.

Amint az idézett részben Réz Pál is utalt rá, Szomory sajátos dramaturgiával dolgozott. A tragédia erővonalait a cselekmény nem összegezi, a legfontosabb mondanivaló nem egymásnak feszülő erők összeütközéseiből, hanem mellékes motívumokból épül föl. A passzivitás uralkodik a drámában, a hősöknek vagy nincs ereje, vagy nincs szándéka a drámán kívüli erőkkel szembeszállni. A baj csak az, hogy Szomory ebből nem vonja le a szükségszerű tanulságot, s úgy fejezi be a drámát, mintha győztes és vesztés egymással vívtak volna meg. Így jut végül a *III. Richard* híres csábító jelenetének melodramai utánzásához, elfeledvén, milyen kisszerű egyéniség az ő Szapolyai Jankója; s a dráma logikája alapján eleve kizárt, hogy a hosszú (és unalmas) vitában meg tudja nyerni Máriát. E hiba ellenére a félelem és várakozás többszólamú drámája magával ragadja a nézőt és feszült figyelemre készteti.

Szomory sokat emlegetett ironiája rejtőzik a zenei hatású nyelv gazdagon burjánzó képsoraiban és a szereplők reakcióiban. Retorikai pátosza viszont gyakran groteszk helyzetek kialakulásához vezet, néha azért, mert érvényesül ironiája, néha pedig azért, mert a mai néző-olvasó komikusnak érzi a patetikust. Ez a Madách Színház előadásának is gyenge pontja (eltekintve az első felvonásnak, nyilván színészi fegyelmetlenségből adódó tempótlanságától; attól, hogy a szereplők rendre későn szólnak meg, s így a szöveg és cselekmény ritmusa elveszik.) Ádám Ottó nem vállalta a hamis pátosz parodizálását, talán azért, mert az így előhívott groteszk felborítaná a dráma belső művészi egyensúlyát. Csakhogy a néző képtelen legyőzni, legföljebb magába fojtja mosolyát. Vonatkozik ez mindenekelőtt Bakics Pál melodramai monológjának hamis pátoszára, amit Dózsa László a paródia határán, de azon át nem lépve ad elő. Ezzel a király groteszk reakcióját megfosztja erejétől és mélységétől anélkül, hogy a monológ tervezett funkcióját betöltené. Ádám Ottó a rá jellemző finom ironiával megkísérelte ennek a kérdésnek a megoldását is, ez azonban a hársány zenei és érzelmi hatások között meglehetősen elsikkadt. A nézőtér reakciójának hiányából úgy látszott például, hogy kevesen vették észre a gyilkos és mélységesen jellemző ironiát abban a jelenetben, amikor azok, akik félnek tőle csillogó sisakot, fényes páncélt látnak Szapolyain, aki pedig elegáns „civil” ruhában lép színpadra, s úgy játszadozik hüvely nélküli kardjával, mint egy századeleji úriember a sétabotjával.

A Madách Színház előadása igazi Szomoryt adott – erényeiben és hibáiban egyaránt. Bebizonyította, mennyivel több Molnár Ferencnél és társainál. Egy szép színházi este lehetősége. Ezt hangsúlyozza az előadás erős képzőművészeti hatása is, Szinte Gábor reneszánsz palotákat és berendezéseket (köztük két gyönyörű fali kárpitot) idéző pompás díszletei, Mialkovszky Erzsébet ezzel összhangban álló ötletes jelmezei, s a szingazdag tablók beállításának festőisége. Az „opera” is kibomlott az „áriák” teljes kép gazdagságában – néhány „szólista” szövegmondási nehézségei ellenére. A szereplők közül Huszti Péter árnyaltan ábrázolta II. Lajos elesettségét, gyengeségét, láthatóvá tette félelmeit, lázálmain, finom lírával bontotta ki szerelmét. Talán ő volt az egyetlen, aki megtalálta az irónia és önirónia, a szájalomra méltóság és önsajnálát kényes egyensúlyát. A gyengeség képletén belül maradvá érzékeltette a király személyiségének gazdagodását, igazolta jelentőségének növekedését Mária szemében. Igaz, nem is került olyan nehéz helyzetbe, mint Almási Éva (Mária királyné) az utolsó szín unalmas vitájában, amit – alighanem – némi öniróniával kellett volna a jeles művésznőnek fölfognia; ő azonban mindvégig kissé túlságosan komolyan veszi szerepbeli önmagát. Az első részekben, a gyengeség és magányosság nehéz körülményei között talán ez a titka szépségének, erejének és vonzásának. Ellenkező véletbe esett a Szapolyai Jankót alakító Koltai János, aki ott is bizonytalanságot sejtetett, ahol a személyiség erejét és hatalmát kellett volna hitelesítenie. Csak akkor igazán jó, amikor szerepének iróniája érvényesülhet. Kiemelkedő teljesítmény Juhász Jácinté, aki Tomori Pál szerepében szép, erős, hitet sugárzó: mintha beérett volna a nagy hősi szerepekre. Külön kell említeni Mária négy udvarhölgyét (Bencze Ilona, Sunyovszky Szilvia, Szalay Edit, Vörös Eszter), akik a madrigál-jelenetben és az utolsó szín elején a templomban riadozó-reszkető lányokként festőileg, zeneileg és koreográfiailag egyaránt nagyszerűen összhangolt, Szomory drámaíró módszerét kiválóan kifejező és a magyar színpadokon szokatlan kollektív játékkal hívják föl magukra a figyelmet.

A színház legnagyobb győzelmeit mindig az előítéletek fölött aratja. Így van ez a Madách Színház *Énekes madár* bemutatóján is. E sorok írója egy évvel ezelőtt lelkesen írt ezeken a hasábozon Tamási Áron különös színművének magával ragadó bemutatójáról a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. A mostani előadásra is magával hozta persze ezt az emléket, és – őszintén szólva – azon az alapon, hogy az akkori rendező-tanár, a Madách Színház igazgatója, azt hitte a harmatos, tiszta fiatalság mindent legyőző életerejének, találékonyságának dicsérete, a természetes győzelme a természetellenes, az igazság diadala az aljasság fölött lesz ennek az előadásnak hasonló fölfogásban színpadra vitt központi gondolata. E gondolatokat azonban ezúttal nem pusztán és elsősorban a fiatalság *természetes* állapota, a nyelv költői varázsa, a drámaépítkezés kristályos egyszerűsége fejezte ki. Persze már magából a szereposztásból, a színészek életkorában is rá kellett volna jönnöm, hogy ennek az előadásnak másnak kell lennie. Az én előítéletem, amivel a színháznak ezen az estén meg kellett küzdenie, mégis az volt, hogy reméltem, Kerényi Imre rendező Tamási széles körökben népszerű népies modorosságai nélkül találja meg a modern színpadra állítás lehetőségét. Ezért kezdetben ellenszenvvel fogadtam a tájnyelv kissé erőltetett használatát, a „népszínmű” hangulatot idéző dalbetéteket, Köpeczi Bócz István – egyébként kitűnő – díszleteinek túlhangsúlyozott népmesei cífraságát. Az előadás azonban egy csöppet sem volt erőltetett, természetesen és lendületesen pergett, sodrásának lehetetlen volt ellenállni. A színpadi mozgás egy pillanatra sem állt meg, minden jelenet forrt, pezsgett – látszólag az író ötleteitől, valójában az író, a rendező és színészek egymásból fakadó ötletességétől. És Kerényi Imre fölfedezett valamit: Tamási pazar iróniáját. Erre építette az előadást. A népmese és népszínmű között egyensúlyozva a *játékot* állította középpontba. Egyensúlyozása talán nem mindig sikerült tökéletesen, s az irónia sem érvényesült következetesen, de a játék színpompásan bomlott ki. A játék pedig Tamási Áron művészetének talán legfontosabb eleme, amely lehetővé teszi, hogy az író igazságot szolgáltasson hőseinek és a hősök önmaguknak olyan helyzetekben is, amikor a realitás lehetőségein belül szükségszerűen vereséget kellene szenvedniök. A gyengék és kisemmizettek igazsága ez, amit pusztán saját erejükre hagyatkozva nem érhetnének el egyenes úton, ezért járják a ravaszkodás kanyargós ös-

vényeit. A rendező érdeme, hogy fölfedezte, mai világfölfogásunk nem szívesen bízik az igazságszolgáltatás mesei lehetőségében. Így aztán a mostani előadáson az *Énekes madár* népmesei igazsága némileg háttérbe szorult. Végso soron az élet természetes rendjéhez való jogukért harcoló fiatalok ugyan itt is természetfölötti „csodák” segítségével győzik le egy erőszakos (és önző) társadalmi rend szelleméhez alkalmazkodó „öreg” ellenfeleiket, de a hangsúly nem ezen volt. A fiatalok némi iróniával játszották szerepüket, az öregek pedig úgy csináltak, mintha móka lenne az egész. Az előadás Tamási Áron dramaturgiájának egyik, természetes forrására mutatott rá, és azt a benyomást keltette, mintha falusi legények és lányok játszanák részben saját szerelmi „játékaikat”, részben mások játékaiknak nevetetően fölfogott szerepeit. Ennek a fölfogásnak legkitűnőbb megvalósítója Zenthe Ferenc (Bakk Lukács), aki pályafutása talán legnagyobb sikerét aratta. Ő aztán mindenkivel játszik: másokkal is, önmagával is, a stílussal is. Ugyancsak emlékezetes alakítás Nagy Annáé (Gondos Régina), aki a „vénlány” (a „vénlegény” Bakk Lukács harmincöt éves!) szikkadt-ságát, a keserűségét, zsarnoki kedélyének katonás megnyilvánulásait harmonikusan fogja össze az ellágyulás időnkint megnyilvánuló vágyával. Mellettük remekül „viszi” az előadást Békés Itala (Gondos Eszter) és Cs. Németh Lajos (Préda Máté). Voltaképpen a színészi játék dicsérete az is, hogy azért már Zenthe Ferenc sem harmincöt éves. Piros Ildikó (kicsi Magdó) az előadás egészének hangsúlya miatt is kissé háttérbe szorul, van azonban néhány szép pillanata. Timár Béla (Móka) sokat fejlődött (ő játszotta a Főiskolán is ezt a szerepet), játéka színesebb és magabiztosabb lett. Nem hinném, hogy ez az *Énekes madár* színpadra állításának egyetlen lehetséges és legkorszerűbb módja, de a nagy siker mindenképpen azt igazolja, hogy a Madách Színház jó úton halad. Egyre erőteljesebben formálódik itt egy sajátos stílus, ami nem is tart igényt arra, hogy az egyedül üdvöztető stílus legyen, ami azonban egyre több számottevő eredményhez vezet.

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

BRAGINSZKIJ–RJAZANOV: MUNKATÁRSÁK; MIHURA: HÁROM CILINDER;
HERNÁDI GYULA: ANTIKRISZTUS

Az aktuális törekvéseket mindig szívesen vállaló pécsi színház az évad derekán vigjátékok fölfedezésére adta a fejét. Kelet- és Nyugat-Európából importáltak egy-egy darabot gyors egymásutánban, hogy „Magyarországon először” színre vigyék. Nagyon különböző sikerrel.

„E. Braginszkij és E. Rjazanov nagy népszerűségnek örvendő szerzőpár a Szovjetunióban. A moszkvai színházak rendszeresen játsszák nagy sikerszériákban komédiákat és szatirikus élő vígjátékaikat.” Így informált a műsorfüzet a *Munkatársak* szerzőiről. Első magyarországi „föllépésük” sikerében mégis inkább a bemutató színház részes, mint ők maguk. Nem mintha darabjuknak nem lenne nagyon valóságos és aktuális problematikája, vonzó mondandója. Van. A szocialista humanizmus emberfelfogásának teljessége nemcsak a szubjektív bezárkózással, önzéssel nem egyezhet, de a rideg munka-aszkézis egyoldalúságával sem. Elméletileg elválasztható egy embernek a társadalmi-termelő funkciója és magánéleti léte, de a gyakorlatban csak szőröstől-bőröstől emberek vannak, akikben a két oldal együtt, összefonódva létezik. A szocialista emberi kapcsolatok – munkatársi kapcsolatok is! – a teljes emberre kell hogy reflektáljanak; és nem egy pedáns erkölcsi ideál számonkérésével, mert az eleven személyiség sosem azonos e normák leltárával. Körülbelül ezt a témát és mondandót a szerzők egy derűs vígjátéki bonyodalomba ágyazták, amit az ellenségek szerelmének jólismert konfliktusa körül fejlesztenek. Az ábrázolást azonban nem győzték költészettel, vígjátéki szellemmel, a darab hosszas, komolykodó lelkizések kátyúi közt bukdácsol. Czimer József átdolgozásával ez az ölommadár igazában a színpadon tanult meg repülni. A pécsi előadás fergeteges tempót diktált, ötletet-ötletre halmozott, kitűnően jellemzett, nevettetett. A vonzó tanulságot nem mosta el, jobban kiemelte, mint a más műfajhoz húzó „lélekelemzés”.

Sík Ferenc rendező az utóbbi években kiérlelte a maga eredeti stílusát, aminek lényege: a szereplők viszonyváltozásainak mozgásos kiemelése. Ezúttal mindenféle jellemzést és történést koreográfiába tett át. Remekül áthidalta így a motiválatlan és naiv fordulatok buktatóit (a mozgásos kifejezés mindig alalánosító jelrendszer), viszont elmélyítette a helyzetek humorát, a bemutatással együtt saját kritikáját is közölte. Jobbnál-jobb megoldásai között is van néhány különösen szellemes; pl. az, hogy a szereplők, akik mind egy tudományos intézet dolgozói (igazgatónő, helyettes, munkatársak, titkárnő, szakszervezeti megbízott, takarítónő) a semleges zónákban – folyosón, hivatali szobákba belépve – egyforma marionett-mozdulatokkal közlekednek, egymás között viszont jellemüket mutatják, illetve mozognak. Másik példa: a nagyon tisztességes, de munkaaszkézisbe fanyarodott igazgatónő túlkompenzált férfiasságát, keresett bájtalanságát darabos, csámpás mozgással könnyű kifejezni, ám Sík többre is gondolt; arra, hogy mikor ez a nő szerelme hatására átalakul vonzó, szép nővé – jelleme nem változik meg, csak a boldogságban megérett humánummal kiegészül. Mozgása sem változik hát meg lényegileg, épp csak finomodik, elveszti karikatúra-szerűségét, harmonikusabb lesz, ami koreográfiai nyelven közli a benne történeteket. Tisztázott, jól végiggondolt megoldás az is, amikor a darab végén a munkatársak nem csak munka szerint, hanem már egész-ember voltukban harmóniába kerülve – egyazon vidám, felszabadult táncot járnak valamennyien. A koreográfia általában zenét kíván. A *Munkatársak*-hoz ezt *Hevesi András* szolgáltatta izlésesen, hangula-

tosan. Sík a zenét nemcsak kíséretül alkalmazta, a darab fordulópontján pl. funkcionálisan is bekapcsolta. Ahogy a hivatali bulin a bonyodalom összesűrűsödik, a mozgásképet egyenrangúan kiegészítő bömbölő, erőszakos zene ügyszólván elszigeteli egymástól a szereplőket, senki sem érti a másikat és a muri csúcspontján teljesen magában van. Ragyogó ötlet! – Sík imponálóan komolyan vette a vidám feladatot, ezért lett olyan erőlködés nélkül könnyed, fergetegesen mulatságos az előadás.

Persze mindehhez színész kell. Sík színpadán az a színész „él meg”, aki tud mozogni (egyebek mellett). Nemcsak a színlap szerint került első helyre *Timár Éva* (az igazgatónő), az előadásnak minden tekintetben ő a lelke. Már sokszor dicsérhetjük mozgását, gesztusait, humorát; most aztán elemében volt! De a legfinomabb játékmegoldásokat is láthattuk tőle, pl. a Puskin-vers „átvételekor”; az Olgával való nagyjelenetében, mikor ráébred az egész-ember-lét izére, s még kicsit bátortalanul próbálja lehántani a gátlásait; vagy a darab vége felé, mikor Szamuskin karrierista álhumánusát rakja helyre, itt magabiztos és bájos úgy, hogy nem bántja a másikat és nem dicsőíti önmagát. Nála érvényesültek legjobban a komoly tartalmak ugyanakkor, amikor ő mozogta le legkönnyedebben és legpontosabban, legjellemzőbben, humorral tele a pályáját. Nagy kár, hogy az ellenfelét-szerelmét, Novoszcelv munkatársat alakító *Linka György* nem tudott beleilleszkedni az együttesbe, nem tudott partnere lenni. A mozgásritmust és -stílust nem érzékelte, vagy nem volt kedve hozzá (ez sem jobb). Egy Naturbursch-paródiával próbálkozott és eldrámázta a szerepét, ahol lehetett. Különböző szöveget mondott, elég kedvetlenül. – *Pásztor Erzsi* egy árnyalattal talán harsányabb volt, mint a mások ügyeit oly okosan értő, a maga dolgában oly buta Olga vizenyős egyénisége kívánta volna, de pompás komikai adottságaival, pazar mozgásával – a másik fő erőssége volt a produkciónak. Egy-egy igen jó karaktert formált (ha nem is kellő fegyellemmel) *Vári Éva* és a sokkal jobban mozgó, mint beszélő *Marsek Gabi*. *Bujtor István* az igazgatóhelyettes megiratlan, zűrös figuráját sikerrel, fegyellemmel, jó mozgásokkal cselezte végig a darabon.

A *Munkatársak* – ebben az előadásban – mindenkinek szórakozást jelentett. Kinek-kinek, ezért vagy azért – valamiért hasznos is volt.

Bajos lenne ugyanezt állítani a spanyol Miguel Mihura *Három cylinder*-ének előadásáról. A szerző és műve sűrű ismeretlenségből került hazai reflektorfénybe. A darabot – szokás szerint – Czimer József dolgozta át magyar színpadra, talán a vígjátékínség enyhítésének céljával. De aligha értékelte jól azt a körülményt, hogy az 1932-ben keletkezett darab 20 évig nem talált színpadot, akkor is elég harmadrangút. Ez a művecske a XX. századi polgári színműírás tisztességes-jelentéktelen terméke, abból a fajtából, amelyikből tizenkettő megy egy tucatra. Szerzője jószándékát ki vonná kétségbe; de mikor számított ez művészi értéknek? Nehéz feltenni róla, hogy ő volna „a spanyol Molnár Ferenc”, mert a darabban egyetlen, jólbevált vígjátéki alaphelyzetet kívül nem sok drámai-színpadi hatás van, ami átjön a rivaldán, ellenben annál több befulladás erőlködés. Kipróbált szituációval indítja Mihura a művét; mi lenne ellenállhatatlanabb, mint egy jámborka, félszeg fiatalemberre az esküvője előtti éjszakán rászabadítani a bohémvilág kísértéseit? De aztán a fölfordulás többféle irányt vehet, és dinamikája, töltése azon múlik, hogy az író milyen kaliberű motort gyűjt be. Mihura magasabb igénye jelentkezik abban – ez tévesztette meg a színházat –, hogy nem éri be holmi bohózáti falrengetéssel (bár beérné!), hanem Don Dionisio furcsa éjszakájának bonyolítását a józan-rendes polgári életmód, a konzervatív tisztesség kritikájára fordítja. Csakhogy ez a kritika – akár ördögnek a szenteltvíz! Ha volt is valaha, valami sava-borsa a „legkatolikusabb” Spanyolországban, rég kilúgozta belőle a közelmúlt történelme, kiváltképp a mi számunkra. Ma pusztán arra jó, hogy szegény Dionisiónak kiverje az álmodat a szeméből (a nézőből már nem!), szívébe furcsa vágyakat ültessen, melyeket nincs ereje megvalósítani. A szürke reggelben fásultan indul előző nap még repesve várt esküvőjére, odahagyva a könnyesszemű kis táncosnőt, az éjszakai varázslat tündérét, a nézőt pedig

nem kis elégedetlenségbe taszítva. Nem éppen a fanyar-befejezéssel, de a szellemesnek, jellemzőnek ígért, ötlettelenségben végkimerülő játékkal. Nyilatkozatokban esett szó róla, hogy itt valamiféle „abszurd” humor lenne jelen, – ami merő félreértés. Az abszurd humor filozofikus; mélyebb összefüggéseket összerántó torzításaival kemény, fanyar, magvas. Ám itt csak bárgyú tréfák hangzanak el, legfeljebb egy-egy jelenet helyzetkomikuma fakaszt mosolyt. A szimpla történetet nem egy színpadi zsonglőr mutatványa tölti ki, nem is egy kritikus ábrázolóművész határozott ítélete, hanem egy közhelyeket felfedező, elkésett-avitt szecessziós szimbolika. Ennek kellene a szimplaságot „költőivé” mélyíteni. A polgári tisztesség elleni lázadást a teljes élet szinonimáját jelentő művészet képviseli (ha mindjárt tolvaj artisták révén), és könnyes perditá-romantika teszi szívzaggatóbbá (az igaz szerelemre vágó kis táncosnő rosszorsából kifolyólag) – ami 70–80 éve számított utoljára progressziónak.

Az előadást egyetlen módon lehetett volna némileg a darab fölé emelni, – ha a paródiáját játsszák el. Sajnos komolyan vették, irodalmi értéknek kijáró tisztelettel. Miért, hogy a klasszikusokat oly bátran átrendező, átíró színházi gyakorlatunk rendszeren elveszti aktualizáló íhletét, ha a polgári félmúlt ódivatával kerül szembe? Papírmását és krepp-papírt úgy látszik nehezebb átszabni, mint márványtömböket. – Pécsset talán azt hitték, hogy a három fekete cylinderből színpadi varázslat szabadul fel, pedig csak kopott kellékek, ha feldobják – lehuppannak a földre. Mihura cilindereit kár volt fölfedezni.

Hernádi Gyula első drámáját tavaly mutatta be a Pécsi Nemzeti Színház, máig eleven sikerrel. A második közös produkciót, a most színre vitt *Antikrisztus*-t ennek megfelelően nagy – talán túlzott – várakozás előzte meg. Az új mű több tekintetben rokona a *Falanszter*-nek, de el is tér tőle – nem előnyére. Míg ott a Hernádinál gyakori képletszerű társadalomábrázolást sikerült egy történetileg konkrét, élethatású szituációban feloldani, itt a képlet megjelenési formája egy elvont, spekulatív jelkép-sorral felállított szituáció, nagyon kevés drámai-érzéki expresszivitással. Már a *Falanszter*-ben is valójában két dráma szála keveredtek, ezt a szerkesztési hibát az *Antikrisztus*-ban megtaláljuk: az irracionális és a társadalmi elnyomás összefüggését kibontó cselekményt, másrészt a társadalmi eszmék és cselekvés viszonyát bemutatót. Most sem szervülnek egységgé, de most nem párhuzamosan, hanem egymás után jelentkeznek. Zavaróbban is, mert a két szálát annyi sem tartja össze, mint a *Falanszter*-ben, eszmeileg is szétesnek. Egy blickfangos, fantasztikus story pereg előtünk, modelljét a keresztény Messiás-mítosz adta. Hernádi egy science-fiction hőst importál valamely ismeretlen csillagvilágból, hogy általa hirdesse és vele garantáltassa hitvallását a *racionális szükségességéről*. Az értelem-elvű Antikrisztust – akár a hitelvű Krisztust – hamarosan istenként imádják, racionális tanítását értelmetlen dogmaként litániázzák. A szerzőt nyilván megragadta a formállogikai mutatvány tagadhatatlan szellemessége, amiben a ráció prófétája ellen-Krisztusként krisztusi sorsra jut a társadalmi elnyomás és irracionális hajlamok körülményei között, és nem fordított kellő figyelmet a hős *szuperemberi* minőségének, létezési módjának következményeire. Sci-fi hőst nem kötelező választani, de ha az író létrehozta, vállalnia kell a maga teremtése szerint. Solar magasabbrendűsége azonban olyan ellentmondások forrása a darabban, melyek irracionális, idealista jelentésű metaforák sovány eredményéhez juttatják.

Solar azért érkezik a perui bányászfaluba, hogy *segítsen* kitörni az embereknek a társadalmi antagonizmusok szörnyű szorításából. Első tetteivel igazságot szolgáltat: az ártatlanul kivégzett lázadókat feltámasztja, az ellene fordított fegyvereket hatástalanítja, a terroristákat megöli, majd feltámasztja, hogy mindenki új életet kezdjen – racionálisan. Ám elmondja, hogy „csodái” természetes képességeiből adódnak, nem csodák, racionális alapjuk van. Meg is magyarázza, de senki nem érti, mert olyasmiről beszél, aminek megismerése még előtte van az emberiségnek. Tanítása szerint az irracionális képzelgések leküzdése, a tiszta értelem vezet előre. Az emberek előtt tehát itt vannak az érthetetlen, de valóságos tettek, a meg nem értett magyarázatok,

a racionalizmus elvont hirdetése. A homály és zavar jó alkalmat ad az elnyomás képviselőinek, hogy a veszélyes próféta és tanítványai közé furakodjanak, ősi sztereotípiák szerint addig manipulálják a tanokat és befogadásukat, míg hiánytalan vallásá válnak. A társadalmi elnyomás és az irracionálisizmus egymást szító, fenntartó és igénylő szövetsége történelmileg igaz, a bemutatásban is hiteles. Nagyon jellemző pl., hogy az új eszme papjának és papnőjének a terrorista pribék és a prostituált csap fel nyomban. Az embernek az *eszme hatására* történő megváltozását hirdető Antikrisztus nem tiltakozhat ellenük, nem is tiltakozik. Már ez sejteti azt a problémát, ami a darabban a továbbiakban előtérbe nyomul.

Mi történik Solar segítő szándékával? Ez a másik szál, ebben lesz egyre nagyobb az eszmei zűrzavar. A szenvedő embereket (és kit nem?) elsősorban az érdekelné: mit kell *tenniük*? Solar azonban nem cselekedhet, mert tettei szükségképpen csodaszámba mennek, tehát az irracionálisizmust erősítik. Meg kell maradnia az elvont racionalizmus hirdetésénél, jóllehet e nagyszerű elv önmagában soha nem volt elég a valóság megváltoztatására. Nem-cselekvése elválasztja a ráció-elvet a gyakorlattól, és elvtűgyét egy vértelen *idealizmus*ba viszi. Közben elmond egy rendkívül általános programot a világforradalomról („forradalommal egyesíteni a világot, meg kell szüntetni a szuverén nemzeti állam elnevezését elmebajt”... „A világ vagyont egyenlő arányban fel kell osztani a világ összes lakói között” stb.), ami teljesen súlytalanul hangzik el a darabban (az amerikai menedzsernek mondja!) és oly naivan avult proudhonista-anarchista eszméket „revelál”, melyek aligha vehetők komolyan. Csak-hogy az ő magasabb minősége, hivatkozott nagyszerű társadalmi darab logikája szerint garantálja eszméi igazságát. És persze a racionalizmus központi szerepét is. Ezért nem hihető pl., hogy Hernádi hőse elvont gondolkodásában, illetve vitatható megnyilatkozásaiban a tudomány látszatában fellépő képzelgéseket akarta kritika tárgyává tenni. Solar léte, *minősége* más vonatkozásban is feloldhatatlan ellenmondást rejt, kizárja a tragédia lehetőségét. Ha elfogadjuk racionálisan magyarázott képességeit – az író fikciója szerint –, akkor nem véthet hibát a tények megítélésében, nem érheti meglepetés, mert ez saját természetének mondandó ellent. A szerző azonban megerőszkol: bár az előrelátás képességével rendelkezik – fizioiógiáját is elmagyarázza! – nem látja előre, ami bekövetkezik! De ettől függetlenül: saját történelme sem tanította meg rá, hogy eszmét csak cselekvésben lehet realizálni, hatóerővé emelni? Magára hagyja az egyetlen pozitív cselekvő erőt, a kommunista forradalmárnót, aki melleleg racionalista is! Mikor látja, hogy tanításai ellenkezőjükre fordulnak – megöleti magát. Hogy megölje az „istent”, így az irracionálisizmus gyökerét kitépje. Megható önfeláldozás, de pusztán erkölcsi érték, egy sterilen eszmei remény jegyében. Az erőszak sértetlen; talán nem fog gondoskodni az irracionálisizmus új, más formáiról? A messiási áldozatnak a vallásos koncepcióban a megváltás az „értelme”. De mi értelme van a racionalista önfeladásának? Antimegváltás nincs, s ha mégis: éppoly irracionális képzet, idealista önhazugság, mint a megváltás. Solar halála nem tragédia – értelmetlenség, saját lényével, mivoltával opponál. Hasonlít ez a halál a Falanszter hősenek, Considerantnak az áldozatához. Eredményük idealista vigaszában is. De annak tényleges szükségyszerűsége helyett itt épp az ellenkezője áll fenn.

A megoldás idealizmusa abban csúcsosodik ki, hogy Solar halála után szó szerint „csodálatos” események történnek. A gyilkos Falcon elpárolog, Maria Vilar kibontja a forradalom zászlóját, majd Falcont visszatérésrekor újabb zsoldosok ölik meg (miért?!). Mindegyik fordulat deus ex machina, nincs reális indoka, ha csak azt nem tekintjük annak, miszerint „Az ő tanítása itt marad, elég erőt ad ahhoz, hogy emberformájú világot teremtsünk magunknak” – ahogy Maria mondja a forradalom kitörésének pillanatában. (Éppen ő, akinek ez a vékonypénzü tanítás semmi újat nem mondhat, aki marxista szemléletével azt is tudja, hogy cselekvés nélkül mit sem ér!) A Solarért érkező úrhajósok is ezzel távoznak: „Itt marad velük. Így döntött.” Mint-ha a forradalom az ő eszméi hatására indulna meg, s áldozata kellett volna hozzá, hogy az emberek megtalálják a forradalmi cselekvés egyetlen megoldását! „Az Ige testté lön” tehát, misztikus módon feltámadt a forradalomban. Már csak az Alleluja hiányzik... *Hernádi végső soron elfogadja a marxizmus igazát az eszme és a forradalmi*

cselekvés szükséges egységéről mint kikerülhetetlen következtetést, *ám képletében végig* – s egyre inkább – *az eszme a döntő tényező*.

A színházi előadás a *Falanszter* telitalálatát szerette volna megismételni. *Sik Ferenc* ugyanazt a rendezői eljárást alkalmazta. Az *Antikrisztus* képletszerűsége azonban az életszerű játék olyan redukált formájának is ellenáll, amelyet a Falanszter-ben sikerrel alakított ki. A darabban rejlő kétféleség is bonyolítja a kérdést, mert más-más színpadi megjelenítést kívánnának. Az irracionális és elnyomás szövetségét bemutató jelenetsor meggyőző ebben a hangsúlyos helyváltoztatásokra, stilizált jellemzésre, tömör képi egységekre épülő stílusban, de mikor az eszme és cselekvés viszonya lép előtérbe, amikor a képlet statikussá válik és merőben eszmeivé vékonyodik – már egy oratorikus rendszerben mutatkozhatnék meg tisztán a viszonyok alakulása. Az ábrázolás néhol papíros ízű elvontsága olyan szigetelő, melyen a megjelenítés szikráit nehéz átütni. A szereplők – eszmei-politikai magatartástípusok – nem személyes hatású szövegeket mondanak, de filozofáló magánbeszédeket, látszatdialógusokat, melyekben nem a történet fejlődik, hanem a helyzet kap kommentárt, ők pedig egyformán tudatosnak tűnnek föl. *Sik* közérthetőbbé, elevenebbé és egységesebbé akarta tenni a szöveget a színpadon, de ellentmondásait és szerkezeti bizonytalanságát nem szüntethette meg, ám a hangsúlyozott, konkrét látványszerűséggel nyilvánvalóbbá tette. Gyönyörű színpadi képek (ebben *Pintye Gusztáv* tulszép diszlete is segít) váltják egymást, sokszor függetlenül a történet jelentéstartalmától. Legproblematisabb rendezői megoldás a tömeg színre állítása. *Sik* virtuóza a tömegmozgatásnak, de ez a tömeg nem egyéb mozgó masszánál, teljesen kiiktatva belőle minden erő, minden aktivitás. Még a meglevő szöveg alapot is elnyeli ezeknek az embereknek az apatikus, narkomániás közönye, melynek feloldódása a forradalmi jelenetben a legzavaróbb *deus ex machina*, tulajdonképpen nem is történik meg: ebben a tömegben a forradalom anyagi, gyakorlati ereje nem jön létre.

Színészi alakításokra a darab *alig támaszt igényt*, fegyelmezett szövegmondásra inkább. Ezt sem könnyű teljesíteni, mert sokszor a szöveg és a játékmód nem azonosul. Nagyon szép, okos teljesítményt nyújt *Holl István*, meg sem kísérli eljátszani az Antikrisztus önellentmondásait. Szelid értelmét hangsúlyozza, amivel a játék pillanataira el tudja fogadtatni az alak magasrendűségét és egyéni tragédiáját egyaránt. Rendkívül ellentmondásos helyzetben van *Maria*, a forradalmárnő. Ő az, aki marxista szemléletével meghaladja *Solart*, mégis tanulnia *kell* tőle. *Pásztor Erzsébet* a jó színész biztonságával logikusabbá teszi az alakot: ösztönös forradalmárt formál. Így tisztázza némileg *Solarral* való viszonyát, de a befejezés idealizmusát akaratlanul erősíti. A darabban *Falcon* és *Teresa* helye egyértelműen tisztázott. *Mádi Szabó Gábor* egy ravasz, komisz keretlegényt állít elénk, ami a legközhelyesebb megoldás; okos, sima gazemberként pl. félelmetesebb, többet mondó volna. A prostituált látványos szerepét *Torday Teri* igen jól játssza el, nem feledkezve meg arról, hogy megmutassa: a zavaros fejű, érzelmi jóság éppoly kártékony, mint a céltudatos aljasság. Hálátlan, drámailag funkcióltan szerepeiket kifogástalanul oldották meg: *Timár Éva*, *Bujtor István* és *Szegvári Menyhért*. Nem ők tehetnek róla, hogy figuráik nem válhatnak fontosabbá.

*

Közismertek a pécsi színház minden elismerést megérdemlő erőfeszítései új magyar művek bemutatásáért és általában az eredeti bemutatókért, eredeti műsorért. Közismertek az eredményeik is. Még a színházi műhely tényleges műhelyfunkcióinak kell kialakulnia, amit határozott eszmeiségű, kritikájú belső igények szabályozhatnak.

A PÉCSI AMATŐR SZÍNPAD VENDÉGJÁTÉKA AZ EGYETEMI SZÍNPADON

Az együttest régóta ismerem, több produkcióját láttam az elmúlt években. Mostani vállalkozásuk – Mario Moretti *Giordano Bruno pere* című darabjának bemutatása – több tekintetben rendhagyó tett. Kezdjük mindjárt a művel. Világszerte divatja van egyrészt a dokumentumdrámáknak (ez részben a költői-drámairói véna apadásának is a jele), másrészt a művek, a művekre emlékeztető anyagok össze-vissza szabdalásának. Moretti tudatosan dokumentumdrámát is ír, s ezért műve kétségtelenül hiteles, dokumentumokra támaszkodó. De komponál is, elrendez, a második részben már rekonstruál, tehát kissé fiktív drámát is ír. Közben nem utánozza Brechtet (aki pedig nagyszerű tanító, csak a Brecht-epigonizmusnak nincs sok értelme), tehát nem idegenít el, nem bök időnként mellbe tanulságok levonásával, és így tovább. Weiss sem mestere, sem a tiszta dokumentarizmusban, sem a Brecht felé való közeledésben. Valamiféle mai „neue Sachlichkeit”-szerűség jellemző erre a drámára: ridegen tény-szerű, mégis önmaga anyagával elgondolkoztató, időnként még lírai is. Jó, hogy a pécsi együttes vállalkozott e mű bemutatására, mert újszerű stílusbeli feladatokat kellett vele megoldani. De jó azért is, mert a Nagyvilágban megjelent dráma már hónapok óta közismertté vált Magyarországon, legalábbis a szakemberek, a színháziak (hivatásosok és amatőrök) között, s más vállalkozásról még nem tudunk, csak a pécsiekéről. Így az együttes mintegy műsorpolitikai tájékozottságáról, frissességéről is tanúságot tett. Budapestről külön érdekességet ad az ügynek az, hogy november elején mutatta be a Nemzeti Színház Maróti Lajos *Az utolsó utáni éjszaka* című (először rádiódrámának megírt, s ott már többször sugárzott) darabját, amely szintén Giordano Brunoról szól, természetesen sok szereplő is azonos (már ti. történelmi), csak az költészet, fiktív dráma, vagy legalábbis nagyjából az, bizonyos dokumentum-elemek ellenére vagy mellett szinte játékos forma- és időbontású alkotás.

Már a szerző sem követte el azt, amire fentebb, mint gyakori mai előfordulási formára céloztunk. Azaz Moretti nem kívánt különböző elemekből, összetevőkből egy keveréket létrehozni. Nem írt montázs-drámát, nem csinált szuperpassiót, s a pécsiek rendezője, dr. Szódy Szilárd sem vállalkozott ilyesmire. Egyszerűen vette a darabot, az amúgyis szigorúan objektív, hiteles Moretti-művet, s többnyire be is tartotta a szerzői utasításokat. Csak egy vonatkozásban tért el tőle, s ez dicséretére válik: a zárórész, a félelmetes hatású és nagyon elgondolkoztató epilógus átvezet bennünket a mába, a mai koncepciók perек világába, s már ott is vagyunk az Angela Davis-ek és mások meghurcoltatásának véres drámájában. A rendezés finoman, tisztán utal ezzel arra, hogy sajnós, a Giordano Bruno-perhez hasonló procedúrák ma is előfordulnak, s még azt sem rejti véka alá, hogy a tömeg, a nép szerepe sem mindenben pozitív az ilyesfajta ügyekben: Nem érezzük ezt a végső utalást, rendezői ötletet sem pesszimistának, hiszen e tanulságra – pozitív értelemben – ma is szükség van. De nem érezzük erőltetettnek, modorosnak sem, mert nagyon egyszerű és hatásos ötletként szinte az irodalmi anyagból (és a mai tanulságokból) következik. Nem kapunk ezzel holmi modoros montázsdrámát, szuperpassiót és így tovább, hanem egy erőteljes, okosan figyelemztető színpadi demonstrációt.

Másnak is örültünk, a rendezésen és a játékon, sőt a szcenírozáson gondolkodva. Szokás ma akár költői esteket, irodalmi műsorokat is „szétmozogni”, utalva a fiatal-

ság mozgásigényére, a mai felfokozott élettempóra, felgyorsult egyéni és társadalmi életritmusra. Való igaz, hogy az egész testtel való játszás, a hallatlan mozgáskultusz, az erőteljes hatásokkal történő sokkolás századunk színjátszásának törekvései közé tartoznak. Az is biztos, hogy ezekre az eszközökre, stíluselemekre stb. egyes produkcióknál óhatatlanul szükség van. De mindent a maga helyén! Szödy Szilárd felmerhette, hogy a Moretti-darab erősen gondolati-filozófiai töltetű, itt a szónak nagy szerepe van, ezeket a gondolatokat (már ti. a Giordano Brunoét és ellenfeleit) nem lehet „megspórolni”, mozgással, sokkolással helyettesíteni. A szövegre koncentráltatott tehát erősen, s minden hatást ennek rendelt alá. Nem hivatkozók, figyelmet elvonók a vetített metszetek, szépen aláfestők, kifejezőek a zenei bevágások, s az utóbbiaknál külön kiemelendő az a kitűnő rendezői ötlet, hogy az időnként bejátszott zenemű-részletek hol korabeliek vagy legalábbis preklasszikusak, hol egészen modernnek, s ez nyilvánvalóan összefüggésben van a zárórészszel, a kitágított mai mondánivalóval. Általában elmondható, hogy Szödy munkája érett rendezőegyéniségre vall, aki jól, ötletesen és ugyanakkor nagyon ökonómikusan bánik a különböző effektusokkal. Legnagyobb érdemének újból azt tartjuk, hogy elkerülte a modernség (vagy álmodernség?) modorosságait, buktatóit, s vezérletével az egész produkció mondánivalóra koncentráltó, nemes, tiszta hangvételi játékká vált. Ez sem kis érdem, kiváltképpen akkor, amikor divat – rekompenzálási, rossz szakmai kifejezéssel: überolási szándékból – tücsköt-bogarat összehordani. Igazán nem kívánjuk ez utóbbi megjegyzésünkkel az amatőr színjátszás legjobbjainak sok egyszerű eredményét lejártni, kétségbevonni, legkiváltképpen pedig nem akarjuk tagadni azt, hogy az egyetemes magyar színjátszás megújulásában tényleg nagy szerepe volt, van és lesz az amatőrök modern törekvéseinek. De a mértéktelen halmozás, a funkciótlan modernkedés nem vezet célhoz, s ezért dicsérjük a pécsiek mértéktartását, a tartalom és forma egységét megvalósító, sohasem öncélú és nemes egyszerűségű színjátszását, amely éppen ezért korszerű.

Az igaz persze, hogy egy ilyen erősen gondolkodtató, nehezen emészthető filozófiai anyagot is tartalmazó mű előadásánál élesebben kell poentírozni, snittelni, de az is lehet, hogy a budapesti előadás nem sikerült technikailag úgy, ahogy az otthon sikerülhetett. Az is biztos, hogy egy olyan darab színrevitelénél, amely egy-egy színészre több szerep eljátszását bizza, szükség van a színészi játékban az élesen karakterizáló szerepformálásra. A legjobban ez a legnagyobb terhet cipelő (s persze ezért csak egy szerepet játszó) Horváth Istvánnak sikerült, aki Giordanot alakította, a szó legjobb értelmében. Beszédkultúrája fejlett, érti és éli a szöveget, de kiváltképpen értelmezi, s ennél a figuránál – éppen a főszereplőnél – ez a legfontosabb. Képes volt arra is, hogy Giordano Bruno (valószínű) egzaltáltságát is megformálja. Weber Ádám, Stenczer Béla és Pintér Tamás általában szépen beszélnek, az átváltások egyik figuráról a másikra viszont nem mindig sikerültek. Igaz, itt egy olyan gépezet tagjairól van szó, akik lényegében azonos funkciót töltöttek be Giordano Bruno életében, valamint a korabeli társadalomban, egyházi-világi hierarchiában, a színészes, a karakterizálás mégis feladat. Megjegyezzük még itt, hogy nem lehetett volna „kifejezőbb” ülésre készíteni mind őket, mind a statisztériát, amelynek egyes képviselői egy-két részben hirtelen jelentékenyebb szerepet is kaptak? S aztán: nem tudjuk, Pécsen hogyan csinálták, de a budapesti Egyetemi Színpadon (az amúgyis teljesen korszerűtlen színpadon) a közönséggel való kapcsolat nem mindig bontakozott ki. Kissé teátrális volt – minden ellenkező szándéka érzékelésén túl is – a bevezető felvonulás, a szünet előtti levonulás, majd az újbóli fel- és levonulás. Minden szereplőnek a közönségből kellett volna előbukkannia. Dehát ehhez modern színházépület kell...

Szép teljesítmény volt, s egyenletes színházkultúráról (beszéd- és mozgás-játékkultúráról) tanúskodó produkció. Így jó, mert azt is láthattuk, hogy az együttesjáték itt mindennél előbbrevaló, s nem változik át a játék sohasem egyes résztvevők exhibicionista színpadi aktusává. Nem árt, ha a jövőben mégis újabb és újabb tehetségek után kutatnak. Mintha egy-egy régebbi előadásukból több markáns egyéniségre emlékezhettünk volna vissza...

„Édes néném, csak vigyázzunk”

*Emlékezés kéz-közön:
halál után nőtt köröm.*

*Vigyázzunk az emlékekre;
föld alatti magocskára!*

*Allamvizsga tétel
történelmi kérelem:*

*vigyázzunk az egészségre,
cseperedő emberségre.*

*Élhetetlen sorsokon
terméketlen fájdalom –*

*vigyázzunk az édes népre;
szárbaszökkent gabonára.*

*J o g o t v é d ő népeken
j o g o t s é r t a félelem.*

*Vigyázzunk a mindenségre –
elhullajtott búzaszemre.*

*Táborverő lapon
„hegyen-magas” buzgalom?*

*Vigyázzunk a m i l y e n s é g r e,
jó időben-aratásra!*

*Patikai mérlegen
halhatatlan sérelem –*

*halhatatlan sérelem
igazságot szülj nekem!*

Mi van, Achilles?!

*hová tűnt
ajkadról a bánat és a gög?*

*Achilles! Lazulnak az éjszakák és az őszben
ólomkatonácskák lesznek a nők.*

Achilles, hogy van a sarkad?

*Jól vagy, Achilles? Nézz rám!
Achilles, emberülj, az istenért!*

.....
Engedjenek, kérem. A testvére vagyok.

K E R É K I M R E

Csak a fák

*Elúszik minden
csak a fák
csak ők maradnak meg nekem
kőlyökkorom
rigói türdenek
esővert leveleiken
szemrésnyi láthatáromon
föllobogó zöld
fáklyatűzek
vándorlásomban kísérőim
ki üzent értem
veletek
ebéddel kínáló szederfák
csillagvigyázó csöszők
jegenyék
ingyen szállást adók
anyám öléből kiszakadva
az otthoni kert csöndjét
odahagyva
utamon ti biztattatok
ó torradásos ágbogon*

lúktető apró fotócellák
márciusi rügyek
fészekóvó elágazások
göcsörtös odvak
gyantás dúdorok
osztatlan szabadságom
napja ragyog fölöttetek
a szilánkokra hullt időben
álmot hitet sodró időben
megtartó menedékeim
madarak vasbeton fölé
ívelő légikikötői
lendítsetek
magasba gallyatokról
segítsetek nekem
– kitiltva játék szerelem
önfeledt paradicsomából –
hinni valamiben

Rózsák a vaskerítésen

ahogy a témkék lándzsasoron át-
zúditja elektromos viharát
eleven zöldjét égő vörösét
s horgas gyökereibe beletép
a szirmokig villámló vad gyönyör
öntudatlan mélyrétegeiből
miféle ösztön hajtóereje
röpti a parancsot fölfele
könyörtelenül feszíteni szét
a kert vasketrecbe zárt négyszögét
véges határait a végtelen
felé kitőlva végre az legyen
ami akart teljesebb önmaga
mennyi beléfojtott indulata
robban ki most hogy töviseivel
a makacs ellenállásnak telel
mennyi dühödt nekirugaszkodás
amíg föladja réseit a rács
s kigyújtva tűzét a beton felett
a bokor levelenként megremeg
s a világnyi huzatban föl-le-föl
korlátatlan szépsége tündököl

AZ ÖNÉLETRAJZ STRUKTÚRÁJA

Naivitás volna az önéletrajz műfaji szabályainak a rögzítésére vállalkozni: az önéletrajznál, éppúgy, mint korunk más prózai műfajainál, legfeljebb a műfaj lehetőségeiről, kereteiről beszélhetünk, amelyeket azután minden alkotóegység maga tehetségének, tapasztalatainak megfelelően tölt ki. De ha merev szabályai nincsenek is, eddigi fejlődése, immár két évszázados története során kialakult egy olyan hagyománya, amelyet egyetlen önéletíró sem kerülhet ki, s amelynek figyelembevétele nagymértékben meghatározza alkotása sikeres vagy kevésbé sikeres voltát. Tulajdonképpen minden önéletrajz meghatározott metszésponton helyezkedik el: egyrészt pontosan beilleszkedik a műfaj fejlődésének a folyamatába, másrészt szorosan kapcsolódik írója életművéhez is. Rousseau például Vallomásaival nemcsak a műfaj érvényes mintáját teremtette meg, hanem olyan könyvet írt, amely témájában, felépítésében, sőt, még stílusának jellegzetességeiben is magában hordozza e nagy gondolkodó szinte minden témáját.

Ha először, némileg egyoldalúan, a műfaj közös ismérveinek szempontjából vizsgáljuk át századunk legjelentősebb önéletrajzeit, eléggé hamar kirajzolódnak azok a jellegzetességek, amelyek gyakorlatilag egyik vizsgált alkotásból sem hiányoznak, vagy más szóval, feltárul az a struktúra, amelyet minden önéletíró – akár tudatosan, akár nem – a magáévá tett, mielőtt könyve írásához fogott volna. Próbáljuk meg tehát felvázolni az önéletrajz műfajának a struktúráját.

1. AZ ÖNÉLETRAJZ ANYAGA

Az irodalmi önéletrajzban egy kialakult személyiség írja le fejlődése történetét, amiből két dolog következik: az egyik, hogy általában negyven-, de inkább ötvenéves kor előtt ritkán fognak az írók élettörténetük megírásához; a másik, hogy mivel megfelelő távlatból szemlélik múltjukat, s képesek már elkülöníteni a lényegestől a lényegtelenet, az önéletrajz nem feltétlenül folyamatos életrajz, részlegessége, szakaszossága teljességgel indokolható. A visszapillantó tekintet tehát jelentős, többnyire fél évszázados időközt fog át. De kevés az olyan író, aki végig le is írja a születése és a könyv megírásának kezdete közt eltelt időszakot (a jelentősebbek közül talán egyedül Simone de Beauvoir), a legtöbbjük jóval kevesebbel is beéri. André Gide vagy Romain Rolland önéletrajza például megelégszik a főhős első huszonöt évének a bemutatásával, Jean-Paul Sartre A szavakban tíz-tizenegy évvel is beéri.

(*Gyermekkor*) Amiből az tűnik ki, hogy az önéletírók nem felejtették el Rousseau leckéjét. A lélektan azóta teljességgel megerősítette Rousseau zseniális meglátásait: az emberi személyiség fejlődését döntően határozza meg a gyermekkor. Ennek az életkornak a leírása tehát semmiképp sem maradhat ki egy önéletrajzból, sőt, nyugodtan hozzátéhetjük, hogy az önéletrajz nem is létezhet a gyermekkor hatásainak a feltárása nélkül. A gyermekkor ábrázolása az az alap, amelyre az önéletrajz további szakaszai épülnek.

Ez a megállapítás segítségünkre lehet két rokonműfaj, az inkább befelé tekintő önéletrajz s a kifelé tekintő memoár pontosabb elkülönítésében is. A memoáíró ugyanis nem sokat törődik a gyermekkor éveivel, figyelmét a színes, érdekes eseményekre összpontosítja. Igaz, az önéletrajzban is helyet kaphatnak ilyenfajta események: Beauvoir ciklusának harmadik kötete például elsősorban egy közéleti ember élményeit írja le. A közéleti ember tetteinek és az eseményekkel szembeni reakcióinak a *motiválása*

azonban az önéletrajzban összehasonlíthatatlanul teljesebb, mint bármiféle memoárban: Simone de Beauvoir emlékeinek első két kötetéből már egy kialakult személyiséget ismertünk meg, s így A körülmények hatalma felnőtt Beauvoirjának viselkedése, társadalmi szerepe sohasem válik érthetatlenné az olvasó számára.

A gyermekkoruk az emberi személyiség fejlődésében játszott döntő szerepét a legszükségesebb módon Sartre önéletrajza, A szavak emeli ki, amelynek gyakran ígért folytatása már aligha készül el; nem törődve a sürgető tanácsokkal, Sartre nyilván úgy ítélte meg, hogy a jelen (a könyv megírásának a jelene) és a régmúlt összevetése tökéletesen megadta a választ arra a kérdésre, amely könyve megírásának kiáltóoka volt: miért lett író és csak író a polgárfiokából. A régmúlt már mindent eldöntött, s a régmúlt és a jelen közti átmeneti időszak leírása nem volna más, mint szószaporítás, minőségileg semmi újat nem tenne hozzá A szavak nyomán kialakult Sartre-képhez.

Épp az ellenkező póluson helyezkedik el André Malraux, aki nem szereti, sőt teljes homályban hagyja gyermekkorát (legfőleg egy-egy pillanatra villantva élénk a még nem-felnőtt Malraux arcélét), ily módon jótékony homályba burkolva pályája következetlenségeinek, pálfordulásainak mélyebben gyökerező okait.

(*Törések, válságok*) Már a műfaj ösét, Agoston Vallomásait olvasva is megállapíthatjuk, hogy az önéletrajz sikerességének egyik alapvető feltétele egy feszültségekkel, válságokkal, szakításokkal terhes életút bemutatása. Rousseau-nál, aki élete során korának szinte valamennyi társadalmi osztályával, rétegével kapcsolatba került, éppúgy fellelhetők ezek a töréspontok, mint a huszadik századi önéletíróknál. A válságot gyakran (de nem mindig, ahogyan egyes szerzők állítják) a szexuális élet zavarai robbantják ki; a homoszexualitás problematikája köré kristályosodik ki például André Gide és Julien Green önéletrajza. Gide hosszas belső harc után nyíltan, sőt provokatív módon vállalja ezt a társadalmilag elítélt létformát, a fennálló polgári rend erkölcsi normáinak tudatos bomlasztójaként lépve így fel. De ezt a kinos következményekkel járó szexuális aberrációt sem Gide, sem Green nem tekinti pusztá kiindulópontnak sorosa alakulásában: a művész ábrázolás eszközeivel mindketten világosan bemutatják állapotuknak a családi, s mögötte a társadalmi viszonyok alakulásában rejlő kiváltó okait.

Más jellegű válságok adják Sartre vagy Beauvoir életének drámaiságát: Beauvoir-nál a polgári életformával való szakítás, de méginkább a nő-voltából adódó másodrendűség ellen vívott szakadatlan küzdelem; Sartre-nál az a kései felismerés, hogy a szavakkal, s csak a szavakkal vívott harc nem lehet a társadalmi cselekvés megfelelő módja.

Nyilvánvaló, hogy egy problémátlan (vagy problémátlanak bemutatott) életút nem szolgáltathat megfelelő anyagot egy önéletrajzhoz. Az önéletíró, amikor könyve írásához kezd, már fölmérte életútja válságainak a jelentőségét, és saját múltjáról szólva, ehhez képest rendezi el emlékeit. Más szóval megjelöli azt a *perspektívát*, amely egyrészt műve egységét biztosítja, másrészt pedig nagy részben meghatározza formai elemeit.

(*Extenzív vagy intenzív ábrázolás*) Az önéletrajztól semmiképpen sem követelhetjük meg, hogy széles társadalmi körképet adjon, éppen lényegénél fogva képtelen lenne rá. Minthogy az önéletíró lemond a regény műfajának jó néhány lehetőségéről: a tetszés szerint váltogatható nézőpontról, az egyidőben, de különböző helyszíneken lejátszódó események konkrét ábrázolásáról stb., és mindössze azokat az eseményeket írja le, amelyeknek maga is részese volt, a legtöbb önéletrajz csak eléggé keskeny metszetét adja a kor társadalmának. A társadalom különböző rétegei közül leginkább a polgárság és az értelmiség jelenik meg ezekben a művekben, hiszen az önéletírók nagyrészt – egy-egy kivétellel, mint Gorkij, vagy Kassák Lajos – polgári származású hivatásos írók. A munkásság vagy a parasztság képviselői tehát viszonylag ritkán jelennek meg ezekben a könyvekben. Ugyancsak alkalmasszerűen, ritkán mutat be az önéletrajz jelentős, korszakalkotó történelmi eseményeket, ezt a feladatot inkább a memoárnak engedi át.

Az önéletrajz az adott kor jelenségeinek viszonylag szűk körét tekinti csak át, jó-

val szűkebbet, mint például a regény. Az extenzivitás nem tartozik jellemzői közé. Ami viszont még nem jelenti azt, hogy az önéletrajz elejti a totalitás igényét és csak rész-igazságok megragadására törekszik. A jó önéletrajz, ugyanúgy, mint minden valódi műalkotás, hű képe korának. De a kor problematikáját mindig egy pontosan meghatározott s rendkívül fontos összefüggésnél ragadja meg: egyén és társadalom kapcsolataiban. Már maga a témaválasztás, az író saját életének a bemutatása s rendkívül jellegzetes. Az önéletrajz kizárólag azokban a korokban, azokban a korszakokban bukkan fel, amikor az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyzete problematikussá válik, mert alapvető változások mennek végbe a társadalom szerkezetében. Az önéletrajz alapsémája lényegében nem sok változatosságot mutat: ezek a művek egy emberi személyiség fejlődését követik nyomon. Olyan fejlődést, amely tévedhetetlenül jellemzi az adott korszakot. Az önéletrajz, amennyiben sikerült alkotás, a kor társadalmának lényegi mozgásait ragadja meg s ábrázolja azután a művészet eszközeivel. Vagyis totalitása nem extenzív, hanem intenzív totalitás.

(Énközpontúság és külvilág) Az introspekció, a túlzott énközpontúság komoly veszélyeket rejt magában; ha a felnagyított én mellett a külvilág összezsugorodik, akkor eltorzulnak az ábrázolás valós arányai. A gyakorlatban azonban ezek a veszélyek inkább a napló vagy az önarckép esetében jelentkeznek, az önéletrajzokéban sokkal kevésbé. A napló és az önarckép ugyanis sokkal statikusabb jelenség, mint a fejlődést ábrázoló, s ennél fogva dinamikusabb önéletrajz: emez, minthogy egy konkrét személyiséget fejlődésében mutat be, szükségszerűen nagyobb figyelmet fordít azokra a tényezőkre, amelyek e fejlődésben közrejátszanak. Vagyis, ha saját életét írja le, az író sohasem valamiféle választás előtt áll, nem az a fő problémája, hogy vajon elsősorban saját maga vagy pedig a külvilág felé irányítsa-e a tekintetét: fejlődésének bemutatása csak akkor hiteles, ha önéletrajzában az énközpontúság s a külvilág ábrázolása dialektikus egységet alkot.

Sartre önéletrajzában például – válasszuk ezt példának, mert itt az énközpontúság és a külvilág viszonyának a kérdése kiélezetten jelentkezik – az író látszólag csaknem kizárólag önmagáról beszél. A gyermek Jean-Paul-on kívül alig három-négy figurát sorakoztat fel, a helyszín is szinte mindvégig egy polgári lakás Párizsban. Ráadásul eléggé különleges helyzetben élő gyermekről van szó, akinek ezt a helyzetét nagyon erősen meghatározza az apa hiánya, az anya elnyomott helyzete szüleivel szemben, s végül az, hogy a kisfiút sokáig nem engedik iskolába járni, inkább otthon taníttatják. „A szavak” mégsem csak egy különleges (de nem egyedi) eset elemzése, az író gyermekkorán túl benne van a század első harmadának polgári Franciaországa. Jean-Paul fejlődésének a leírása ugyanis kettős vetületű: egyrészt megmagyarázza, hogyan lett Sartre-ból örök lázadó, és egyben író (de nem forradalmár, hanem polgári író), másrészt, különösen a nagyapa alakján keresztül, kegyetlenül találó képet fest arról a francia polgárságról, amely ennek a kornak a vezető társadalmi osztálya. De megadja a további fejlődés, egyén és társadalom fejlődésének a megfelelő távlatait is.

2. AZ ÖNÉLETRAJZ NÉZŐPONTJA

Az önéletrajz anyaga eleve meghatározza a műfaj több formai elemét, s ezek közül is legelsősorban nézőpontját. Az önéletrajz csak egyes szám első személyben írhat, csak arról, aminek ő maga is részese vagy tanúja volt. Látszatra rendkívül természetes jelenségről van tehát szó, az önéletrajz nézőpontja azonos azzal a szemszöggel, amelyből a mindennapi ember környezetét és saját életét szemléli. Az önéletrajz egyedül önmagát mutathatja be belülről, élete többi szereplőit kívülről, szavaikon és cselekedeteiken keresztül ábrázolja, tudati folyamataikkal kapcsolatban feltételezésekre van utalva. Ez az ábrázolásmód erősen emlékezteti az olvasót saját tájékozódási lehetőségeire, s ezért teljesen magától értetődőnek, vonzóknak találja. Vagyis rendkívül valószínűnek.

Ennek a nézőpontnak és a mindennapi élet nézőpontjának a teljes azonossága azonban csak látszólagos. Az önéletrajz kétségkívül műalkotás; irodalmon-inneni jel-

lege csak illúziókeltő hatású. A valóságban: nézőpontjának a szerepe s feladata éppoly bonyolult, mint bármely más műalkotás nézőpontjáé. Minthogy az önéletrajz formai szempontból a regényhez áll a legközelebb, nézőpontjának a jellegzetességei is emlékeztetnek egy bizonyos regényfajta – az én-regény, önéletrajzi regény – nézőpontjára a jellegzetességeire. Az ilyenfajta regényben a narrátor maga is szereplője a könyvnek, még pontosabban, tevékeny, középponti szereplője.

Az: ál-önéletrajzi regény esetében, amilyen például Gide könyve, A mennyország kapuja, mivel tudottan fiktív alkotásról van szó, az író nem téveszthető össze a narrátorral, sem a főhőssel, viszont narrátor és főhős egy és ugyanazon személy. Az önéletrajz olvasója viszont tudja, hogy – mivel nem fiktív művet tart a kezében – az önéletrajz írója és narrátora azonos, amiből az következik, hogy ebben a műfajban író narrátor és főhős gyakorlatilag elválaszthatatlan egymástól.

Valójában nem egészen így áll a helyzet. Ha író és narrátor azonosságát el is fogadjuk, mint a műfaj egyik alapfeltételét, a főhőst és a narrátort már semmiképpen sem azonosíthatjuk egymással. Sőt, a kettőt elválasztó *distancia* az önéletrajz formálásának egyik lényeges eleme.

(A *distancia megjelenése*) Látszólag pedig az volna a legegyszerűbb, ha a narrátor teljesen azonosulna a főhőssel: a mű elején jelezné, hogy ő maga az a hős, akinek a kalandjait itt elbeszéli, azután pedig már magukra az eseményekre bízna a szót. Vagyis nagyjából időrendben mondaná el életének a történetét. Ebben az esetben az elbeszélésnek ahhoz az alapvető, s objektívabb formájához kerülne közel, amelyet Emile Benveniste úgy jellemez, hogy „az események itt látszólag önmagukat beszélik el”; egyedül az első személy *énje* jelezné az író-narrátor jelenlétét.

De az önéletrajz nem egyszerűen egy történetet ír le, hanem – s ez könyvének a lényege – egy személyiség kifejlődését. Könyve egyetlen nagy ívben igyekszik átfogni, születésétől egészen a könyv írásának a pillanatáig, e fejlődés folyamatát, amiből az következik; hogy nemcsak a múlt emlékei érdeklik, hanem az emlékek felidézésének a mechanizmusa, s a felidézéshöz kapcsolódó gondolatok, érzések is. A narrátor eltávolodik a főhőstől; elbeszéli, de egyúttal elemzi, magyarázza, kommentálja is a múltat. Két idősíks keveredik tehát minden önéletrajzban: az egyik a megírás jelene, mely a fejlődési folyamat állandónak tekinthető végpontjának felel meg, a másik a múltat, a fejlődés különböző fázisait tükrözi. A kettő keveredése tehát egyrészt az elbeszélő és az elemző szakaszok váltakozásában nyilvánul meg, de tulajdonképpen az önéletrajzoknak szinte minden mondatában megfigyelhető. A múlt eseményeinek az elbeszélésekor a narrátor szinte sohasem mulasztja el jelezni, hogy ő is jelen van. André Gide önéletrajza például így kezdődik: „Szüleim akkoriban egy Médicis utcai, negyedik vagy ötödik emeleti lakásban laktak, ahonnan néhány évvel később elköltöztek, és amelyről *semmitéle emlékem nem maradt*. Egyedül az erkélyt látom még, jobban mondva, azt a kilátást, amely az erkélyről nyílt...” Az önéletrajz gyermekkori képek felidézésével kezdődik, de az író nem mulasztja el annak tudatosítását, hogy ezeket a képeket egy ötven éven felüli férfi szemével látjuk. Az olvasó nem adhatja át magát teljesen a történet varázsának, folytonosan aktív részvételre, állásfoglalásra kényszerül. Ez a fajta, az élőbeszédhez közelálló előadásmód ugyanis, mint Benveniste megállapítja, „egy előadót és egy hallgatót tételez fel”, és az előbbinek azt a szándékát, hogy az utóbbit valami módon befolyásolja.” De az önéletrajzi elbeszélésnek ez a kétarcúsága egyúttal a formálás új lehetőségeit is kínálja az írónak.

3. AZ EMLÉKEK RENDJE

Minthogy az önéletrajz állandóan egybejátszat múltat és jelent, összevet kiindulópontot és végeredményt, semmi oka sincsen arra, hogy élményeit megtörténésük időrendjében mondja el. A kronológia inkább az objektívabb elbeszélési formához kapcsolódik; itt viszont az emlékező emlékezet esetében, mivel a múlt képei nem kronologikus rendben bukkannak elő, az írónak szabadságában áll más módszert választani. Tudatunk szabadon mozog az időben előre s hátra, s így az ábrázolás is haladhat az

időben előre- vagy visszafelé: az író tetszése szerint választhatja meg a néki legalkalmasabbnak tetsző módot.

Ennek az elméleti lehetőségnek nagyonis tudatában vannak. Julien Green például így vezeti be önéletrajzának első kötetét: „Bármit... Bármit leírni: talán ez a legjobb módja a fontos témák megközelítésének, talán ez a legrövidebb út a legmélyebb rétegekhez. Azt elmondani, ami az embernek az eszébe jut, emlékei nyomán. Emlékeztünkől minden rendezetlenül tör elő. Ezt a rendezetlenséget fogom utánózni. Amikor múltam felidézése indulok, nincsen pontos útitervem.”

Green elképzelése szerint tehát az önéletrajz másképp építkezik, mint a többi elbeszélő műfaj: valami sajátos spontaneitás irányítja, s egyedül a működésben levő emlékezet az a középpont, az az összetartó erő, mely a mű struktúráltságát biztosítja. Ily módon elméletileg eléggé tág lehetőségek nyílnak az önéletíró előtt. Minden erőltettség nélkül szakíthat a kronológikus felépítéssel, s felhasználva az emlékezés folyamatának a természetességét, a legkülönbözőbb formai megoldásokkal próbálkozhat.

Az önéletrajz azonban nem a merész újítók műfaja: művelői többnyire a regénytechnikában már elfogadott megoldásokat alkalmazzák. Elsősorban azok a művek lehetnek a segítségükre, amelyeket Jean Rousset az „emlékezet regényeinek” nevez. Ezekben a regényekben, mondja Rousset, „a múlt nem megtörtént események lezárt folyamataként jelenik meg, hanem úgy, mint egy feltáratlan, félig-meddig ismeretlen, nagy kiterjedésű terület, amelynek belső összefüggéseit, jelentéseit, s a jövőbe mutató erővonalait éppen az emlékezet tervszerű tevékenysége deríti fel.”

Az egységes nézőpont nagy előnye, hogy bizonyos mértékig összefogja a cselekményt: mindvégig egy tekintet, a narrátoré, követi a narrátor múltbeli énjének, a főhősnek cselekedeteit. Kézenfekvőnek látszik tehát az a megoldás, hogy az író elsősorban élete töréspontjaira, nagy válságaira irányítsa figyelmét, s azután ezekből kiindulva, asszociáció-sorok segítségével tárja fel egymás után múltjának legjelentősebb rétegeit.

Az önéletírók többsége azonban csak részben vállalta ezt a módszert, s legtöbbször a múlt századi regény nyugodtan előrehaladó időrendiségével vegyítette. Rácáfolva fent idézett elképzelésére, Green is, akárcsak Sartre vagy Beauvoir, klasszikus én-regényként indítja önéletrajzát.

A legtöbb önéletíró úgy dolgozik, hogy az önéletrajzában bemutatott időszakot egy-két vagy hároméves egységekre bontja, azután, ezeken az egységeken belül már szabadon mozogva, az imént leírt módszert követi. Így nagyjából megmaradt az időrendiség, de az önéletíró ugyanakkor kihasználja a narrátor és a főhős közötti distancia meglétéből adódó lehetőségeit is.

4. ELBESZÉLÉS, LEÍRÁS, KOMMENTÁR

Az önéletrajz egy történetet mond el, amelybe minduntalan betör a jelen. Behatol szinte minden mondatába, de jelenlétének mértékét nem annyira ez a folytonos jelzés-szerű jelenlét, hanem inkább az *elbeszéléselemek aránya* határozza meg. Az események részletező elbeszélése és a leírások adják vissza lényegében a múltat, az események rövid összefoglalásához kapcsolódó megjegyzések, kommentárok s az önálló elemzések a jelent.

Az elbeszélés-elemek helyes arányainak a kialakítása az önéletrajz egyik legkényesebb kérdése, s olyan kérdés, amelyet minden szerző másként és másként old meg. André Gide például viszonylag ritkán szól bele a történet folyásába – egy-egy hosszabb szakaszt foglal össze vagy különlegesnek fontosnak érzett eseményeket kommentál –, és akkor is szinte csak az olvasót figyelmeztető: nem fiktív történetet olvas.

Jean-Paul Sartre-nál viszont – ez az ellenkező véglet – a kommentár csaknem ugyanannyi helyet foglal el, mint a narráció és a leírás. Akárhol üjtük fel A szavakat, mindenütt ezzel a jelenséggel találkozunk. A könyv közepe táján például remek, érzékeltes leírást találunk a század eleji moziról, ahová a kisfiú anyjával együtt járt: „Az emberek szemüket dörzsölték, felfedezték a mellettük ülőket. Katonák, környékbeli

háztartási alkalmazottak; egy csontos aggastyán bagót rágott, fedelen fejű munkásnők hangosan nevetgéltek: más világ volt ez, nem a mienk; még szerencse, hogy imitt-amott, a sok fej fölött néhány kalap imbolygott megnyugtatóan." Majd Sartre minden átmenet nélkül így folytatja: „Boldogult apámba és nagyapámba, akik rendszeresen a második emeletre jártak, a színház szigorú társadalmi rangsora beléoltotta a szertartások tisztelőt: ha sok ember van egy rakáson, kötelező szertartásokkal kell egymástól elválasztani őket, különben halomra ölik egymást. A mozi ennek ellenkezőjét bizonyította: a nagyon vegyes közönséget egyesítette valami, s mintha nem is ünnepély, hanem katasztrófa tette volna; az etikett meghalt, s ezzel végre leleplezte az emberek közti igazi kapcsolatot, az egymáshoz való ragaszkodást.”

A szavaknak ezt a részletét azért érdemes kissé hosszabban idéznünk, mert az világlik ki belőle, hogy az önéletrajz jóval több magyarázó, elemző anyagot bír el, mint azt általában gondolni szokták. Az ilyen lényegretörő, gyors, világosan követhető elemzések Sartre-nál sohasem öncélúak, s ezért nem is törik meg a könyv lendületét: a cselekményesség megmarad, és az önéletrajz nem válik „nehéz” olvasmánnyá. A most idézett elemzőrész például egyrészt zökkenő nélkül vezet át az elbeszélés folytatásához („Anyám vérszemet kapott, s elvitt a körüli mozikba. Láttam a *Zigomárt*, a *Fantomast*...”), másrészt olyan jelenségeket tár fel, amelyeknek kétségtelen hatásuk van a főhős személyiségének további fejlődésére.

A múlt eseményei tehát kettős világításban jelennek meg. Az író leírja előbb az 1912-es párizsi mozit, az akkori filmeket s a korabeli közönséget úgy, ahogyan azt a hétéves Jean-Paul látta, pontosabban, ahogyan a hétéves Jean Paul emlékeit a narrátor negyven-ötven évvel később felidézi, majd a második fázisban, már felnőtt szemmel visszapillantva a századelő eseményeire, megállapítja, mi is volt a korabeli mozi szerepe a társadalom életében, és hogy a mozinak ez a sajátos jellege milyen módon befolyásolta az ő későbbi fejlődését. („Meg is utáltam a szertartásszerűséget, s megszerettem a tömeget; sokféle tömeget láttam később, de sohasem éltem át ezt a mezítelenséget – egészen 1940-ig, a XXII. D számú németországi hadifogoly-táborig.”)

Az önéletrajz tehát bátran élhet, és sokszor él is, a kommentár lehetőségeivel. De mivel ezeknek a kommentáló részleteknek a sűrűsége az egyes önéletrajzokban rendkívül eltérő lehet, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a kommentároknak és az elemzéseknek a szövegbe való beépítése elsősorban minőségi és csak másodsorban mennyiségi probléma. Nagyjából ugyanazt állapíthatjuk meg róla, amit Lukács György a részletek szerepéről a műalkotásban: „művészileg csak akkor jogosult teljesen, ha egy jellemet, egy helyzetet stb. új, a főproblémával összefüggő oldalról világít meg, ha lényegéből olyasvalamit jelenít meg, ami egyébként rejtve maradna.”

Az önéletrajz elemző, kommentáló részletei nem jelentenek holt terhet, visszahúzó erőt, ha egyrészt szervesen illeszkednek a szövegbe, vagyis nem állítják le, hanem továbblendítik a cselekményt, másrészt, ha az események újszerű megvilágításával érzékelhetővé teszik a főhős fejlődésének törvényszerűségeit. De ebben az esetben felhasználásuk nemcsak jogosultnak, hanem szükségszerűnek is látszik.

5. MÉG EGYSZER A DISTANCIÁRÓL

Az önéletrajznak lényeges jellemzője az a distancia, amely a narrátort egyrészt a főhőstől, másrészt az olvasótól, harmadrészt pedig a többi szereplőtől elválasztja. Ez a távolság adja meg alapvetően a mű hangnemét, ez határozza meg, milyen mértékben azonosulhat az olvasó a főhőssel vagy a könyv más szereplőivel. A háromféle distancia kétségkívül összefüggésben van egymással, de közülük a narrátor és a főhős közti a legfontosabb. Az önéletrajznak ugyanis legelső feladata, hogy meghatározza viszonyát saját múltjához.

Ennek a viszonynak rengeteg fokozata van, a nyílt apológiától egészen a legkegyetlenebb mazochizmusig. A legtöbb önéletrajz azonban bizonyos egyensúlyi helyzet elérésére törekszik, a megértő szemlélet és a mélyreható, a jelenségek mögé is beható ábrázolás együttes alkalmazására. Amikor nincsen meg ez az egyensúlyi állapot,

a könyv hangneme rögtön módosul: Romain Rolland-nál például olykor a felszínen maradó, a múlt szépségeit túlságosan is idillikus színben feltüntető részletek érzélgőssé teszik a hangütést; Sartre, A szavakban, nagyon távolról s kívülről szemlélve gyermekkori önmagát, szükségszerűen gunyorossá válik; Malraux viszont fennköltté és magasztossá, amikor, mint narrátor, teljesen azonosul múltjának bizonyos szerepeivel.

A narrátort a többi, csak kívülről ábrázolható szereplőtől szükségképpen nagyobb távolság választja el, mint a saját ifjúkorát képviselő főhőstől. Hogy mekkora, az általában a narrátor-főhős distancia függvénye. A szavak narrátora például a könyv többi szereplőjét: Anne-Marie-t, a nagyapát és a nagyanyját éppoly távolról, éppoly hűvös tekintettel figyeli, mint a főhőst; Julien Green anyját éppoly kegyetlenül őszintén, de ugyanakkor megértően ábrázolja, mint ifjúkori önmagát. Ez az anya-figura egyébként szép példája a kiegyensúlyozott ábrázolásnak: Green nagy pontossággal írja le azokat a jeleneteket, amelyek élete nagy tragédiája, a homoszexualitás felé irányították, nem leplezi, inkább kiemeli anyja hibáit (a gyermekkori szexualitás megnyilvánulásainak durva elfojtását, az ijesztgetést), az ábrázolás árnyaltsága következtében azonban az anya végül mégis a könyv legvonzóbb alakjaként marad meg az olvasó emlékezetében.

Az olvasó persze legszívesebben a főhőssel azonosul: minthogy belülről követheti egy ember fejlődését, folytonos összehasonlításokat tesz a maga élete és a főhős élete közt, beleéli magát a mű helyzeteibe és elgondolja, mit cselekedett volna ő a hős helyében; vagyis a műalkotás mozgása éppúgy magával ragadja, mintha fiktív prózai elbeszélést olvasna. De szívesen azonosul a narrátorral is: így, mintegy tapasztalatai birtokában, bizonyos távolságról és felülről ítélheti meg – a narrátorral együtt – a főhős és a többi szereplő cselekedeteit.

Nyilvánvaló, hogy a narrátor és a főhős közti distancia határozza meg elsősorban az olvasó helyzetét: ha ez a távolság csökken, az olvasó is közelebb kerül mindkettőjükhöz, de különösen a főhőshöz; ha növekszik, eltávolodik a főhőstől és inkább a narrátorhoz közeledik. A két pólus (narrátor és főhős) vonzása mindenestre jelentős hatással van az olvasóra, feszültségben tartja és végeredményben folytonos állásfoglalásra készteti.

6. ELŐRE UTALÓ ELEMELK ÉS KOMPOZÍCIÓ

Az önéletrajznak a tényszerű hitelességhez való ragaszkodása azt a látszatot keltetheti, hogy az önéletrajz nem áll módjában ugyanazokat a formai fogásokat használni, mint például a regényírónak, hiszen könyve cselekményének az anyagát nem tetszése szerint választja ki, hanem már szinte készen kapja. A valóságban azonban nem így áll a helyzet: az önéletrajz anyagáról szólva már láthattuk, hogy az író viszonylag bőséges anyagból nemcsak választhat: *választásra kényszerül*.

Az élet mindig nyitott, a műalkotás – így az önéletrajz is – szükségszerűen zárt. Vagyis az önéletrajz egy zárt idő-tér összefüggésben dolgozik, s amikor műve megírásához kezd, ismeri már a befejezést. Az előre utaló motívumokat tehát ő maga választja ki jelene ismeretében.

(*A cím mint előreutalás*) A cím rendkívül fontos része minden műalkotásnak, hiszen, mint Eberhardt Lämmert megállapítja, „meglehetősen közvetlen utalásokat nyújt a történet, a téma vagy a mű értelmének megértéséhez, még mielőtt az olvasó magából a szövegből felvilágosításokat szerzett volna.” Egyetlen önéletrajz sem hanyagolja el ezt a lehetőséget, akármelyiket idézzük, látható, hogy a cím nagy gondal választotta ki. Sartre-nak például elsődleges célja az irodalom bűvkörébe került s onnan évtizedeken át szabadulni képtelen író bemutatása: szándékát pontosan jelzi nemcsak az egész könyv, hanem a könyv első és második részének a címe is, *A szavak*, *Olvasni, Irni*. Sokat mondó s az olvasót szinte provokáló címet adott önéletrajzának Déry Tibor: *Ítélet nincs*. Az önéletrajz címe, éppúgy mint bármely műalkotás címe, tehát előre tájékoztatja az olvasót az író bizonyos szándékairól; de teljes értelmét többnyire csak visszamenőleg, az olvasás folyamán nyeri el. A címe előre utal a cselekményre, s a cselekmény visszaüt a címre, amely csak eme dialektikus folyamat

eredményeképpen töltheti be teljesen funkcióját: eligazítja az olvasót az események közt, és elválasztja a lényegestől a lényegtelen.

(*Bevezető előreutalások*) Az előreutaló cím olyan formai elem, amely minden műalkotásnak szerves része. Van azonban egy másik fajta bevezető előreutalás, amely egyedül az önéletrajzban található meg. Az önéletrajznak azok a szakaszai ezek, amelyekben az író arról tudat, hogy saját életéről szólva hiteles tényeket fog elmondani, és képességei szerint mindenütt ragaszkodni fog a valósághoz. Ezek a részletek tulajdonképpen az írónak a saját művével és az olvasóval kialakítandó kapcsolatát határozzák meg. Az önéletrajz bevezető előreutalásának azonban a könyv műfaja, vagyis a mű, az olvasó és az író kapcsolatainak a megjelölésén kívül van egy másik funkciója is: utal a mű befejezésére.

Ha tudjuk, hogy önéletrajzot olvasunk, akkor már azt is tudjuk, hogy a mű semmiképpen sem végződhet a főhős halálával, ez az olvasó legelső bizonyossága. De ennél többet is tud; minthogy az önéletíró általában ismert ember, az olvasó már eleve többé-kevésbé tisztában van azzal, hogy mi a végeredménye annak a fejlődési folyamatnak, amely tulajdonképpen az önéletrajz tárgya. S nemcsak a teljes életművet áttekinteni képes retrospektív olvasó, hanem a kortársak is; Simone de Beauvoir emlékezéseinek 1963-as olvasói például már pontosan tudták, hogy az önéletrajz befejezése egy sikeres író, baloldali szemléletű, független embert állít majd eléjük, aki élesen szembenáll a polgári társadalom megnyilvánulásaival, különösen pedig a nők helyzetét meghatározó normákkal.

Vagyis az önéletrajz bevezető előre utalása már magában foglalja a befejezést is: a önéletrajzot olvasunk, nincsen szükségünk arra, hogy idő előtt, kíváncsiságunkat ki-elégítendő, fellapozzuk az utolsó oldalakat. Az író ezzel arra biztatja olvasóját, hogy figyelmét ne a befejezésre, hanem elsősorban magára a fejlődési folyamatra irányítsa.

(*Előre utalások a cselekményben*) S ennek a fejlődési folyamatnak a legjelentősebb szakaszaira: az életút töréseire, a nagy válságokra. Az önéletíró azokat az emlékeket, élményeit emeli ki múltjából, amelyek – úgy gondolja –, előzményei, okai, magyarázatai e nagy kríziseknek. Julien Green például, még mielőtt bármit is szólt volna élete nagy problémájáról, könyve nagy részletességgel írja le ezt a jelenetet: „Egy este Mary nővérem váratlanul ott termett az ágyam mellett. Nem vettem észre, hogy közeledik, de egyébként is, miért titkolóztam volna? hisz nem érezem magam bűnösnek. Egyetlen heves mozdulattal lerántotta rólam a takarót, és hangosan kiabálva anyámat hívta, aki odarohant hozzám, gyertyatartóval a kezében. A fényben úgy jelentem meg, amilyen voltam; semmit sem értettem, talán még mosolyogtam is, kezem a tiltott területen. Mindenki kiabált, és anyám, letéve a gyertyát, kiment a szobából, majd egy óriási fűrészfogú késsel tért vissza, amelyet kenyérvágásra használtak. „I'll cut it off!” kiáltotta, felemelve a kenyérvágást. Nem értettem, hogy mit mond. Igazság szerint semmit sem értettem ebből a köröttem támadt kavargásból. Lina, a szakácsné, elnevette magát, én viszont, látván anyám felháborodott arcát, zokogni kezdtem. Nővérem ekkor sügött neki valamit, azután betakart és megcsókolt. Elfújta a gyertyát, mindenki kiment és én elaludtam. Minden bizonnyal elfeledtem volna ezt a jelenetet, ha valamivel később nem idézik újból az emlékezetembe. De mindenképp azt kell gondolnom, hogy nagyon mély nyomokat hagyott bennem.”

Talán nem felesleges hosszabban elidőznünk ennél a jelenetnél, mert rendkívül tipikus: minden önéletrajzban lépten-nyomon találhatunk ilyen fajta előre utalásokat. Ezek tulajdonképpen két részből állnak: az író előbb részletezve, igen szemléletesen leírja a fontosnak érzett eseményt, majd rövid kommentárt fűz hozzá, amelyben vagy sejteti (mint ebben az esetben) vagy pedig nyíltan ki is mondja, milyen mértékben határozta meg későbbi fejlődését egy-egy ilyen pillanat.

Az előreutalások rendszere átszövi az önéletrajzot, amely tehát, minden látszat és az önéletírók minden ellenkező állítása dacára, nem spontán módon összeálló, hanem teljes következetességgel felépített történetet mond el. Az előreutalások rendezőerőként működnek, és a kaotikus élményanyagot zárt totalitássá fogják össze. Ezeknek az előreutalásoknak az alkalmazása az önéletíró számára tehát feltétel is: nélkülük a műfaj nemigen jutna túl az információ szintjén.

(*Befejezések*) A teljes formálásnak fontos eleme az elbeszélést megnyugtató módon lezáró befejezés is. Az önéletrajz, ha befejezés-változatait vizsgáljuk, azokhoz az elbeszélő művekhez áll közel, amelyekben az író a történet lezárása után még szükségét érzi, hogy – akár egy epilógusban, akár utalások segítségével – túlmutasson a befejezésen. Az elbeszélt eseményektől eltávolodva így enyhíteni tud a feszültségen s egyfajta nyugalmi állapotot teremt.

Az önéletrajz egyik alapvető sajátossága, hogy olvasója a főhős múltjának egy szakaszát megismerve, megismerkedik a narrátor jelenével is. Amikor a fejlődés kezdeti szakaszáról olvas, nagyjából tudja már, mi a végeredménye ennek a fejlődésnek. vagy más szóval, a történet lekerekítettsége nagyrészt már a bevezetésben adott. A kivezetésnek itt tulajdonképpen az a funkciója, hogy a főhős történetének befejező-dése és a narrátor jelene közti időtartamot átívelje.

Ez kétféleképpen történhet. Az egyik a moralizáló, a tanulságokat összefoglaló, néhány lapos befejezés, amely tulajdonképpen egy nagyon régi irodalmi hagyomány felújítása: így fejezi be Sartre A szavakat, Simone de Beauvoir A dolgok hatalmát. E könyvekben az életút döntő szakaszának a tanulságai szükségképpen meghatározzák a további – a narrátor jelenéig terjedő – időszakot.

A másik fajta befejezés (ide tartozik például az Egy jó házból való úrilány emlékei) eseménnyel: korszakzáró, de ugyanakkor távlatokat nyitó eseménnyel fejezi be a könyvet, s általában csak egy-két szóval utal, mintegy eligazítandó az olvasót, ennek az eseménynek a világosan kivehető következményeire.

7. AZ ÖNÉLETRAJZ KORLATAI

Az eddigiekben az önéletrajzok közös formai sajátosságait, más szóval a műfaj századunkban kialakult struktúrájának a lényegesebb vonásait próbáltuk meghatározni. Vizsgálataink során azt állapíthattuk meg, hogy az önéletrajz viszonylag – legalábbis más prózai elbeszélő műfajokkal összevetve – kötött műfaj, vagyis van néhány olyan követelménye, amelyet az önéletrajz nem hanyagolhat el büntetlenül. Ezek a követelmények: az anyag kiválasztása és elrendezése, az egységes nézőpont, a természethű ábrázolás stb., azonban egyúttal korlátok is, amelyek eléggé mereven körülhatárolják az önéletrajz lehetőségeit.

Az önéletrajz legelső korlátja az anyag megválasztásából adódik: míg a regényíró például, szabadon mozoghat a múltban, a jelenben (olykor a jövőben is); leírhat konkrét, esetleg meghatározatlan, vagy éppen jelképes színhelyeket; kedve szerint mutathatja be a társadalom bármelyik rétegét, szereplői életének bármely korszakát, addig az önéletrajz csak saját korát, saját társadalmi környezetét, a maga látta városokat és vidékeket ábrázolhatja.

Korlátozza az író a nézőpont is, amelyet nem váltogathat kedvére, mint a regény- vagy novellairó: az önéletrajzban minden a narrátor tudatának a tükrében jelenik meg. Az író egy módon enyhíthet csak ezen az egyöntetűségen, úgy, ha régi naplórészleteket vagy leveleket – más tudat tükrében megjelenő dokumentumokat – iktat be könyvébe.

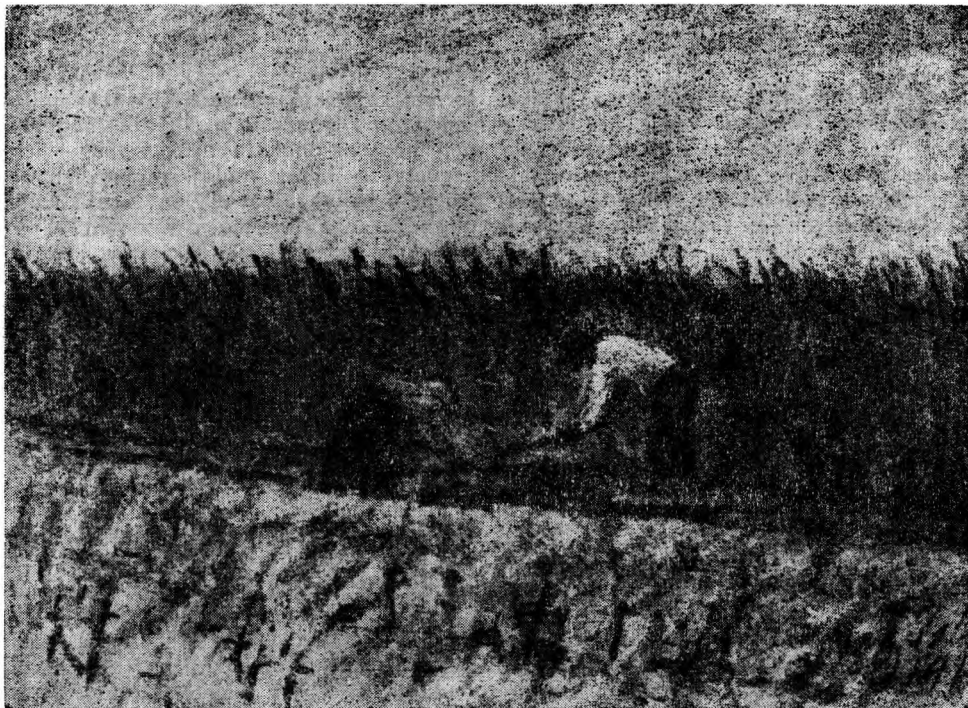
Az önéletrajz ábrázolásmódja a természethű realizmus; ebben a műfajban nincs helye a fantasztikumnak, a csodás elemnek, a groteszknek, a szimbolikus alakoknak, sem az álomképek és való képek összemosásának. Ebből a természethűségből mindössze egy, de eléggé kockázatos kiút kínálkozik, a főhős álmainak a leírása.

Az önéletrajz írója ugyanakkor le kell mondania bizonyos hatások eléréséről; ha a cselekmény felépítése során módjában is áll adagolni az érdeklődés fenntartásához szükséges feszültséget, könyvének a befejezése viszont mindig eleve adott. Nem alkalmazhatja a regényírók nagyonis kedvelt hatáskeltő eszközét: nem öltheti meg főhősét. Ha tragikus hatást akar elérni, más eszközökhöz kell folyamodnia.

A stílári újításoknak sem kedvez az önéletrajzi műfaj, az író t e tekintetben erősen megköti egyrészt az első személy kizárólagos használata, másrészt a természethű ábrázoláshoz illő világos és jól tagolt előadásmód.

A műfajnak tehát számos korlátja van, ez azonban semmiképpen sincs összefüggésben az egyes önéletrajzok művészi értékével: a maga korlátozott területén az önéletrajz éppoly mélyen kifejezheti korát, mint bármely más sikerült műalkotás. Körképet nem adhat, de lényeges tendenciáiban ragadhat meg egy-egy korszakot. Vagyis totalitása intenzív totalitás.

Korlátozott jellegéből másféle következtetéseket kell levonnunk. Noha az önéletrajz megold néhány olyan problémát, amely a modern regénynek nehézségeket jelent, mégsem veheti át a regénynek, századunk vezető elbeszélő műfajának a szerepét. Hiába születnek nagy jelentőségű, nagy művészi értékű, bármely regénnyel versenyre kelő önéletrajzok, az önéletrajz a maga viszonylag korlátozott tematikai és formai lehetőségeivel nem helyettesítheti teljesen a szinte végtelenszámú változatban megjelenő regényt. A regényműfaj a maga változatosságával, mindig nagyobb vonzerőt fog jelenteni. Az önéletrajzot mai képzeink szerint tehát úgy jellemezhetjük, mint eleven, életerős, de korlátai miatt lényegében másodrendű prózai elbeszélő műfajt.

ISTEN OSTORA

A nagy hódítók, nagy zsarnokok mindig is izgatták az utókor képzeletét. Itt van rögtön a titok: hogyan voltak képesek uralkodni, rákényszeríteni akaratukat a tömegekre? A marxista történelem-felfogás szerint a tömegek csinálják a történelmet, ám a közvélemény, a nép emlékezete mégis az uralkodók vagy a rendkívüli képességekkel rendelkező hősök nevét őrzi meg. A trójai háború nyilván nem csupán tucatnyi vitéz párviadala volt, Homérosz mégis oldalakat szán a hősök fegyvereinek, kiváló képességeinek leírására, Attila nevét is megtalálhatjuk csaknem minden nép mondakincsében. Nekünk, magyaroknak különösen kedvesen csengő név volt évszázadokon keresztül Anonymus téves történelem-magyarázata nyomán. Attila jelentette a nagyságot, az ősi hűj-hűjjal rohamozó virtust, a misztikus kódokba vesző szép multat, népünk eredetének önámító mondavilágát.

Lengyel József nem ilyennek látja. Azt a történelmi alakot formálja meg kisregényében, aki a leigázott gepidák, gótok, felperzselt városok, rettegésben tartott népek, az örökös harcra, hódításra hajszolt, állandóan fegyverben tartott hunok tudatában élhetett. A zsarnokét, aki úgy lett legendás történelmi személy, hogy nevéhez a megálázás és kegyetlenség „szerszáma”: a korbács kapcsolódhatott. Ki is mondhatjuk rögtön, hogy Lengyel József szándéka nem valamiféle deheroizálás! Nem mond Attiláról semmi újat, amit a róla szóló mondákból, krónikákból eddig ne tudnánk. Sőt! Tudatosan be is építi regényébe azokat a sztereotípiákat, amikkel az eddigi Attiláról szóló művek élnek. A regény mégis új Attila képet ad, sőt többet is annál. Ez a többlet a kisregény értéke, ettől lesz modern, izgalmas, ez ad a történetnek filozófiai mélységet is. Mert Lengyel József valóban a történelem felől közelít Attilához, s nem azért idézi fel, hogy hódolattal leírja tetteit, hanem hogy elemezze azokat. Attilában a zsarnokság egyszeri, egyedi változatát mutatja, be, de úgy, hogy megkeresi azokat a személyi és általános tulajdonságokat is, amelyek minden zsarnokra és zsarnokságra jellemzőek. Attila Lengyel Józsefnél félelmetes és gyűlö-

letes, már-már undorító. Az undorító vonások nem annyira a külsőben, mint inkább a belső tulajdonságokban jelentkeznek. Megtudjuk, hogy a zsarnok keménysége, – amit a világ és az utókor annyira csodált benne – nem is határozottságot jelent, inkább valami gyermeteg csökönyöséget és hiúságot. Egy önmagát sorvasztó, magányba toloncolt lélek egyetlen megnyilatkozása ez az állandó önistenülés – mások előtt, a képességek hiánya meleg, tartalmas és közvetlen emberi kapcsolatok kialakítására. Félelem mindenféle kritikától, amely a döntéseit, tetteit érhetné. Akit nem bírálhatunk meg, azt vagy megvetjük vagy isteníjük. Ám sem a megvetés, sem az istenítés nem konstruktív. Ezért is omlik a porba Attila életműve a halálával. Egy eszelős akarat kényszerítette ki a történelemtől, de mert másokat kizárt az alkotás lehetőségéből, személyével a mű érvényét, tartalmát is elvesztette. Amíg Attila újabb legelőket keres pásztor népének, jó fededelem, aki szolgálja a közösséget. A hódító háborúkkal azonban már pusztítja, a hódító katonává züllesztéssel demoralizálja is népét.

A zsarnokság és az erőszak elválaszthatatlanok. A pusztulás jár a nyomában, értékek devalválódása. Az isten ostora végig-suhintott Európán. Attila alakjára igenis emlékezni kell – sugallja a regény – a zsarnokság természetrajzát jól kell ismer-ni, mert mint a hidrának újra és újra kinő a feje. Velejárója a sunyi szolgalelkűség, a felelős gondolkodás és a kritika halála. Detre, a szász, mindenben kiszolgálja Attilát, eltűri még azt is, hogy bohócot csináljanak belőle, de a fejedelem hálósobájába segíti a német királylányt, hogy végül is az végezzen a gögös tirannussal. Detre ellensége a hunoknak. Ezzel figyelmeztet is Lengyel. Az a vezető, aki nem teremt demokratikus légkört, aki minden kritikát, intést, tanácsot ellenséges gesztusként érték-el – végül is veszélybe sodorja a rábí-zottakat, de önmagát is. Attila birodalmát tulajdonképpen ő maga, a fejedelem pusztította el. Bizánc, a „gyenge”, ahol a bölcs Priscosban tovább éltek „a római erények”, ahol a császár nem egyedül döntött, hanem mindig kikérte a megfelelő szakemberek véleményét, ezer évvel élte túl Attilát. A zsarnokság mëtely, pestis, El-vész az is, aki enged neki. „Egy lombardiai város elé ér a hun sereg. A város ka-

pui *engedelmesen* (a kiemelés tőlünk) megnyílnak..." „A hun sereg lerombolja a város falait, és vonul tovább. Aquilea cölöpöket ver, a tengerre épít várost. Priscos rötör Velence jövődö dicsőségéről diktál az írónaknak. Szentenciái máig érvényesek. „Hadvezér egy személy legyen, de államot kormányozni csak tanáccsal lehet". ...Száz közepes, egyenként nem kiváló, de együtt lelkiismeretes tanácsos jobb, mint a legragyogóbb kényúr... Ezért kellett Attila birodalmának Attilával együtt eltűnni a puszták homokjában." Ehhez semmit se kell hozzátenni. Lengyel József történelmi vázlata nekünk is, rólunk is szól. Élettapasztalata, a magyar történelem érlelték benne ezeket a keserűen bölcs gondolatokat. A negatív példa int a jóra, hogy Attila ostora ne támadhasson fel a porból. (*Magvető, 1972.*)

HORPÁCSI SÁNDOR

Thurzó Gábor:

A RÁSZEDETTEK

Harmincegy-néhány novellát választott ki életművéből Thurzó Gábor, s ezek egymásutánjából, ciklikus rendjéből igyekszik az olvasó elé tárni elbeszélő művészetének legfőbb jellegzetességeit, alapelveit, Van valami, ami valamennyiben közös: a mesterség szinte tökéletes ismerete, a szituációteremtés és fokozás nagyszerű képessége, a párbeszéd leleményes bonyolítása, s első sorban ez a magyarázata, hogy olvasmányának szinte mindegyik írás izgalmas, fordulat, érdekes. A rutin ritkán válik gátjává a mélyebből fakadó írói szándék érvényesülésének. Thurzó szinte mindig elszakad valahonnan, szakít valamivel, s ugyanakkor eltéphetetlen szálakkal kötődik is ahhoz; majdnem mindegyik elbeszélésében érezni azt az átél, olykor drámai küzdelmet, ahogy a hatások és ellenhatások, a rokonszenv és ellenszenv szövevényéből igyekszik kiszakadni, s objektív hitellel rezzenés nélkül megrajzolt képet elénk tárni.

„Rühelli a próféta-ságot", ahogy Babits Jónás prófétája, tudatában van az író-ság szenvedésének és kínjának, mégis ír, és mint a közvetlenül a felszabadulás után

írt *A csontok* című elbeszélés mutatja: két-kedve, önön rendeltetésében és tehetségében kételkedve-hive vállalja magát, a sikerreket és kudarcokat, az emelkedőket és pályákat, mert ez mind hozzátartozik a pályája teljességéhez. Még azokban a nagy, leplező novelláiban is jelen van ez a ket-tösség, amelyekben egy életformával (*Térj vissza győztesen*), hamis morállal (*Bárány az akolban*), karrierizmussal és törtéttéssel (*Négyen a harminchatból*) számol le, még ott is felszínre tör belőle a leplezett, szemérmesen takargatott líra, ahol egy nép tragédiáját érezteti egy emberi drámában (*Az oroszlán torka*).

Tulajdonképpen mindig és mindenütt önmagát írja meg. Még olyan helyzetekben, olyan jelenetekben is, amelyekben az azonosulás igénye és látszata nélkül van jelen. Az oroszlán torka nagy gyónási jelenetében nemcsak a pap lelkiismereti problémája, miért adott annak idején feloldozást a miniszternek, amikor pedig láthatta, érezhette, hogy nemcsak egyéni sorsa kerül majd zsákutcába, hanem a gondjára bízott egész népé is. A latin ígéket mormoló szerzetessel együtt tépelődik Thurzó, az író és az ember is, és ugyanaz a kérdés szakad ki belőle: hogyan történhetett mindez, miképp nézhette öl-betett kézzel az embertelenség tobzódását, mert felrémlik benne a nagy igazság: vétke-sék közt cinkos, aki néma.

Bognár tanár úr balladája – ez is a múlt eszményeivel való szakítás jegyében született – hasonló kérdést transzponál: vajon miért nem vette észre a harminchat gyerek, hogy az a szigorúnak és következetesnek látszó nevelési alapelv, amely elnyomorta középiskolás éveiket, voltaképp ugyanúgy a második világháború örületét készítette elő, mint a föloldozott miniszter tettei? A Bárány az akolban pedig e nevelés-eszmény gyökeréig igyekszik ásni, amikor feltárja azokat a hatásokat és elveket, melyekkel az akkori uralkodó osztály a maga szellemében igyekezett nevelni a fiatal nemzedéket. A „nevelés" és a hatások kérdése különben is visszatérő tematikája Thurzó írásainak, ezt a komplexumot állítja *A hamis pénz* című regény középpontjába s ez legsikerültebb regénye, *A szent* alapkérdése is. A novellákban azonban élesebben, karikírozottabban fogalmaz, erre kényszerítik a műfaj törvényei, s erre saját adottságai is. S ezért válik ez a néhány elbeszélés, melyek megjelenésük idején nem

is egyszer viták és ellenérzések sokaságát kavarták fel, novellisztikájának legmaradandóbb darabjává.

Voltaképp a leszámolás és az elszakadás gesztusa a Négyen a harminchatból és az *Amen, Amen* alapproblémája is. Az előbbiben egy karrierista professzor alakjában keresi a választ arra a kérdésre: hol is az emberi önzés végső határa, s ha az elbeszélés befejezését kissé pedagogikusnak érezzük is, kétségtelen, hogy nagyon sok fontos, ma is égető kérdést vet fel benne, s maga a képlet olyan, hogy annak megoldása mindenkor súlyos probléma. Az Amen, Amen-ben metszi el végleg a múlt káros, torzító hatásaihoz kötő szálakat, amikor Schay dr. sorsában teljességgel éreztetni tudja a világ és a világérzés alapvető átalakulását, azt, hogy a felszabadulás óta eltelt időszak végérvényesen átértékelte a multat és számvetésre készítetett mindenkit. Thurzó nemcsak számot vet ebben az elbeszélésében, hanem állást is foglal. Nem ítélkezik, hanem csendes, de nagyon átélt, objektív érvek alapján szakít a múlt meghaladottnak, túlélnek érzett örökségével, s ebben a maga írásművészetének is új pers-

pektíváit sejteti, még akkor is, ha a későbbiekben ritkán és le ennyire a problémák mélyére.

Az ember, az individuum s az emberi kapcsolatok általában, novellisztikájának másik mozgatói. Ez a gondolatkör kezdetről jellemzi írásait, de korábban inkább hatások, örökölt sémák szerint igyekezett megközelíteni e kérdéseket, s elsősorban ezért mondott annak idején megsemmisítő, fájó, de jogos bírálatot róla Örley István a Magyar Csillagban. Utóbb egyre kevésbé béklyózták a maga választotta minták, s ekkor elbeszéléseinek új ága sarjadt, olyan ág, amely ma is termést hoz, bár e termés szükségszerűen keserű, kiérleletlen gyümölcsöket is rejteget. Néha mintha elragadná személyes indulata, vélt vagy valódi sérelme, s a pillanat ihletésében komorabb képet fest az érzelmekről és a kapcsolatokról, mint amilyenek azok valójában. *A földi maradványok* című elbeszélés, mely a *Meddig lehet angyal valaki?* alapjául szolgált (ezt a darabot joggal marasztalta el a kritika), egy hamis – vagy annak érzett – barátság története. Az író azonban szinte kizárólagosan a leszámolás vágya kerí-

tette hatalmába, s amikor „kikészíti” a sikeres, köztisztelőtben álló, voltaképp azonban „embertelen” barátot, csak a mérleg egyik serpenyőjébe helyez új súlyokat, alig szól azonban a halottról, akinek pedig példázat-szerepet szánna. A mérleg egyensúlya szükségszerűen felborul, az írói szándék pedig nem teljesedhetik. A kapcsolattalálás és kapcsolatteremtés lehetőségét tagadja *A telek és az öregember* című elbeszélés is, aztán *Who's who?* s a *Lanovka* végérvényesen megoldatlan konfliktusa, amely mintha azt sugallná, hogy az emberi sorsok párhuzamos egyeneseként futnak egymás mellett, melyeknek nincs és nem lehet találkozási pontjuk. A tanú utolsó képe („Beszállt. A taxi elment. És én ott álltam a járdán, vártam, hátha előbukkan egy másik.”) sejlik fel az olvasóban. Persze, jön majd egy másik taxi, de az már sosem éri el az előzőt, amely jóvátehetetlenül magával vitte a megbocsájtás és a boldogság lehetőségét.

Kétségtelen, hogy az utóbbi években megsohasodtak a kérdőjelek Thurzó írásművészetében. Megpróbált menekülést találni, *Az istennő hajóra száll* Anatole France-ot idéző paradox helyzetében, vagy *A részvét lehetőségeiben*, de változatlan élességgel mered elé az a kérdőjel, melyet így ír körül a *Hopp! Vissza! Hopp!*-ban: „Azt sem hiszik el, ha őszinte vagyok. De azt sem, ha hazudom. Hát mit csináljak?” Rengeteg összetevője van e válságnak, az egyik kétségtelenül az, hogy a sikeres darabíró technikai virtuozitása nem mindig szerencsésen érvényesül a törékenyebb elbeszélésben, hogy egy hatásos poén vagy bemonadás, de akár egy egész jelenet is más akusztikát kap a színpadon és mást a novellában. De nem ez a lényeg. A *Magány, kutyával* s az összes többi elbeszélései is, melyben minden szeretetét, vágyódását és nosztalgiáját ezekre a már-már emberi jószágokra vetíti ki, jelzik, hogy Thurzó megértésre és szeretetre áhítozik, ezt keresi szüntelen, s ezt nem sikerül most maradéktalanul megtalálnia. Ő is valahogy úgy tájékozódik most a világban, mint a *Vak a világosságban* főhőse, egy hibás mozdulat után elbizonytalanodva, tétován. Felesleges volna elbeszéléseiben ennek bizonyosságát keresnünk, rámutatnunk azokra a pontokra, ahol e tévedhetetlenül biztos kéz megremeg s az éles tekintet homályossá válik. Felesleges, mert minden író életében vannak olyan idő-

szakok, amikor erőt kell gyűjteni, amikor felkészül a következő feladatokra. Thurzó utolsó elbeszélései ennek az erőgyűjtésnek a periódusában születtek, amikor nem az érték a döntő, hanem maga a mű, az írás folytonossága. És biztosak lehetünk abban, hogy nemcsak ő csodálkozik rá a Vezűv tündöklő kéksége fölött kelő napra, hanem mi is e máris maradandó értékeket felmutató novellisztika új emelkedésének lehetünk majd tanúi. (*Magvető.*)

RÓNAY LÁSZLÓ

Pozsgai Zoltán:

ADD IDE, BÁTÝÁM. A HÁTADAT

Ritka az olyan írói jelentkezés, mint Pozsgai Zoltáné. A szerző negyvenkilenc éves, évtizedek óta jelennek meg szépprózai írásai a folyóiratokban, lapokban, a Szombathely város Tanácsa jóvoltából most tette – most tehetette – első könyvét az asztalra.

Pozsgai Zoltán régebben a győri újságnál, majd a Veszprémben megjelenő *Napló* c. napilapnál dolgozott. 1969 óta Szombathelyen él és a *Vas Népe* c. lap főszerkesztője. Szerepelt a Szépirodalmi Kiadó által 1961-ben megjelentetett *A valóság vonzásában* c. irodalmi-szociográfiai gyűjteményben, a Veszprém megyei *Örökösök* és a Vas megyei *Évek, sugarak* c. antológiában. Számos elbeszélése látott napvilágot az *Életünkben*, a *Jelenkorban*, és a különféle napilapokban.

Az *Add ide, bátyám, a hátadat* c. kötet egy sajátos látásmódú, érett hangú íróval ismerteti meg az olvasót. A könyv tizenkét elbeszélésének jelentős része a Rábaköznek, Győrnek és vidékének egyszerű embereit, – az ott „mozgó világot” – mutatja be meleg rokonszenvvel, szinte szociográfikus hitelességgel. Ez a néppel való egybeforrottság és a szociográfikus jelleg a novellák legjellemzőbb jegye. Pozsgai a nyugat-dunántúli táj írója, s mint minden tehetséges „regionális író”, beemeli a képviselt tájegységet művészetével, hitelességével az egyetemes magyar irodalomba. A régi krónikások modern utóda, akinek minden írása tanúvallomás jelenünkről.

A szigorú válogatás – hiszen több évtized terméséből készült a könyv! – időbelileg a második világháború idejét s az azt követő éveket fogja be. Tematikailag találkozunk a győri Magyar Vagon- és Gépgyár bombázásával, a felszabadulással, a földosztással, a termelészövetkezetek gondjaival, etikai és egyéb kérdésekkel. Pozsgai tud érdeklődést kelteni, hangulatot teremteni. A pszichológia mindenütt meggyőző. A szereplők élő, igazi, hús-vér figurák: örömeik átélte vagy átélhető emberi örömök, konfliktusaik valóságos konfliktusok. A megoldások mindig emberiek, rokonszenvesek: a pozitív hősök megtalálják a maguk útját, s a tragikumba hanyatló sorsok is részvét-keltően tanulságosak.

A novellák írásmódja egyszerű, mérték-tartó, tiszta: a tájnyelvvél kissé színezett stílusa harmóniában van témaival. Szépek a tájleírásai, helyzetképei, dialógusai. Igaza van egyik kritikusanak, aki a „lappangó költőiséget” is jellemzőnek tartja Pozsgai írásaira.

Bár az *Add ide, bátyám, a hátadat* szükre szabott, jó válogatás, mégis e válogatásból kiemelnénk *A halottaskocsi*, a *Sír a mandula* és az *Eladó a Bozzy-ház* c. műveket. Ezek mutatják legjobban-legszebben a szerző írói erényeit. Pozsgai továbblépése is eme erények még következetesebb megvalósítása útján történhet, amellyel, hogy a tematikai tágitásra is felhívjuk figyelmét.

Ez a kötet a „jégtörő szerepet” is betölti: követhetik majd a továbbiak, egy nagyon rokonszenves írói életmű teljességéig.

KÁLDI JÁNOS

Tóth Judit:

KÉT VÁROS

A Tűzfalak után Tóth Judit második verse-kötete sem okoz csalódást az olvasónak. Fiatallirikus generációnk tehetséges tagjának sikerült asszonykori lírájába is átmenteni mindazt az értéket, mely már első kötetét jellemezte: a szemléletességet, a külső és benső történések iránt egyaránt érzékeny szellemi éberséget, a meditációt s érzést egybeolvasztó összetett valósággloriát.

A kötet nagy ciklusa – az anyaság és honvágy (pontosabban a „távolság és eltávolodás”) témakörébe tartozó versek sora – számos új, merész gondolatot vet fel, már az élményanyag szempontjából is. Merész és szokatlan az a *tudatosság*, amellyel Tóth Judit a terhesség, a vajúdás, az újszülött gyermek körüli foglalatosság mozzanatait versbe idézi, s a megérteni és megérteni akarás röntgensugarai alá helyezi. A költő itt olyan hitelességgel és egzakttsággal szól saját élményeiről, mintha azoknak külső szemlélője – méghozzá természetudományos szemlélője – lenne, ugyanakkor a biológia, a kémia, az őslénytani kifejezéseit, fogalmait kölcsönvevő versei megmaradnak vérbeli költészetnek, mert a precíz meghatározások, a kemény önvallatás és önanalízis végig humánus tartalmak, a szó legmélyebb értelmében vett életigenlés hordozói.

Szólni kell arról, hogy bár hagyományosan „női” témáról van szó a Születés ciklus verseiben, mégsem a romantikának az az ösztönösen bájos, kedves, csacsogó fél-angyal – fél-démona jelenik itt meg a versekben, akinek s amilyenek a múlt század *általában* a nők láttak. Ez a költő, aki itt szól minden ízében *intellektuális* anyja s intellektuális feleség, teljes értékű ember, aki látja és ismeri szerelmének, érzéseinek, anyai ösztöneinek minden elemét, aki a születésben érzi az esetlegességet, a „vér alatt” öntudatlanból kiszakadás kínját, a természet furcsa fukarságát az emberi jó osztásában (*Egy szűzhöz*), s felméri az első sírás felmérhetetlen – csak anyai érzéssel sejthető – rettenetét, világra ébredését. Sőt, azokkal a veszélyekkel is számol, amelyek a megszületett kis emberi lényt körüllebeghetnek majd: a magánnyal, a balsikerrel, a halállal, a Semmivel. Mégis, Tóth Judit költészete *mindennek ellenére* dicsőíti azt a „próza” tényét, amiben a kor embere gyakran pusztán terhet, felesleges gondot lát: a szülővé válását; s az avatott költő szavával vallja: „most az éjszakáimba beleharsanó / legvadabb fájdalomra is / érintéssel, tapadással, / kamrák, vérkörök, a szervek válaszával / tudok enyhületet.”

Ha kihagynánk az értelem kontrollját, szelektáló ítélő szerepét annak felmérésekor, hogy mit is mond ez a pár sor, Tóth Judit verséből akkor is – csakúgy mint a ciklushoz tartozó versek olvasásakor –

érezniük kellene, hogy ebben a költészetben több az ujjongás, mint a fájdalmas felkiáltás, több az öröm, mint az emberi számkivetettség elsíratása, az optimizmus, mint a borongás, s mindez anélkül, hogy a versekből hiányoznák a komoly, kiérlelt, s igazmondó filozófiai mondanivaló. (Csak utalhatunk olyan versekre, mint az *Anyaság*, *Mutáció*, *Születés*.)

Tóth Judit kötetének az anyaság nagy pozitív emberi ténye mellett sem elsikkadó másik témája a honvágyé, az otthonhoz, a szülőföldhöz való ragaszkodásé. Mint maguk a kötet versei is elárulják, a fiatal költőnő „új hazá”-t talált magának a férjhez menetellel, Franciaországot. De a „hazaváltás” nem jelentett számára válságmentes „eltávolodást”. Sőt, a szerző a *Két város* című ciklusban főként azt a kérdést feszegeti, hogy lehet-e egyáltalában „tökéletesen” asszimilálódni egy új környezethez, illetve, hogy ez az új környezet képes-e kiforgatni az embert régi énjéből? Tóth Judit válasza erre a kérdésre: határozott tagadás. A költő fájdalommal vegyes beletörődéssel vallja, hogy az ember egy új otthon is csak a gyermekkori élmények alapján tud elfogadni, s hogy az ember hasonlítja magához a környezetet és nem fordítva. Ugyanakkor mégis a mienkénél egy kissé nagyobb szabású ipari táj bontakozik ki előttünk a pontos megfigyelések, a szemléletes megjelenítés folytán Tóth Judit verseit olvasva, egy néha szimbolikusan sivár vidék, mely újból és újból harcra sarkall a megélhetésért, a fennmaradásért (*Külváros délután*, *A Szajna délkeleti partja*). Tóth Judit mondanivalója az egzisztenciális magányt sugalló környezetben is megmaradt bizakodónak, emberségesnek s ez változatlanul a kötet egyik legrokonzenesebb vonása. A költő versei arról vallanak, hogy az életet, választott sorsot maradéktalanul hordoznunk kell, s ebben a vállalásban rejlik valódi *felnoottságunk* s létezésünk értelme (*Február, játszóter, Tűzvész*). Ezen mondanivalók által nyújt Tóth Judit köteté kicsinységében is szinte eszményien maradó élményt: csaknem egyetlen felesleges szó nélkül, a feltétlen emberi becsületességet, őszinteséget, kemény emberi tisztaságot sugározza.

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

NÉMETH TIBOR GYÖRGY

Kunszabó Ferenc:

SÁRKÖZ

A „Magyarország felfedezése” sorozat új kötetének megjelenését felfokozott érdeklődés előzte meg. Kunszabó néhány korábban közreadott részlettanulmánya már sejteni engedte a vállalkozás méreteit, igényességét és újszerűségét; ám a könyv azért is különleges érdeklődésre számíthatott, mert a Sárköz zárt világa már évtizedekkel ez előtt felkeltette – igaz, elsősorban néprajzi és demográfiai különlegességeivel – a közvélemény figyelmét.

Az elkészült mű több is, kevesebb is a Sárköz „felfedezésénél” – erről azonban később.

Kunszabó könyvének legszembevetőbb sajátossága a dísztelenségre való szándékos törekvés. A bevezető kissé ironikus lakodalmi szokás-leírásától eltekintve szinte egyetlen néprajzi érdekességű sort sem talál benne az olvasó. Nagyrészt jogos is ez a puritanizmus, hiszen ha valaki a tájegység népművészetére, folklórára kíváncsi, dűskálhat az ilyen munkákban (ezeket talán nem ártott volna a kötet végén felsorolni!), mégsem helyeselheto teljesen, hiszen aki egyetlen könyv erejéig kívánja csupán a Sárközt „felfedezni”, joggal várhat ilyenfajta tájékoztatást is.

Bizonyos fokú ellentmondásra készlet az író módszere is, az tudniillik, hogy figyelmét szinte teljes egészében egyetlen községre, Sárpilisre koncentrálja. E választás részletes indoklása a könyvben megtalálható, s ha úgy tetszik, el is fogadható, – egy nagyobb tájegység bemutatását célzó szociográfiai munkában nem is vitatnánk célszerűségét, elvégre alkottak hiteles és országos érvényű remekművet például a puszták népéről egyetlen majorban megélt élmények alapján – ez esetben azonban nem bizonyos, hogy ez az elindulás volt a legcélravezetőbb. Ismeretes ugyanis, hogy a szűkebben vett Sárköz mindössze öt, a legtágabban értelmezett is legfeljebb egy tucat községre terjed ki, ezér talán célszerűbb lett volna szélesebb alapokon építkézni.

Mindezek nem okvetetlenkedő megjegyzések s annak tudomásulvételével íródtak, hogy mégiscsak az író a leginkább hivatott

arra, hogy a maga legalkalmasabb módszerét megválassza.

Kunszabó nem néprajzos, nem statisztikus, nem történész, még a közelmúlt krónikáirójának feladataira is csak másodsorban vállalkozik; ami őt elsődlegesen érdekli, az a rendkívül izgalmas kérdés: hogyan próbál ennek a tájnak a közelmúlt válságait talán az országosnál mélyebben átélő s megszenvedő „tösgyökeres” parasztsága az új világban berendezkedni, a szocializmus értékrendjének nem csupán elfogadjává, de alakítójává is válni.

Ez a probléma természetesen országos érdekű és sokakat foglalkoztat, Kunszabó érdeme, hogy e folyamatot nem csupán a magánélet szféráiban vizsgálja, ahogyan ezt általában tenni szokták, hanem ott, ahol az egyén a termelőmunkával találkozik: jelen esetben a termelőszövetkezet és az állami gazdaság különféle munkaszervezeteiben. Más szóval azokon a területeken, amelyeken az utóbbi években valamiféle szintézise születik a régi „vállalkozói” és a felszabadulás utáni másfél évtizedet jellemző „én elvégzem a magamét – az állam dolga, hogy gondoskodjon rólam” szemléletnek.

Ennek az újfajta, magasabb rendű s teljesen szocialista munkastílusnak és magatartási normának szenvedélyes nyomon követése a születés és izmosodás állapotában a könyv legfőbb érdeme s ez az, ami sok tekintetben pótolja néhány hiányérzetünket is.

Hogy csak néhányat említsünk közülük: nem mindig nyilvánvaló a kapcsolat a sárpilis tapasztalatok és az országos gondok között, s ez a hiány a könyv leggyengébb lapjain oda vezet, hogy az író a napi publicisztika területére téved. Ilyenkor, ha szenvedélye nem is veszíti el a hitelét, érvei mindenestre veszítenek erejükből.

A legjobban megírt fejezetben, a Szekszárdi Állami Gazdaság keretei között kialakuló új munkastílusról olvashatunk nagyon izgalmas oldalakat; szívesen hallottunk volna ugyanitt ezeknek az alakuló s alakító embereknek ízlésváltozásairól, művelődési állapotuk, világképük alakulásáról is. Hiszen akik olyan megdöbbentő erővel nyilatkoznak az ötvenes-hatvanas évek hányatásairól, talán mai örömeikről, bánataikról is szóra bírhatók lettek volna!

Ennyi azonban elég – talán sok is – a fenntartásokból! Kunszabó könyve tagadhatatlan egyenlenségei ellenére is sokkal

több, mint érdekes olvasmány: országos figyelmet ébreszthet egy olyan színtér iránt, amelyen jelenünk talán legérdekesebb történései zajlanak, s ahol jövőnk tekintetében is döntés születik.

(Szépirodalmi, 1972.)

CSULAK MIHÁLY

Jakov Ignjatović:

ÖRÖK VŐLEGÉNY

A szerb realizmus jeles prózaírójának most magyarul is megjelent regényét Jugoszláviában több ízben színpadra is alkalmazták. Az 1966-ban előadott adaptáció címe például ez volt: „Sofronije A. Kirić családja”. Valóban, ez a cím fejezi ki legjobban a regény tartalmát. „Der Verfall einer Familie” (egy család hanyatlása): a *Buddenbrook-ház* német eredeti alcíme akár Ignjatović regényének címlapjára is oda kerülhetett volna.

U. városában, a Duna partján él Sofronije Kirić – vagy ahogy ismerősei nevezik: Sofra – a jómódú szerb kereskedő. A helyszín felvázolásából kiderül, hogy ez az U. városka nem más, mint Szentendre. (A humanista műveltségű Ignjatović bizonyára tudta, hogy a város helyén az ókorban kelta-római település állott: *Ulcisia Castra*. Talán ezért is rövidíti a város nevét U.-nak.)

Thomas Mann regényére sem utaltunk véletlenül. Ha az újvidéki *Matica srpska* képtárában végignézzük a szerb XIX. század első felének portréit, sokszor szinte a *Buddenbrook* család lübecki patriciusai jutnak eszünkbe. A török időkben vagy közvetlenül utána Magyarországra betelepülő, eleinte igen nyomorúságos körülmények közt élő szerbség a Duna menti városokban, a Vajdaságtól egészen Győrig, a XVIII. században meggazdagodott, gazdasági tevékenységével polgári jómódra tett szert, egyes tagjai pedig a dzsentri soraiba is föl-emelkedtek. Az emelkedésnek azonban biológiai, társadalmi és morális hanyatlás lett a következménye. Az újvidéki portrékról jól leolvasható ez a gazdagodási, ugyanakkor dekadenciába és hanyatlásba vezető folyamat. Lényegében erről szól a regény is.

Sofra, a regény első felének igazi főhőse még módos, tekintélyes kereskedő-polgár. Életformáját megérinti az osztrák-német biedermeier, ugyanakkor nem egy vonásával a *csorbadzsi*-típusra emlékeztet, arra a balkáni – bolgár – kereskedő-polgári típusra, amelyet Ivan Vazov regényéből (*Iga alatt*) a magyar olvasó is ismerhet. Ignjatović, aki ezt a művét 1878-ban írta, természetesen még nem olvashatta Mann és Vazov később megjelent műveit, valami tipológiai rokonság mégis van közöttük.

„Egy család hanyatlása”! Sofra úr 1812 körül még gazdag kereskedő. Öt gyermekéből azonban kettőt, Pelagiját és Katicát korán elveszti, a harmadik lány, Lenka, egy bíró felesége lesz és elszakad a Kirić családtól. Sofra elveszíti feleségét is, két fia közül az egyik, Pera, elzúlik, valósággal deklaszálódik, gyanús üzletekkel tartja fenn magát, apját fosztogatja, sőt egyszer meg is akarja ölni. Marad a legkisebb fiú, Šamika, apjának utolsó reménysége. A fiatalember jogot végez, ügyvédi diplomát szerez, gyakorlatot azonban nem folytat, hanem a családi vagyonból éli a maga gáláns, nagyvilági életét. Mégis: „örök vőlegény” marad, apja halála után sem nősül meg, s agglagényként hal meg, hetvenéves korában.

Egy XX. századi író, aki olvasta Freud, Reich vagy Hirschfeld műveit, valami pszichikai-élettani defektust volna hajlandó keresni Šamika „örök vőlegénységében”. Ignjatović más, nem kevésbé meggyőző magyarázattal szolgál. Šamika nagy tisztelője a nőknek, szívesen látott vendége és rendezője a különféle báloknak, sőt kétszer igen komolyan gondol a házasságra is. Mindkét alkalommal egy-egy csöndes tragédia áll útjában. Egy környékbeli mészárosmesternek, Polacsek úrnak szép leányát, Lujzát akarja elvenni. Lujza kisasszony és sógornője, Matild asszony pártolná is a vállalkozást, az özvegy Polacsek azonban vakbuzgó katolikus, s nem akarja, hogy leánya olyan családba kerüljön, „amelyben nem az egyedül üdvöztető katolikus anyaszentegyház törvényei uralkodnak”. Az ugyancsak fanatikusan pravoszláv öreg Sofra pedig nem akarja, hogy fia Lujza kedvéért katolikus vallásra térjen. Meghiúsul az ügyetlenül kiagyalt szöktetési terv is.

A Kirić családban gyakori gyász esetek hátráltatják aztán Šamika házassági terveit. Végül mégis fellobban egy újabb, nagy sze-

relem. Apja halála után Šamika megkéri a Sokolović család leányának, Juca kisaszszonyának kezét. Juca azonban már súlyosan beteg, s bátyja szinte az utolsó pillanatban meghíúsítja az esküvőt, pedig a leányt boldoggá tenné, ha legalább mint Kirićné halhatna meg.

Érezhetjük, hogy ez a két tragikus család története meg Šamikát. Már maga is öregszik, még el-eljár a bálokba, az ismerős családokhoz, de házastársat nem talál. Amikor meghal, egykori menyasszony-jelöltjei már anyák, sőt nagyanyák, s megrendületen állják körül az „örök vőlegény” sírját.

A biedermeier-idill mögött tehát egy család hanyatlása és egy alapjában véve rokonszenves ember problematikus életsorsa áll. A regény első felének az öreg Sofra, második felének pedig Šamika a központi alakja. Háttérként pedig ott a XIX. század első felének Szentendrje és Pest-Budája, a balkáni hagyományok és a biedermeier-motívumok, a szerb, magyar és német világ találkozásának, keveredésének atmoszférája. Érezhető ez a környezet, az alakok rajzában, érezhető a beszéd- és életstílusban. Sajátos módon a *szarmatizmus* sem hiányzik, a régi lengyel nemesi világnak továbbélő reminiscenciái. A regény három fejezete ugyanis lengyel földön játszódik, amikor Sofra úr két kereskedő-társával, Čamčával és Krečarral megjárja a krakkói vásárt, s közben lengyel nemesek vendége lesz. Ignjatović nyilván értett lengyelül, bár az idézett lengyel mondatokat erősen szerbes helyesírással veti papírra.

Fel-fel villan néhány vonással Kassa és Velence képe is. Kassán végezte Šamika jogi tanulmányait, megismerte a városi „előkelő társaságot”, később pedig nagyobb velencei utazást tett. Különösen a velencei út leírása igen sikerült. Valószínűnek tartjuk: Ignjatović a maga egyéni tapasztalataiból ismerte Lengyelországot is, Kassát és Velencét is. Lengyel-Galícia és Velence a regény cselekményének korában a Habsburg-birodalomhoz tartozott: Szentendréről nem volt túlságosan nehéz eljutni oda. Tudjuk azt is, hogy Ignjatović életrajzában van két „homályos év”: 1851-ben Pest-Budán tartózkodott, 1853-ban pedig szülővárosában, Szentendrén bukkant fel. Arról, hogy hol töltötte ezt a két évet, sok legenda kelt szárnyra: beszéltek az idegenlégiről, Párizsról, Konstantinápolyról. A regény lengyel és velencei jelenetei azon-

ban mintha önéletrajzi emlékeket hordoznának. Az Ignjatović-életmű kutatóinak érdemes volna ezt a problémát kibogozni.

Abban egyetértenek a kutatók és kritikusok: az *Örök völgy* a szerb író legjobb műve. Az 1875-ben keletkezett, 1948-ban magyarra is lefordított *Respektus Váza* még eléggé széteső szerkezetű: néha inkább értekező próza, semmint regény. Az előttünk fekvő regény három évvel később, 1878-ban készült, s egyes darabosságai ellenére is sokkal magasabb művészi színvonalon áll.

Csuka Zoltánnak, Ignjatović szorgalmas fordítójának és népszerűsítőjének érdemeit külön hangsúlyoznunk kell. Ő fordította az *Örök völgy*-t is magyarra, és – amit nagyon fontosnak tartunk – rövid magyarázó utószóval látta el a regényt. Hasznos és üdvös eljárás ez, hiszen sok magyar olvasó talán most vesz először kezébe Ignjatović-regényt. Ilyenkor jó, ha legalább fő vonásokban tájékozódhatik a szerzőről, el tudja helyezni életművét térben és időben. A költőnek, fordítónak, irodalomtörténésznek egyaránt kitűnő Csuka ezzel is követendő példát mutatott. (*Forum Könyvkiadó – Móra Ferenc Könyvkiadó.*)

ANGYAL ENDRE

SOMOGY MEGYE MÚLTJÁBÓL 3.

Kaposvárott *Somogy megye múltjából* címmel Levéltári Évkönyv jelenik meg rendszeresen. Nemrég napvilágot látott az Évkönyv legújabb, harmadik kötete. Maga a tett is figyelmet érdemel: egy vidéki megye biztosítani tudja egy ilyen nagyszabású vállalkozás folyamatosságát. De ami ezen túlmutat, s a vállalkozás igazi jelentőségét adja: egy vidéki levéltárnak sikerül évről évre tartalommal megtölteni háromszáz nagyalakú könyvdalt.

Az Évkönyv a kaposvári levéltár tudományszervező tevékenységét bizonyítja. Az Évkönyvben megjelent tizenkét tanulmány egytől egyig a levéltár kezdeményezésére, a levéltár tudományos programjának keretében született. Az Évkönyv szerkesztője, Kanyar József meg tudta nyerni egy-egy

téma legkiválóbb hazai szakértőjét, országos tekintélyű művelőjét, ugyanakkor sikerült mozgósítania a helyben, Somogyban illetve a Dél-Dunántúlon élő kutatókat. Az Évkönyv harmadik számának tizenkét szerzője közül öten vidéken élnek.

A tárgyak időrendjében csoportosított dolgozatok szemmel láthatóan egy egységes kutatási terv megvalósítását szolgálják. Az Árpád-kortól a felszabadulás utáni időkig felölelik a magyar történelmet. Vizsgálódásuk kiterjed a mezőgazdaság (Maksay Ferenc: *Benedek-rendi gazdálkodás Tihanyban a XIII–XIV. századi struktúráváltozás idején*, Bakács István: *A somogyvári uradalom XIX. század végi gazdálkodásáról*), az ipar (T. Mérey Klára: *A gyárpar Somogy megyében a két világháború között*), a népmozgalom (Kubinyi András: *Dél-dunántúli parasztok városba költözése a középkor végén*), a művelődésügy (Kelemen Elemér: *A népoktatás Somogyban a kiegyezés előtti években*), a hitélet (Ladányi Sándor: *1721. évi vallásügyi vizsgálat Somogy vármegyében*) területére. Van közöttük forrásközlemény (Komjáthy Miklós: *A somogyi konvent II. Lajos-kori oklevelei az Országos Levéltárban*), s van egyéni kutatáson alapuló feldolgozás (pl. Iványi Emma: *A hidvégi „tumultus” – 1696*). A dokumentumokra is szükség van, mert megmentik a magyar múlt levéltárakban porló értékeit, s alapot adnak a további kutatás számára. A forrásfeldolgozások viszont az önálló anyagkezelésre adnak kiváló példát. Minden egyes írás Somogy megye múltjához tapad. A lábjegyzetek, hivatkozások fűzéssel felöltöztetett munkák a mélyebb és tisztább helyismeretet szolgálják, ugyanakkor a magyar történettudomány egy-egy részletkérdésének behatóbb vizsgálatát is segítik. A szerzők a helyi jellegű témát az egyetemes összefüggések hálózatába állítják. A nagy történelmi folyamatoknak viszont mindig megkeresik lokális színeződését. Az Évkönyv természetesen elsősorban a szakemberek érdeklődésére tart számot, s ma még jóformán föl sem tudjuk mérni, mekkora értéket és jelentőséget képvisel. A dolgozatok egy-egy megállapítása belekerülve a tudományos publikációk vérkeringésébe, még évek és évtizedek múlva is az egyetemes tudományosságot fogja gazdagítani.

A tallózó figyelem megáll egy-egy adat fölött.

Buda és testvérvárosainak lakossága a középkor végén az ország többi részénél jóval magasabb átlagban népesedett be a dél-dunántúli megyékből származó polgárságból. Mi bizonyítja ezt? A középkorban a név a mainál sokkal erőteljesebben vallott a család illetőségéről. A budai, pesti és óbudai polgárok között Kubinyi András igen nagy számban talált baranyai származásúakat. Nem kevesebb, mint tíz Pécsi nevezetű polgárt.

Kelemen Elemér a somogyi népoktatást vizsgálja a kiegyezés előtti években. A *Somogy* című lapban 1867-ben eleven vita zajlik tanügyi kérdésekről. A vitában a legdemokratikusabb nézeteket bizonyos Vikár János hetési református lelkész fejtette ki: „Vannak oly élőködők, kik csak alárendeltnek szeretnék még ma is tekinteni a népet...” A dolgok kapcsolatban vannak egymással. Ki volt ez a hetési lelkész? Ha a tanulmány hallgat is róla, nem árt tudni: a *Kalevala* fordítójának, a magyar néprajz-

tudomány úttörőjének, Vikár Bélának az édesapja.

A 46. lapon egy meglepő fotót találunk. A hazai románkori szobrászat eddig ismeretlen, csodálatos szépségű darabja. A relief Sámson harcát ábrázolja az oroszlánal. A képaláírás szerint: „Homokkő dobormű a XII. századból. Bakay Kornél 1972. évi somogyvári ásatása.” A leletről és az ásatásról egyetlen további sort sem olvashatunk az Évkönyvben. De érdeklődésünket máris felcsigázta a kép. Bizonyára az Évkönyv valamelyik következő száma közli majd Bakay tanulmányát. A 46. lapon csak egy fotó található. De jelzi a folyamatos-ság igényét, az Évkönyv szerkesztőjének szándékát.

A Somogy megyei Levéltár Évkönyve hivat épít Somogy megye múltja és napjaink élete és tudományossága között.

TÜSKÉS TIBOR

TIZENÖT ÉVES
A BARANYAI MŰVELŐDÉS

1957 óta jelenik meg Pécsen a Baranyai megyei Tanács művelődésügyi osztályának időszakos kiadványa. Kezdetben évente 2–3 alkalommal, az utóbbi években rendszeresen négyszer, 6–8 ív terjedelemben nyújt gyakorlati útmutatást a megye és Pécs közoktatási és közművelődési szakembereinek.

A kiadvány elsősorban módszertani jellegű s meghatározott rétegeknek szól, a közölt írások azonban igen gyakran általánosabb érvényűek és szélesebb körű olvasói érdeklődésre számíthatnak. Baranyai tárgyú közleményeinek egy része sem csupán helyi érdekű; más megyék számára s országosan is hasznosítható kérdéseket vet fel.

A Baranyai Művelődés hosszú idő óta három állandó rovattal dolgozik. Az *Oktatás* – *nevelés* rovat főként pedagógiai elméleti és módszertani írásokat foglal magába, a *Közművelődés* – korábban *Népművelés* – rovat a címben jelölt terület helyi kérdéseivel foglalkozó cikkeket gyűjti egybe, az *Ismerd meg Baranyát!* pedig helytörténeti és helyismereti munkákat közöl. Az állandó rovatok mellett többször olvashatunk *Meditáció* összefoglaló címmel vegyes témájú cikkeket, rendszeresen bemutatja a kiadvány a közművelődés területén dolgozó kiváló szakembereket, s időnként könyvismertetéseket is találunk benne.

A Baranyai Művelődés gondos szerkesztését mutatják az egyre gyakrabban jelentkező tematikus összeállítások. Ebből a szempontból is figyelemre méltó a legutóbbi két szám anyaga. Az elmúlt év őszén megjelent szám a pécsi Janus Pannonius ünnepségekhez kapcsolódik s szinte a teljesség igényével gyűjti egybe a különböző intézmények Janus-rendezvényeinek dokumentációját. A Jelenkor Janus Pannonius-számban is közölt néhány írás mellett helyet kaptak az összeállításban a Janus Pannonius Gimnázium jubileumi ünnepi beszédei, kiállítás-megnyitói, s beszámoló a pályázatokról, versenyekről. A jubileumi összeállításból kiemelkedik még Kardos Tibor: Gondolatok a Janus Pannonius-ünnepségekről, valamint dr. Tóth István: Janus

Pannonius családi vonatkozásai című írása. A Janus-számot az ünnepségekről készített igen gazdag fotó-dokumentáció egészíti ki.

A Baranyai Művelődés nemrég megjelent új száma több értékes oktatáspolitikai és pedagógiai cikket közöl, többek között Bocz József: A közoktatás továbbfejlesztése és Pávics György: A nemzetiségi oktatás néhány problémája című írását. A szám – anyagának jelentős részében – a III. dél-dunántúli népművészeti héten elhangzott előadásokat teszi közzé. Baranyai tárgyú írások mellett Somogy, Tolna és Zala népművészetéről olvashatunk; külön cikkek ismertetik a hetvehelyi fehér-edényes műhelyeket, a magyarhertelendi női fazekasságot, a bakócai gelencséreket, a somogyi népi fazekasokat, a siklósi és hárságyi kerámiát és a mohácsi fazekasságot.

Tizenöt éves fennállása alkalmából köszöntjük a Baranyai Művelődést, s a megye és Pécs iránt érdeklődő olvasóink figyelmébe ajánljuk.

ALTORJAI ISTVÁN festőművész képeiből rendezett kiállítást a pécsi Képcsarnok. A pécsi származású s itt élő művész első jelentős tárlatát február 15-én nyitotta meg Bereczky Lóránt művészettörténész. (Képkönyvön Altorjai István műve.)

Az újvidéki Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek 13. száma közli Nyiri Antalnak „Csefkó Gyula adai nyelvtudományi munkásságának jelentősége és a nyelvtudás jellemzése”, valamint Szatmári Istvánnak „A Magyar Nyelvőr Szarvas Gábor szerkesztősége idején és a stilisztika” című, az adai nyelvművelő napokon elhangzott tanulmányát. A *Nyelvjárásaink* rovatban Penavin Olga, Pénovázt Antal és Bóna Júlia dolgozatait olvashatjuk. Figyelemre méltó Sörös Dávid kritikája a Magyar Értelmező Kéziszótárról.

FERK ANNA szőnyegeknek és szőnyegterveinek kiállítását rendezték meg februárban a Pécsi Kiskalóriában.

PETŐFI ÖRÖKÖSEI címen irodalmi kiállítást rendezett Pécsen a Leőwey Klára Gimnázium. A március 1-i megnyitón Vargha Balázs mondott beszédet.

A PÉCSI AMATŐR SZÍNPAD – melynek budapesti szerepléséről lapunk más helyén számolunk be – február 26-án mutatta be új műsorát a Doktor Sándor Művelődési Központban. A műsor első részében „Kronika-töredék” címen Szöllősi Margit adott elő egy Bella István, Havas Gábor, Juhász Ferenc, Konrád György, Ladányi Mihály, Malamud, Nagy László, Somogyi Tóth Sándor és Weöres Sándor műveiből készült összeállítást. A második részben Marosi Gyula, Bistey András, Vámos Miklós és Simonffy András egy-egy novellájának színpadi változatát mutatták be Sződy Szilárd rendezésében.

BARANYAI MAGYAR ÉS DÉLSZLÁV CIFRASZÜRÖK, MENTÉK ÉS KÖDMÖNÖK címen nyílt kiállítás Pécsen, a Janus Pannónius Múzeum néprajzi osztályán. A kiállítást Sarosácz György mohácsi múzeumigazgató rendezte a mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum és a pécsi Janus Pannónius Múzeum anyagából. A február 9-i megnyitón Várady Géza népművelési csoportvezető mondott beszédet.

A PÉCSI BALETT március 3-án mutatta be új műsorát, Bágya András Társaság című egytelvonásosát és *Egyszer volt... című mesebalettjét*. A műsor koreográfusa és rendezője Tóth Sándor Liszt-díjas.

LANTOS MIKLÓS fotóművész Népi építéssel című kamarakiállítását rendezte meg Pécsen a Mecseki Fotóklub és a Doktor Sándor Művelődési Központ. A február 9-i megnyitón Erdélyi Zoltán Ybl-díjas építész mondott beszédet.

A CSEPEL GALÉRIÁBAN kiállítást rendeztek február 27-től március 18-ig Keserű Ilona festő- és téralakító művész munkáiból. A kiállítást Szabó Júlia rendezte a művész olajképeiből, festett tárgyaiból, festett domborművű vásznaiból és tér-modelljeiből.